

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

TANRI ALGISI, DİNİ YÖNELİM BİÇİMLERİ VE
DİNDARLIĞIN PSİKOLOJİK DAYANIKLILIKLA
İLİŞKİSİ

Doktora Tezi

EMİNE ERDOĞAN

Ankara- 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**TANRI ALGISI, DİNİ YÖNELİM BİÇİMLERİ VE
DİNDARLIĞIN PSİKOLOJİK DAYANIKLILIKLA
İLİŞKİSİ**

Doktora Tezi

EMİNE ERDOĞAN

Tez Danışmanı

Prof.Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Ankara- 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**TANRI ALGISI, DİNİ YÖNELİM BİÇİMLERİ VE
DİNDARLIĞIN PSİKOLOJİK DAYANIKLILIKLA
İLİŞKİSİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
Emine ERDOĞAN
İmzası

İçindekiler

İçindekiler.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Soruları/Hipotezler.....	6
1.2. Varsayımlar.....	8
1.3. Sınırlılıklar.....	8
2. LİTERATÜR TARAMASI.....	10
2.1.Pozitif Psikoloji ile İlgili Bir Kavram: Psikolojik Dayanıklılık.....	10
2.1.2. Psikolojik Dayanıklılığın Tanımlanması.....	11
2.1.3. Psikolojik dayanıklılığı etkileyen kavramlar.....	19
2.1.3.1. Risk Faktörleri.....	19
2.1.3.2. Koruyucu Faktörler.....	25
2.1.3.3. Olumlu Sonuçlar.....	29
2.1.4. Psikolojik Dayanıklılık İle İlgili Yapılmış Ulusal Çalışmalar.....	30
2.1.5.Psikolojik dayanıklılık ile ilgili yurt dışında yapılmış çalışmalar.....	37
2.1.6.Dindarlık; Psikolojik Dayanıklılık İçin Bir Kaynak mı?.....	40
2.1.7. Din ile Olumlu Psikolojik Sağlık İlişisini Ele Alan Çalışmalar.....	42
2.2. Tanrı Algısı /Tasavvuru.....	46
2.2.1.Tanrı Tasavvurunun Oluşumuna Psikolojik Yaklaşımlar.....	50
2.2.1.1. S. Freud: Yüceltilmiş Baba.....	52
2.2.1.2. C. G. Jung: Atketip Olarak Tanrı.....	53
2.2.1.3.Erich Fromm: Din ve Tanrı'ya Hümanist Bir Yaklaşım.....	55
2.2.1.4. Nesne İlişkileri Kuramı Açısından Tanrı Tasavvuru.....	57
2.2.1.5 Bağılanma Kuramı Açısından Tanrı Tasavvuru.....	60
2.2.2. Sevgi ve Korku Yönelimli Tanrı Algısı.....	64
2.2.3.Tanrı Algısı/Tasavvuru ile İlgili Yapılmış UlusalÇalışmalar.....	68
2.2.4. Tanrı Algısı/Tasavvuru ile İlgili Yurtdışında Yapılmış Çalışmalar.....	71
2.3. Dini Yönelim Biçimleri.....	74
2.3.1. İçsel (Intrinsic) Dini yönelim.....	76
2.3.2. Dışsal (extrinsic) Dini Yönelim.....	76

2.3.2.1 İçsel ve Dışsal Yönelimin Karşılaştırılması ve ilgili Çalışmalar	78
2.3.2 Sorgulayıcı (Quest) Yönelim	84
2.3.2. Katı Kuralcı (Fundamental) Dini Yönelim	88
2.3.2. İslam dininde dini motivasyonun kaynakları ve dini anlamlandırma biçimi	94
2.3. Sabır	98
2.3. Rıza	105
3. YÖNTEM	110
3.1. Araştırma Deseni	110
3.2. Evren ve Örneklem	110
3.3. Ölçme Araçları.....	113
3.3.1.Sosyo Demografik Veri Formu.....	113
3.3.2. Tanrı Algısı (TA) Ölçeği.....	114
3.3.3. Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (MROS-R)	115
3.3.4. Risk Faktörleri Listesi.....	116
3.3.5. Yılmazlık Ölçeği.....	117
3.4. Veri Toplam Süreci.....	118
3.5. Veri Analiz Süreci.....	118
4. BULGULAR.....	120
4.1. Üniversite Öğrencilerinin Belirttikleri Risk Faktörleri	121
4.2. Psikolojik Dayanıklılık, Dini Yönelim Biçimleri ve Tanrı Algısı	125
Değişkenlerine ilişkin Betimsel Analiz Sonuçları	125
4.3. Öznel Dindarlık Düzeyinin Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi	126
4.4. Psikolojik Dayanıklılık Puanının Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi	128
4.5. Dini Yönelim Biçimleri Puanının Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi	130
4.6. Tanrı Algısı Puanının Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi.....	132
4.7. Tanrı Algısı, Öznel Dindarlık Düzeyi, Dini Yönelim Biçimleri ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki.....	133
4.7.1. Eğitim Fakültesi Öğrencileri İçin Tanrı Algısı, Öznel Dindarlık Düzey, Psikolojik Dayanıklılık Ve Dini Yönelim Biçimleri Arasındaki İlişki	137
4.7.2. İlahiyat Fakültesi Öğrencileri İçin Tanrı Algısı, Öznel Dindarlık Düzeyi, Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Yönelim Biçimleri Arasındaki İlişki.....	139
4.7.3. Psikolojik Dayanıklılık, Öznel Dindarlık Düzey, Tanrı Algısı ve Dini Yönelim Biçimleri Arasındaki İlişkinin Fakültelere göre karşılaştırılması	142
5.TARTIŞMA	144

6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	157
7. KAYNAKÇA.....	165
8. ÖZET	197
9. ABSTRACT.....	198
10. EKLER.....	199

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerine ilişkin demografik bilgiler (yaş, cinsiyet, bölüm, fakülte vb)	111
Tablo 2. Üniversite öğrencilerinin belirtmiş / sahip oldukları risk durumları.....	123
Tablo 3. Temel değişkenlere ilişkin betimsel analiz sonuçları.....	125
Tablo 4. Çapraz tablo (cinsiyet X dindarlık düzeyi).....	126
Tablo 5. Çapraz tablo (fakülte türü X dindarlık düzeyi).....	127
Tablo 6. Yılmazlık ölçeği için yapılan varyans analiz sonuçları.....	128
Tablo 7. Dini Yönelim Biçimleri ölçeğinin her bir alt ölçeği için yapılan varyans analiz sonuçları.....	131
Tablo 8. TA ölçeği için yapılan varyans analiz sonuçları.....	133
Tablo 9. Ortak veri seti için çoklu korelasyon analizi sonuçları.....	134
Tablo 10. Çoklu korelasyon analizi sonuçları (eğitim fakültesi öğrencileri için).....	137
Tablo 11. Çoklu korelasyon analizi sonuçları (ilahiyat fakültesi öğrencileri için).....	140
Tablo 12. Korelasyon değerlerinin fakültelere göre karşılaştırılması....	143

ÖNSÖZ

Dinin, dindarlığın bazı biçimlerinin ve Allah ile ilgili sevgi dolu algılarımızın bizi zorluklar karşısında daha güçlü ve dayanıklı yapacağı varsayımı beni bu çalışmayı yapmaya yönlendirdi. Araştırma sonuçları bu varsayımın doğruluğunu ve böyle bir çalışmanın gerekliliğini ortaya koydu.

Olumlu ve pozitif yaklaşımı ve samimiyetiyle insana her zaman başarabileceği duygusunu hissettiren tanıdığım en sevgi dolu insan olan hocam Prof. Dr. Öznur Özdoğan'a, ayrıca değerli fikirleriyle tezin gelişmesinde önemli katkılar sağlayan sevgili hocalarım Prof. Dr. Niyazi Akyüz, Doç. Dr. Vahit Göktaş ve Prof. Dr. Bengi Öner Özkan'a, ilerlemem ve araştırmam konusunda beni her zaman destekleyen sevgili anne ve babama, bana çalışmam boyunca en büyük desteği veren sevgili eşim Mehmet Erdoğan'a ve O henüz bilmese de hayatımdaki varlığı ile bana en büyük mutluluğu ve desteği veren canım kızım Beril Erdoğan'a teşekkürü bir borç bilirim.

1. GİRİŞ

Çağımız insanı teknolojik ve bilimsel gelişmelerin sağladığı imkânlarla geçmişte yaşayan türdeşlerine göre bazı açılardan daha avantajlı bir hayat sürmektedir. Ancak diğer yandan teknolojinin ve değişen yaşam şartlarının getirdiği yalnızlaşma, azalan insan ilişkileri ve daha kolay parçalanan aileler giderek artan sorunlar haline gelmekte ve bireyi derinden etkilemektedir. Son otuz yılda tüm dünyada boşanma oranlarında bir artış gözlenmiştir. Bu da dolaylı olarak tek ebeveynle yaşamak durumunda kalan çocukların sayısının arttığını göstermektedir. Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanının 2012 yılında yaptığı bir açıklamaya göre son on yılda boşanma oranlarında %14'lük bir artış olmuştur (17 Aralık, Milliyet). Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi'nin (EMCDDA) raporuna göre 1990'lardan itibaren uyuşturucu kullanımının dramatik bir artış göstermiş, günümüzde tüm Avrupalı yetişkinlerin neredeyse dörtte biri en az bir kez uyuşturucu kullanmıştır. Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Madde İzleme Merkezi'nin verilerine göre; Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2006 yılında Türkiye genelinde 60 ilde 26000 okullu genç üzerinde yapılan araştırmaya göre, gençlerin %2,9'u son üç ay içinde uyuşturucu/uyarıcı madde kullandıklarını belirtmişlerdir (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2013). Yine Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi'nin 2012 yılında yayınladığı Türkiye uyuşturucu raporuna göre tütün ve alkol deneme yaşı 14 civarındadır (TUBİM, 2012). Diğer yandan TÜİK'in 2010 yılında yaptığı gelir ve yaşam koşulları araştırmasının sonuçlarına göre Türkiye'de halkın %16,9'u yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Ayrıca OECD'nin üye 30 ülke ile ilgili 2005 yılına ait verilere

dayanarak 2008 yılında yayınladığı araştırma sonuca göre Türkiye OECD üyesi ülkeler arasından yoksulluk açısından Meksika'dan sonra en kötü durumdaki 2. ülkedir (Çalışkan, 2011). Maalesef tüm bu olumsuz veriler bireylerin risk durumu olarak tabir edilen olumsuz yaşam olaylarını yaşama ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Bu sosyal ve ekonomik risklerin yanında insanlar yaşadıkça sevdikleri birinin kaybı, kendisinin ya da ailesinden birinin önemli bir hastalık geçirmesi, ailevi sorunlar, doğal afet ya da kazalar yaşama, olumsuz tutum sergileyen ebeveyne sahip olma gibi istenmedik olumsuz yaşam olaylarıyla karşılaşmaktadırlar. Özellikle çocuklukta yaşanan olumsuz yaşam olaylarının bireyi bazen hayat boyu derinden etkilediği bilinen bir gerçektir. Çevremize baktığımızda bazı insanların bu olumsuzluklardan daha fazla etkilenirken bazısının daha çabuk bir toparlanma sürecine girerek eski yaşamına döndüğünü ve yaşadığı acı ya da olumsuzluktan sonraki süreçte hayata daha kolay uyum sağladığını görürüz. İşte araştırmacılar neden bazı insanların aynı olumsuzluk karşısında daha kolay toparlanıp daha dayanıklı davrandıklarını, olumsuzluklar yaşamasına rağmen bazı çocukların normal ve olumlu gelişim gösterdiklerini ortaya koymak için çabalamış ve bu olumlu özellik gösteren gurubu psikolojik olarak “dayanıklı”, “sağlam” ya da “yılmaz” (resilient) olarak tanımlamışlardır. Bireyin daha çok olumsuz yönleri üzerine odaklanan geleneksel yaklaşımın aksine olumlu özellikleriyle ilgilenen pozitif psikolojinin alanına giren bu kavram, psikoloji alanında hem dünyada hem de ülkemizde giderek daha fazla dikkat çeken ve araştırılan bir konu haline gelmiştir.

Psikolojik dayanıklılık kavramının ortaya çıkmasından sonra araştırmacıların üzerinde durduğu bir diğer önemli konu nelerin ya da hangi durumların dayanıklılığı

arttırdığı, olumsuz olayın etkisini azalttığı ya da yumuşattığı dolayısıyla bireyin risk durumundan olumsuz etkilenme düzeyini azaltarak psikolojik sağlığa katkıda bulunduğu olmuştur. Yurt dışında yapılan bazı araştırmalar Tanrı inancının ya da dini faaliyetlere katılımın fiziksel ve psikolojik sağlığı destekleyen faktörlerle olumlu ilişkisini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Reutter ve Bigatti, 2014; Braam vd., 2001; Stack 1983; Francis ve Kaldor 2002; Alcorta, 2006; Strawbridge vd. 2001). Ayrıca İslam dini de başta olmak üzere tüm dinler bireyin başına bir sıkıntı geldiğinde sabretmesini ve Allah'a sığınmasını öğütler. Genellikle dinler, yaşanan acı sonrasında bireyi olumlu davranış ve sabır göstermesi anlamında destekleme eğilimindedir. Bütün dinler bireyin mutluluğunu ve huzurunu sağlama; insanı koruma, dünya hayatının sıkıntıları ile daha güçlü şekilde başa çıkması için ona yardımcı olmayı amaçlar. (Akyüz, 2002). İnsanlar bazen çaresiz kaldığı olumsuz bir olaydan sonra dine ya da Tanrı'ya sığınma eğilimi göstermektedir. İnsanların dine ya da Tanrı'ya en fazla yöneldikleri zamanlardan biri de fiziksel ya da psikolojik olarak kendilerini güçsüz ve aciz hissettikleri anlardır. O halde dini inanç ve onunla ilişkili önemli kavramlardan biri olan dindarlık ile yaşanan olumsuzluklar sonrasındaki toparlanma ve uyum sağlama süreci arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Dindarlık çok boyutlu bir kavram olduğu için onu tanımlayanların her biri onu kendisi için önemli gördüğü boyutuna vurgu yaparak tanımlamıştır. Bu sebeple üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımlama yoktur. Aynı sebepten literatürde geliştirilen birbirinden farklı dindarlık ve dini tutum ölçekleri vardır (Uysal, 1995; Kayıkkı, 2000; Onay 2004; Yıldız, 2006; Ok, 2011). Ancak halen din psikolojisi alanında en son ve en iyi olduğu şekilde üzerinde fikir birliğine varılmış ortak bir ölçek yoktur. Bunun sebeplerinden biri de dindarlığın ölçülmesi zor, soyut ve çok

boyutlu bir kavram olmasıdır. Ancak inanan her birey kendisini din konusunda uzak ya da yakın bir noktada görür. Elbette dindarlık bağlamında bireyin kendini gördüğü nokta, gerçekte durduğu noktayı göstermiyor olabilir. Ancak bireyi merkeze alan psikoloji bilimine göre de, inancı temelde kalp ile Allah'a bağlanarak O'na inanmak ve bunu dil ile söyleyerek tasdik etmek olarak değerlendiren İslam dinine göre de kişinin inanç konusunda kendisini nasıl değerlendirdiği önemlidir. Bu yüzden kendini dindar olarak gören ya da görmeyen bireyin aynı noktada durduğunu ifade etmek yanlış olacaktır. Bu sebeple "öznel dindarlık ile psikolojik dayanıklılık arasında bir ilişki var mıdır?" sorusu araştırmaya değer önemli sorulardan biridir ve bu araştırmanın temel soruları arasında yer almaktadır.

Tarih boyunca "Tanrı" kavramı ve bununla ilişkili olarak din, insan ve toplum hayatının en önemli ve vazgeçilmez gerçekliklerinden biri olagelmiştir. Dünyanın her yerinde yapılan sistematik araştırmalar insanların büyük bir çoğunluğunun tabiatüstü, insan ötesi mutlak bir varlığa (ya da varlıklara) inandığını göstermektedir. Türkiye'de yapılan çeşitli araştırmalar da buna paralel sonuçlar vermiş ve halkımızın tamamına yakınının Allah'a inandığını ortaya koymuştur (Mehmedoğlu, 2011).

Tanrı tasavvuru ve Tanrı inancı inanan insanın hayatının düşünsel, duygusal ve davranışsal boyutları üzerinde çok etkili bir işleve sahiptir. Birey Tanrı'ya ve dini inançlarına göre duygu ve düşünce dünyasını şekillendirir, davranışlarına yön verir. Bir şey dilediği zaman dua eder, mutlu bir olay karşısında şükreder, korktuğu zaman O'ndan yardım diler, başına bir acı ya da felaket geldiğinde O'na sığınır. Elbette bireyin Tanrı'yı algılama biçimi ve Tanrı'nın kişinin inanç dünyasında sahip olduğu yer bireylere göre farklılık göstermektedir. Bazı insanlar Tanrı'yı daha çok seven, koruyup kollayan, affedici ve merhametli olarak algılayan bazıları daha çok

affetmeyip cezalandıran olarak algılamaktadır. Bazı insanların Tanrı'ya yönelik duyguları daha çok sevgi yönelimli iken bazı bireyler Tanrı'ya karşı sevgiden ziyade korku beslemektedirler. “Kişinin Allah'ı algılama biçimi ile psikolojik olarak daha dayanıklı olması arasında bir ilişki var mıdır?”. “Allah'ı sevgi yönelimli ve olumlu özellikler atfeden bir yönelimle algılamanın sıkıntılarla baş etme sürecinde bireye bir katkısı var mıdır?” Bunlar bu araştırmanın ortaya çıkmasına sebep olan temel sorulardan bazılarıdır.

Her bireyin dine yönelme biçimi farklılık arz eder. Kimileri için din üzerinde konuşulması dahi dinden çıkmayla eş değer sayılacak bir tabuyken, kimileri için akıl süzgecinden geçirdikten sonra uygulanacak kural ve/veya değerleri ifade eder. Bazı bireyler dini sorgulamayı ve üzerinde düşünerek açıklamaya çalışmayı kendi din anlayışları çerçevesinde olumlu bir durum olarak kabul ederken bazısı için din demek ortaya konan kuralları sorgulamadan uygulamaktır. Kimi bireyler dine içsel ve samimi duygularıyla yönelir. İslami literatürde “Allah rızası” kavramına yakın olduğunu düşündüğümüz bu anlayışta bireyin davranışlarında Allah'ın memnuniyetini kazanmak dışında sosyal ya da kişisel bir fayda beklentisi yoktur. Dine her hangi bir çıkar beklentisiyle yönelmez. Oysa bazı bireyler dini toplumda iyi bir konum elde etmek ya da sevilen bir birey olmak için bir araç olarak görebilmekte hatta kullanabilmektedir. “Bireyin dini yönelim biçimi, diğer bir deyişle dini anlamlandırma ve yaşama tarzı ve dinle ilgili motivasyon kaynakları onun psikolojik dayanıklılığı ile ilişkili midir?” sorusu bu araştırmanın temel sorularından bir diğeridir.

1.1. Araştırmanın Soruları/Hipotezler

Yapılan literatür taraması ve ulaşılan araştırmalar göstermektedir ki yerel alan yazındadindarlık ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir araştırma mevcut değildir. Ancak yurt dışında yapılan çalışmalara bakıldığında dini katılım, dini inanç ya da dindarlık ve psikolojik dayanıklılıkla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili kavramlar olan stresle başa çıkma, depresyon, intihar, olumlu fiziksel sağlık arasında genelde olumlu anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Bu noktadan hareketle psikolojik sağlığın göstergelerinden biri olan psikolojik dayanıklılığın dindarlık, dini yönelim biçimleri ve Tanrı'yı algılama biçimi ile ilişkili olabileceği akla gelmektedir. Allah'ı algılama biçiminin olumlu ve sevgi yönelimli olması bireyin psikolojik sağlığına korku yönelimli bir algıdan daha fazla katkı sağlayabilir.

Aşağıda tez kapsamında cevaplanmaya çalışılan araştırma soruları ve test edilen hipotezler yer almaktadır. Bu araştırma soruları genel olarak tez için yol gösterici ve yönlendirici niteliktedir.

Soru 1: Sevgi yönelimli Tanrı algısı ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu bir ilişki var mıdır?

Hipotez 1. Sevgi yönelimli Tanrı algısı ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu bir ilişki vardır.

Kişinin dini kendisine hizmet edecek bir kurum olarak görmesindense kendisinin dine hizmet etmeye daha istekli olması ve dine farklı beklentiler olmadan içinden gelen samimi duygularla yönelmesi daha sağlıklı bir durumdur. Bu durum psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olabilir.

Soru 2: Dini yönelim biçimleri ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Hipotez 2: Dini yönelim biçimlerinden içsel dini yönelim ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu bir ilişki vardır.

Dindarlık ve ilişkili kavramların bireyin psikolojik sağlığını desteklediğini gösteren birçok araştırma vardır. Dolayısıyla öznel dindarlık algısının yüksek olması psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olabilir.

Soru 3: Psikolojik dayanıklılık ile öznel dindarlık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Hipotez 3: Öznel dindarlık ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu bir ilişki vardır.

Uygulamanın yapılması planlanan eğitim ve ilahiyat fakülteleri farklı düzeylerde dini eğitim aldıkları için dindarlık ve dinle ilgili faktörlerde fakülterler arasında anlamlı farklılıklar olması beklenebilir.

Soru 4: Dini yönelim biçimleri, Tanrı algısı ve öznel dindarlık düzeyi açısından ilahiyat ve eğitim fakültesi arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 4: Dindarlık düzeyi, dini yönelim biçimleri ve Tanrı algısı puanları açısından ilahiyat ve eğitim fakültesi arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Soru 5: Dini yönelim biçimleri, Tanrı algısı ve öznel dindarlık düzeyi açısından erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 5: Dini yönelim biçimleri, öznel dindarlık düzeyi ve Tanrı algısı puanları açısından erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

1.2. Varsayımlar

1. Araştırmaya katılan öğrenciler anket sorularını samimi ve doğru olarak cevaplandırmışlardır.
2. Kişilerin kendilerini sübjektif bir şekilde değerlendirerek verdikleri cevaptaki dindarlık düzeyi, kişinin gerçek dindarlık düzeylerini gösterir.
3. Veri toplama araçları ölçmek istediği konuları doğru ve güvenilir bir şekilde ölçmekte yeterlidir.

1.3. Sınırlılıklar

1. Araştırma kapsamında elde edilen veriler araştırmanın örneklemiyle sınırlıdır.
2. Araştırmada elde edilen bulguların geçerliği ve güvenilirliği kullanılan veri toplama araçları ile sınırlıdır.

3. Araştırma boylamsal değildir. Yani psikolojik dayanıklılığı ya da diğer kavramları katılımcıların hayatlarının sadece bir dönemindeki şekliyle değerlendirmektedir. Bu araştırmada ise bireylerin soruları cevaplandırđıkları andaki durumları değerlendirmeye alınmıştır. Bireylerin kısa vadede yaşadıkları olumlu ya da olumsuz bir olay cevapların niteliğini etkileyebilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde tezin kapsamı içerisinde yer alan temel kavramlara ilişkin kuramsal çerçeve sunulacak ve bu kavramlara ilişkin yapılan yerli ve yabancı alan yazından örnek çalışmalara yer verilecektir.

2.1.Pozitif Psikoloji ile İlgili Bir Kavram: Psikolojik Dayanıklılık

Başta Freud olmak üzere bazı düşünürler insanın doğasını olumsuz bir şekilde değerlendirmiştir. Ona göre insan saldırgan ve cinsel dürtüleri kontrol altına alınması gereken yıkıcı niteliklere sahip bir varlıktır (Ayten, 2012). Ancak daha sonra Freud ve insanı hata ve eksikliklerinden yola çıkarak açıklamaya çalışan psikologlar bu yaklaşımlarından ötürü eleştirilere maruz kalmışlardır.

Psikolojik dayanıklılık gibi insanın güçlü yönlerine odaklanan ve sayısı giderek çoğalan çalışmalar önemli bir yön değiştirmeye işaret etmektedir. Postmodernizmle birlikte psikoloji ve psikolojik danışma alanlarında yürütülen araştırmalarda, bireyin zayıf yönlerini irdelemekten ziyade güçlü yönlerini ortaya çıkaran pozitif bir bakış açısı hâkim olmaya başlamıştır (Kararımak, 2006). Pozitif psikoloji fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı olmayı destekleyen insanın gücünü ve bu gücü arttıracak uygulamaları anlama bilimi olarak tanımlanabilir (Gillham & Seligman, 1999; Dunn & Dougherty, 2005). Bireyin olumlu özelliklerini dikkate alan pozitif psikolojinin kökleri çok eskilere dayanmaktadır. William James (1890) “*Saglıklı zihin*” kavramını olarak ortaya atarak insanın mücadeleci ve güçlü yönlerine dikkat çekmiştir (akt. Kararımak ve Siviş 2008). James ilk pozitif psikolog

olarak nitelendirilmiştir (Dunn & Dougherty, 2005). A. Maslow, C. Rogers, R. May gibi diğer hümanist psikologlar da insanın pozitif özellikleriyle ilgili çalışmalar yaparak pozitif psikoloji alanı için güçlü bir altyapı oluşturmuşlardır. Pozitif psikolojinin öncülerinden Martin Selligman (1989), psikolojinin sadece zihinsel rahatsızlıkları tedavi etme amacı olmadığını insanın gücünü destekleme ve ‘iyi bir yaşam’ı kolaylaştırma gibi ihmal edilen iki önemli görevi daha olduğunu söyler (akt. Kararımak, 2006). ‘Pozitif psikoloji’ terimi Maslow’un ‘*Motivation and Personality*’ (1954) adlı eserinin son bölümüne bu başlığı atmasıyla daha fazla ön plana çıkmıştır (Kararımak, 2006, 4) . Maslow insanı varlığını geliştirmek için çabalayan, bu çabalamayı sevgi, dürüstlük, nezaket, cesaret, adalet gibi değerlere yönelerek yapmayan çalışan, kendini gerçekleştirmeye yetkin bir varlık olarak kabul eder (Maslow, 2001).

Bireyin olumlu ve güçlü yönlerini ele alan psikolojik dayanıklılık, psikolojik iyi olma, travma sonrası güçlülük, öğrenilmiş iyimserlik, başa çıkma gibi kavramlarla birlikte pozitif psikoloji ile ilgilidir.

2.1.2. Psikolojik Dayanıklılığın Tanımlanması

Bizim bu çalışmada dayanıklılık olarak kullandığımız “resilience”, kavramı Latince “sağlam” kökünden türemiştir ve bir maddenin elastik olması ve aslına kolayca dönebilmesini ifade etmektedir (Green, 2002, akt. Gürkan, 2006b, 50). Webster Yeni Yirminci Yüzyıl İngilizce Sözlüğü’ne (1958) göre resilience; “sıkıştırıldıktan sonra eski haline gelmek, güç, enerji ve cesaret kazanmak” anlamına gelmektedir (akt: Gizir, 2004, 231). Masten, (2001) dayanıklılığı gelişim ve uyum

süreçlerine karşı var olan olumsuz ciddi bir tehdide rağmen olumlu sonuçların ortaya çıkması ve başarılı bir şekilde normal haline dönebilme yeteneği olarak tanımlamıştır. Dayanıklılığı değişmeyen yapısal bir özellikten ziyade değişime açık bir süreç olarak değerlendirir.

Sevilen bir kimsenin ya da eşin kaybedilmesi, işten çıkarılma, deprem, yangın vb gibi afetler, terörist saldırılar gibi olaylar kişiyi derinden sarsar. Ancak zamanla birçok kişi bu olayları tamamen unutmasa dahi geride bırakarak bir toparlanma ve uyum sürecine girer. Bazı araştırmacılar tarafından yılmazlık ya da psikolojik dayanıklılık olarak da kullanılan “resilience” kavramı genel olarak yaşanan bir olumsuz olay ya da durumdan sonra bir uyum sağlama sürecini ifade eder. Psikolojik dayanıklılık travma, tehdit, trajedi, ailesel ve ilişkisel sıkıntılar, ciddi sağlık problemleri, işyeri ve parasal sorunlar gibi önemli stres kaynakları karşısında kişinin uyum sağlama süreci olarak değerlendirilmektedir.(Tusaie K.,Dyer J., 2004, 3-8).

Psikolojik dayanıklılık kavramsal olarak önce Amerika’da ortaya çıkmıştır. 1950’lerden sonra alkolik bir aileden gelen, istismarcı bir eşe sahip olan veya yaşamı tehdit altında olan kişilerden zorlukların üstesinden gelebilen, duygusal veya sosyal uyumsuzluk göstermeyenleri ifade etmek için “ayakta kalanlar” (survivor) terimi kullanılmıştır. 1960’lı yıllardan itibaren ise bilimsel çalışmalarda psikolojik dayanıklılık aynı özellikleri ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır (Tarter & Vanyukov, 1999, akt. Oktan, 2008).

Psikolojik dayanıklılığın üzerinde fikir birliğine varılan tek bir tanımı yoktur. Begun (1993) onu, zorlukların, yoksunlukların ve stresin üstesinden gelme gücü olarak tanımlar. Masten (1994) dayanıklılığı, belirgin bir tehdit durumuna karşılık olumlu uyum sağlamayı mümkün kılan bir takım olguları içeren bir kavram olarak

tanımlamıştır. Newman'a (2005) göre psikolojik dayanıklılık felaket, travma, güçlükler ve süregelen belirgin yaşam stresleriyle karşılaştığında, kişinin uyum sağlayabilme becerisidir.

Psikolojik dayanıklılık ölçülmesi nispeten zor ve çok boyutlu bir kavram olduğu için bazı araştırmacılar tarafından farklı işevuruk tanımlamalar yapılmıştır. Bireyde psikolojik dayanıklılığı aktive eden süreçlerin neler olduğu ve nasıl çalıştığı ile ilgili tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Araştırmacılar kendi araştırma yöntemlerine göre farklı tanımlar yapmışlardır (Polk, 1997). Bazı araştırmacılar dayanıklılığı bir kişilik özelliği olarak kabul ederken bazıları sonradan öğrenilen bir nitelik, bazılarıyla doğuştan gelen özellikler ve çevresel etkenlerin etkileşimiyle oluşan bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Ancak genel kabul gören yaklaşım psikolojik dayanıklılığın doğuştan gelen bir kişilik özelliği şeklinde sınırlandırılmayıp kişinin bir güçlük karşısında çevre ile etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir süreç olduğudur (Tusaie & Dyer, 2004)

Psikolojik dayanıklılık konusunda ilk kavramsallaştırma Block ve Block (1980) tarafından ego-sağlamlığı şeklinde yapılmıştır. Araştırmacılar Ego sağlamlığı kişilik özelliklerine dayanan bir kavram olarak ele almışlardır. Ego sağlamlığı açıklayan tek bir faktör yoktur. Ego sağlamlığı kişiliğin önemli yönlerini içinde barındıran bir üst özellik olarak tanımlamışlardır (Klohn, 1996).

Leipold ve Greve (2009)'e göre dayanıklılık kişiyi zor bir durumun ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçlardan kurtarır. Dayanıklılık gelişim ve baş etme arasında bir köprüdür. Başka bir deyişle kişinin gelişimine bağlı olarak olumsuz yaşam koşullarının üstesinden ne ölçüde gelebildiği ve baş etme becerilerini ne kadar

kullandığı ile ilişkilidir. Luthar, Cicchetti ve Becker (2000) dayanıklılığı önemli güçlükler karşısında pozitif uyumu sağlayan dinamik bir süreç olarak değerlendirmiştir.

Jacelon (1997) psikolojik dayanıklılığı bir süreç mi yoksa bir kişilik özelliği mi olduğu sorusunu ele almış ve konu ile ilgili literatürü değerlendirilmiştir. Bu kavramın tanımı konusunda tartışmalı fikirler bulunduğunu bazı araştırmacıların bunu bir süreç, bazılarının ise kişilik özelliği olarak ele aldığını ifade etmiştir. Jacelon psikolojik dayanıklılığı bir kişilik özelliği olarak ele alan literatürün bir süreç olarak ele alanlara göre daha fazla gelişmiş olduğuna dikkat çekmiştir. Psikolojik dayanıklılık bir süreç olarak değerlendirilecekse bireylerin nasıl daha dayanıklı hale getirilebileceğinin öğrenilmesine ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.

Garnezy (1993) ve Rabkin vd. (1993), Block ve Block (1980) gibi bazı araştırmacılar psikolojik dayanıklılığın bireyin kişilik özelliklerinden gelen doğasında var olan bir olgu olduğunu savunurlar. Rutter (1987) ise dayanıklılığı koruyucu faktörleri de içeren bir süreç olarak değerlendirir .

Fine (1991), Lazarus ve Folkman (1984) ve Flach (1988) dayanıklılığı kişinin öğrenebileceğini bir süreç olarak görür (akt. Fine, 1991).Kimi araştırmacılar dayanıklılığı nadir olarak görülen bir özellikten çok herkeste rastlanabilen normal bir özellik olarak kabul etmişlerdir (Newman, 2005).

Fraser vd. (1999) yaptıkları literatür taramasında o güne kadar yapılan tanımlardaki ortak noktalara dikkat çekmektedirler. Buna göre, psikolojik dayanıklılık bireyin belli kişisel özellikleri ve çevresindeki faktörler arasındaki etkileşim olarak tanımlanmaktadır. Stresli yaşam olaylarının neden olduğu risk

faktörleri ve riskin etkilerini hafifleten koruyucu faktörler, psikolojik dayanıklılık kavramına katkıda bulunmaktadır.

Masten (2006) dayanıklılık araştırmalarında dört dalgadan bahseder ve ilk üç dalganın bireyin davranışları odaklı olduğunu ifade eder Ancak 2006 yılında yapılan “çocuklarda psikolojik dayanıklılık” konulu konferansın gelişimsel dayanıklılık olarak adlandırdığı dördüncü dalganın müjdesini verdiğini söyler. İlk dalgada yer alan dayanıklılık çalışmalarında öncü araştırmacılar iyi uyum sağlamanın işaretlerini ve ilişkili olduğu şeyleri belirlemek amacıyla yola çıktılar. Sonunda koruyucu faktörlerin neler olabileceği ile ilgili “kısa bir liste” ortaya çıkmış ve bu liste daha sonra birçok araştırma sonucu tarafından desteklenmiştir. İkinci dalga araştırmalar bu kısa liste ile ilişkili süreçlerin ve düzenleyici sistemlerin ortaya çıkarılması üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü dalga önleme, müdahale ve yasalar yoluyla dayanıklılığı arttırma çabalarıyla nitelenmektedir. Bu dalga güçlük ve sıkıntı altındaki çocukların refahını sağlamak amaçlı bir aciliyet duygusuyla ortaya çıkmıştır. Bu aciliyet duygusunun sebebi zorluk yaşayan çocukların dayanıklılığın tam olarak ne olduğunun ortaya çıkarılmasını bekleyecek vaktinin olmamasındandır.

Psikolojik dayanıklılık özelliği gösteren bireyler sorunları çözmeye başarılı ve kendini geliştirmeye güdülenmiş bireylerdir. Kendilerini genelde inançlı ya da dindar olarak tanımlamaktadırlar. Yaşadıkları travma ya da stresi yorumlama ve bundan yararlanma özelliği gösterirler. İnsanlarla olumlu ilişkiler kurma yeteneğine sahiptirler. Bazı amaçlara, eğitimsel beklentilere, parlak bir geleceğe dair umuda sahiptirler. Kendi hayatlarını kontrol edebilecekleri inancına sahiptirler. (Öğülmüş, 2001, akt. Terzi, 2005)

Psikolojik dayanıklılık, yoksul çocukların incelendiği boylamsal çalışmaların sonucunda ortaya atılmış bir kavramdır (Garmezy, Masten ve Tellegen, 1984).Dayanıklılık ile ilgilenen bazı araştırmacılar, olumsuz yaşam olaylarına maruz kalan çocukların yaklaşık üçte birinin hatta bazı araştırmalarda çoğunluğunun olumsuz yaşantılar sonucunda geliştirdikleri sağlıksız örüntülerden kurtulup yetişkinlik yıllarında sağlıklı bireyler olduklarına işaret eden bulgulara ulaşmışlardır (LaFromboise vd. 2006; Werner, 1993). Bu bulgular ışığında Garmezy (1991a), Werner, (1993),Fergus ve Zimmerman (2005) gibi bazı araştırmacılar stres yaratan olayların ve yoksulluğun yarattığı olumsuz etkileri aşabilen, ruh sağlığını koruyabilen, uyumlu ve olgun bir yaşam sürdürmeyi başarabilen bu çocukların sahip olduğu bu toparlanma gücünü “resilience”, psikolojik dayanıklılık olarak ifade etmişlerdir.

Masten (2001) zorluk yaşayan çocuklarla ilgili yapılan son çalışmalarda dayanıklılığın genel ve olağan bir durum olarak ortaya çıktığını söyler. Ona göre dayanıklılık insanın temel uyum işlevleri sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkan olağan bir olgudur. O’na göre, eğer bu sistem iyi korunur ve çalışırsa güçlenir, eğer bu sistem zarar görürse gelişimsel problemlerle ilgili risk söz konusu olur. Güçlüklerle karşılaşan sistem onarılsa güçlükler öncesindeki işlevsellik düzeyinde baş etme yetisi devam eder.

Kimi araştırmacılar dayanıklılığın nadir olarak görülen bir özellikten çok herkeste rastlanabilen normal bir özellik olarak kabul etmişlerdir (Newman, 2005). Benzer biçimde Masten ve Reed (2002) psikolojik dayanıklılık gösteren bireylerin olağanüstü bir gelişim göstermediğini, aksine bu kimselerin olumsuzluklar sonrasında normal gelişim gösteren kişiler olduğunu belirtmiştir

Shoon (2006) psikolojik dayanıklılığın bireysel kaynaklar, aile ya da önem taşıyan başka birileri tarafından sağlanan destek ve bunların yanında değişen durumlara başarıyla uyum sağlamayı kolaylaştıran tecrübe ve fırsatların bütünü olarak değerlendirmiştir.

Garmezy (1991b) psikolojik olarak dayanıklılı kişiler, stres ve olumsuz yaşam koşulları karşısında mücadeleye devam etme, engelleri aşma ve hedefe ulaşma yetenekleri sergilediğini söyler. Garmezy'e (1993) göre, psikolojik dayanıklılık toparlanma gücünde gizlidir ve kişinin olumsuz yaşantıdan önce zaten kendisinde var olan yetenekler ve davranış biçimlerine dönebilme gücüdür. Garmezy (1991b) dayanıklılığın olumsuzluk karşısında incinmezlik olmadığını yaşanan olumsuzluğa ve hüznün duygusunun devam etmesine karşın toparlanma gücü olduğunu ifade eder. Anlamli düzeyde olumsuz bir olayın varlığında olumlu uyumu gösteren dinamik bir sürece dikkat çekmektedir. Bu süreçte iki önemli öge göze çarpmaktadır. İlki kişiyi etkileyecek düzeyde anlamli bir tehdit ya da olumsuz bir durumun varlığı ikincisi ise bu büyük tehdidin varlığına karşın olumlu uyum gösterebilme becerisidir.

Fonagy vd. (1994) psikolojik dayanıklılığı olumsuz koşullar altında normal gelişim gösterme olarak tanımlamışlardır (akt. Olsson vd. 2003). Jew, Green ve Kroger (1999) psikolojik dayanıklılık kavramının çevresel stres kaynaklarına karşı bireyin başa çıkma becerisi ile ilişki özel bir inanç sisteminden ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu inanç kişinin kendisiyle ilgili algılarını, yeteneklerini, ilişkilerini ve dünyadaki erdemlilik ve iyilikleri kapsar.

Psikolojik dayanıklılığı Agaibi ve Wilson (2005) travma, ölüm ya da kayıp gibi stresli yaşam olaylarının ağır yüküne rağmen hayata kalmaya becerisi ve sıkıntılı

olaylara rağmen yetkin ve öz yeterlilik sahibi olarak kalmanın karmaşık bir yolu; Bonanno (2005) istikrarlı bir psikolojik denge durumunu devam ettirebilme; Connor (2006) duygusal dayanıklılık ve stresle baş etme gücünü ölçmeye yarayan bir kavram; Wagnild & Young (1993) stresli olayların olumsuz etkisini düzenleyen ve başarılı bir uyum sürecini destekleyen bir kavram; Connor ve Davidson (2003) kişinin sıkıntılar karşısında gelişmesini sağlayan kişisel özelliklerin bir toplamı; Dyer ve McGuinness (1996) bireyin olumsuzluktan kurtulmasına yardımcı olan kişisel yetkinlik olarak tanımlamışlardır. Dayanıklılığın birbirinden farklı onlarca tanımına bakıldığında ön plana çıkan en önemli kavramın zorluklar karşısında uyum gösterme olduğu söylenebilir.

Richardson (2002) önerdiği metateoride psikolojik dayanıklılık kavramını üç boyutta ele almıştır. İlk boyutta, psikolojik dayanıklılığın nitelikleri ya da değerleri olarak adlandırılan riskten koruyucu faktörler tanımlanmıştır. Psikolojik dayanıklılık süreci olarak adlandırabileceğimiz ikinci boyutta, yaşanan olumsuz olaylarla başa çıkabilme sonucu tanımlanan ilk boyutta belirtilen özelliklerin geliştirilmesi anlatılmaktadır. Üçüncü ve son boyutta ise, kişiye kendi gizil güçlerini ortaya çıkarma ve farkına varmada yardımcı olacak travmatik deneyimden sonra, bireyin büyüme ya da gelişme yaşadığı ve bu deneyimle kendini gerçekleştirmeye doğru bir adım attığı vurgulanmaktadır. Önerilen metateoride son boyut, “doğuştan gelen sağlamlık” olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Richardson doğru olduğunu var saydığı iki önerme (postulate) ortaya koymuştur. Bu önermelerden ilkinde psikolojik dayanıklılığın Tanrı veya yaratıcı güce inanmak gibi dışsal faktörlerden etkilendiğini ortaya koymuştur. Bu önermesinde Tanrı veya yaratıcı güce inanmanın vücudun bağışıklık sistemini ve hatta öz yeterlilik ve diğer dayanıklılık niteliklerini

etkilediğini savunmuştur. İkinci önermesinde ise psikolojik dayanıklılığın her ruhun kapasitesi olduğunu savunmuştur.

Psikolojik dayanıklılıkla ilgili en çok çalışılan konulardan biri kişileri olumsuz etkileyen risk faktörleri, dayanıklılığı arttıran koruyucu faktörler ve dayanıklılığın varlığından söz edebilmek için kişinin akademik ya da sosyal alanlarda göstermesi beklenen olumlu sonuçlardır. Garmezy (1993) dayanıklılıkla ilgili araştırmaların iki önemli soruya yanıt vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki yaşam olayları karşısında, bireyleri olumsuz yönde etkileyen çocuktan, aileden ve çevreden kaynaklanan risk faktörlerinin neler olduğudur. İkincisi ise risk durumlarında bireyin uyum problemleri göstermesini engelleyen ya da bu problemleri azaltan koruyucu faktörler nelerdir?

2.1.3. Psikolojik dayanıklılığı etkileyen kavramlar

2.1.3.1. Risk faktörleri.

Fraser vd. (1999) risk faktörlerini anlatmak için kişilerin şizofreniye yakalanma ihtimalleri örneğini vermişlerdir. İnsanların ancak %1'inin şizofren olduğu bir toplumda anne ya da babasından biri bu hastalığa sahip bireylerin yaklaşık % 15'i bu hastalığa yakalanmaktadır. Bu da bu çocukların diğerlerine göre şizofren olma ihtimalinin 15 kat daha yüksek olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle risk durumunu insanların bazılarının çevresel ya da genetik etkilerle diğer insanlara göre bir sorun yaşama ihtimalinin yüksek olması olarak açıklamışlardır.

Risk ve dayanıklılık, güçlük ve stres durumlarına karşı verilen tepkinin bireysel farklılıklardan kaynaklanan iki farklı kutbu olarak değerlendirilmiştir. Risk bu kutuplardan negatif olanıdır ve güçlük karşısında pes edip yenilgiyi kabul etmektir. Dayanıklılıksa zorlukların üstesinden gelen pozitif kutuptur (Doll, Lyon, 1998).

Bazı araştırmacılar tek bir risk faktörüne maruz kalınmasıyla birden çok risk durumuna maruz kalmanın aynı olmayacağını tartışmışlardır. Loeber vd. (1998)'nin 1500 tane 1., 4. ve 7. sınıf öğrencisi erkekle yaptıkları boylamsal çalışma sonucunda düşük akademik başarı, yüksek dikkat eksikliği ve hiperaktivite, düşük aile denetimi ve zayıf aile iletişiminin ; madde kullanımı, davranış sorunları, fiziksel saldırganlık, gizli davranışlar (covert behavior), depresyon ve utangaçlık gibi durumlarla ilişkili bulunmuştur. Bu tarz sonuçlar Sameroff ve diğer araştırmacıların risk faktörlerinin sayısının tek bir risk faktöründen yola çıkan modele göre sonuçları yordamada daha başarılı olacağı iddiasını ortaya atmasına sebep olmuştur (akt. Fraser vd. 1999).

Psikolojik dayanıklılıktan bahsedebilmek için kişinin risk faktörleri olarak isimlendirilen olumsuz durumlara maruz kalmış ve buna karşın olumlu ve yeterli bir gelişim gösterebilmiş olması gerekir. Masten ve Reed (2002) Psikolojik dayanıklılığın sadece kişi bir tür risk ya da zorluk yaşadığı zaman tanımlanabileceğini söyler. Belirgin bir risk durumunun olmadığı koşullarda yaşayan çocuklara “yeterli ya da yetkin”, “uyumlu” ya da sadece “normal” denilebilir, fakat bu çocuk ya da ergenler için psikolojik dayanıklılık olgusundan bahsedilemez (akt. Gizir, 2007).

Risk faktörlerini Kirby ve Fraser, (1997) olumsuz bir durumun ortaya çıkma olasılığını arttıracak ya da olası bir problemin süregelmesine neden olacak etkiler;

Masten ise (1994) bireylerin özellikle çocuk ve gençlerin suç işleme, okulu bırakma vb. gibi olumsuz ve istenmeyen sonuçları yaşama olasılığını arttıran özellikler şeklinde tanımlamıştır (akt. Gizir, 2006).

Garnezy'e (1993) göre birey, aile ya da toplum üçgeninde sorunların ortaya çıkmasına ya da artmasına sebep olabilecek daha çok psikososyal kökenli risk faktörleri, bireyin öz saygısını ve öz yeterlik algısını düşürmekte, potansiyellerini tam olarak kullanmasını engellemekte, sonuç olarak yaşanan travma ve zorluklardan sonra kendini toparlamasını engellemektedir.

Genel bir tasnifte risk faktörleri bireyden aileden ve çevreden kaynaklanan olmak üzere üç grupta toplanmıştır.

Bireysel risk faktörleri:

- Erken doğum
- Olumsuz yaşam olayları
- Kronik hastalıklar
- Ergen anne olma
- Okula uyum sağlamama, okulda başarısızlık, okulu bırakma
- Uyuşturucu kullanma
- İşsizlik
- Başarısız ilişkiler

Ailesel risk faktörleri:

- Ebeveynlerin hastalığı ya da psikopatolojisi
- Ebeveynlerin boşanması, ölümü ya da tek ebeveyn ile yaşamak

- Kötü çocuk yetiştirme yöntemleri
- İlgisiz anne baba tutumları

Çevresel risk faktörleri:

- Ekonomik zorluklar ve yoksulluk
- Çocuk ihmali ve istismarı
- Savaş ve doğal afetler gibi toplumsal travmalar
- Toplumsal şiddet ve ailevi felaketler
- Evsizlik (Gizir, 2006; Gürkan, 2006a)

Literatürde, psikolojik dayanıklılık kavramı çerçevesinde, özellikle çocuk ve gençleri konu alan birçok farklı risk faktörü üzerinde çalışılmıştır. Sonuç olarak risk faktörlerinin psikolojik üzerindeki olumsuz etkileri açıktır.

Risk faktörlerinin her biri, bireyin ruh sağlığını olumsuz etkileme potansiyeline sahip olumsuz yaşantılardır. Ancak kimi bireyler birden fazla risk faktörüne aynı anda maruz kalmaktadırlar. Mesela bir çocuk tek ebeveynle yaşıyor, şiddet görüyor aynı zamanda bir hastalık ya da fakirlikle mücadele ediyor olabilir. Bekleneceği üzere birden fazla risk faktörüne maruz kalan bir bireyin, yalnızca bir tek risk faktörüne maruz kalan bir bireye göre psikolojik uyumunu yitirme ihtimali daha fazladır. Birden fazla risk faktörüne maruz kalan bireylerde daha yoğun stres ve daha fazla problemlili davranış görülmektedir (Doll ve Lyon, 1998).

Risk durumunun tanımlanması önemsiz bir olay değildir. Risk sonuçlar üzerinde etki etme potansiyeli yüksek bir olumsuz durumdur. Her ne kadar ilk dönem çalışmaları (ailenin psikopatolojisi, boşanma ya da risk yaratacak önemli tek bir olay

gibi) tek bir risk faktörü üzerinde yoğunlaşsa da artık anlaşılmıştır ki bireysel risk faktörleri etkisini tek başına göstermez. Diğer etkenlerle birlikte gösterir. Bir sonucun belirlenmesinde birçok değişken, risk faktörü rol oynamaktadır (Garmezy & Masten, 1994; Sameroff & Seifer, 1990; akt. Schoon, 2006).

Dolayısıyla tek bir risk faktörüne maruz kalan bir grup üzerinde çalışıldığında kişiyi etkileyebilecek yaşadığı diğer olumsuz olayların psikolojik dayanıklılık düzeyine dolayısıyla araştırmanın sonucuna etkisi göz ardı edilmiş olur. Bu sebeple bu çalışmada literatürde belirlenen risk faktörlerine bakılmış, üniversite örnekleminde yaşanması muhtemel olanlar seçilerek birçok risk faktörü belirlenmiştir. Böylece kişilerin olumsuz yaşam olayların maruz kalıp kalmadığı mümkün olduğunca belirlenmeye çalışılmıştır.

Risk altında olma göstergelerinin bir kısmı zaman içinde birtakım değişikliklere uğrasa dahi West ve Ferrington (1973) çocuk suçlularla ilgili yaptıkları araştırmanın sonucunda 25 yıl sonra dahi şu beş risk faktörünün geçerliliğini koruduğunu göstermiştir: düşük gelirli aile, kalabalık aile, anne ya da babanın suçlu olması, düşük zekâ, kötü çocuk yetiştirme yöntemleri. Geçmişte bu beş durumdan birinden etkilenen erkek çocukların suça karşı aşırı zayıf oldukları ortaya konmuştur (akt. Gürkan, 2006a)

Glen Elder *Children of Great Depression* (1974) adlı çalışmasında tarihsel olayların insan gelişimine olan önemli etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Tarihte büyük buhran olarak bilinen ve 50 milyon insanın işsiz kalmasına sebep olan 1929 dünya ekonomik krizinin 1920'lerin başında ve sonunda doğan iki kuşak üzerindeki etkisini incelemiştir. Kaliforniya ve birkaç eyalette yaşayan kişiler üzerinde yürüttüğü çalışmanın sonuçlarına göre büyük buhranın sebep olduğu aile

parçalanmaları ve zorluklardan 1920'lerin başlarında doğan grup 1920'lerin sonlarında doğanlar kadar fazla etkilenmemişlerdir. Bu sonuçlara bakarak gelişimsel süreçlerin anlaşılmasında sadece kişinin bireysel hayatının değil sosyo-tarihsel olaylarında değerlendirilmesinin önemini vurgulamak gerektiğini ifade etmiştir (Schoon, 2006). Nitekim deprem gibi çevresel etkenler bağlamında stres ya da dayanıklılıkla ilgili çalışmalar yurdumuzda da yapılmıştır (bkz. Kararımak 2006; Sümer vd. 2005; Başoğlu vd. 2002)

Doll ve Lyon (1998) risk durumlarıyla ilgili geçmişten günümüze yapılmış çalışmaları değerlendirmişlerdir. Bunun sonucunda risk durumlarının ergen ya da yetişkin bireylerde ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları şöyle bir tablo haline getirmişlerdir:

Risk durumu	Ergen / Yetişkinlerde ortaya çıkan sonuçları
Fakirlik	Suç oranında artış/ Yasal cezası olan suçlar
Ailenin eğitim seviyesinin düşüklüğü	Düşük zekâ düzeyi
Aile içi geçimsizlik sorunları	Artan eğitim ve öğrenme sorunları
Etkin olmayan ebeveynler	Fiziksel ve ruhsal problemlerin artma ihtimali
Çocuklara kötü muamele	Ergen ebeveyn olmada artış
Çocuk ya da ebeveynin fiziksel sağlık sorunları	İşsizlikte artış
Ebeveynin ruhsal hastalığı ya da iş	Sosyal yetkinliğin azalma ihtimali

Literatürde dayanıklılık ile ilişkisine bakılan risk faktörü çalışmalarından bazıları şöyledir: ebeveynlerin majör psikiyatrik bozuklukları (Beardslee & Podorefsky, 1988); fakirlik (Garmezzy, 1991; Werner & Smith, 1982); düşük sosyo-ekonomik düzey (Garmezzy, 1991; Garmezzy, Masten, & Tellegen, 1984); ebeveyn akıl hastalığı (Garmezzy, 1974; Masten, Best, & Garmezzy, 1990; Masten & Coastworth, 1995; Rutter, 1985, 1987); algılanan ayrımcılık (LaFromboise vd. 2006); AIDS (Rabkin vd.1993); terörist saldırılar (Frederickson, vd., 2003); evsizlik (Masten, 2012); kayıp ve yas (Bonanno vd. 2002); boşanma (Rodgers & Rose, 2002); etnik ayrımcılık (Lee, 2005); travma sonrası stres bozukluğu (King vd . 1998); çocuk istismarı (Chambers & Belicki, 1998); kronik hastalık (Patterson & Garwick, 1994); annenin kaygılı olması, anne eğitim düzeyinin düşüklüğü, kalabalık aile, babanın yokluğu, annenin psikiyatrik rahatsızlığı (Sameroff vd. 1993); kürtaj (Major vd., 1998).

2.1.3.2. Koruyucu Faktörler

Birey önemli bir tehdit ya da travmayla ya da risk faktörlerinden biriyle karşılaştığında travmanın olumsuz etkisini azaltan, bireyin sağlıklı bir şekilde olumsuz durumu atlatacak yeniden eski normal hayatına dönmesini sağlayan olumlu bireysel, ailesel ya da çevresel özellikler koruyucu faktörler olarak nitelendirilebilir.

Psikolojik dayanıklılık araştırmalarında bireysel, ailesel ve çevresel koruyucu faktörlerin incelenmesi, risk altındaki bazı bireylerin diğerlerine göre neden daha

sağlıklı ve başarılı bir şekilde uyum gösterdiklerinin açıklanması açısından önemlidir (Masten ve Reed, 2002).

Rutter (1987) riskin etkisini azaltan bir faktörün koruyucu olduğunu ifade etmiş ve dört tip koruyucu süreç tanımlamıştır.

1. Riskin etkisini azaltan,
2. Kötü olay ve deneyimlerin ardından oluşan olumsuz reaksiyonlar zincirini azaltan,
3. Öz saygı ve öz yeterliğin (self-efficacy)¹ oluşmasını ve devamını sağlayan,
4. Yeni fırsatların oluşmasına olanak tanıyan.

Masten ve Reed (2002) çocuk ve gençlerde dayanıklılığı destekleyen koruyucu faktörleri dört kategoriye ayırmışlardır.

Çocukla İlgili olanlar

Dikkat becerisi ve problem çözme yeteneğini de içeren olumlu zihinsel yetenek

Bebeklikte kolay mizaçlı olma, sonraki gelişim sürecinde uyumlu kişilik

Pozitif öz yeterlilik ve öz algılama (self-perception)²

Hayatın anlamına dair inanç ve duygu

Hayata olumlu bakmak

Duygusal uyarılma ve dürtülerin olumlu öz-düzenlemesi

¹1.A. Bandura'nın, kişinin kendi yeteneğine, gücüne, becerilerine ilişkin duygusu için kullandığı terim; etkili ve becerikli olma duygusu. Bireyin yapabildikleri hakkında sahip olduğu olumlu inanç.

²Kişinin kendi benliğini oluşturan kendi eşsiz duygularının, dürtülerinin, özlemlerinin, kişilik özelliklerinin, vb. özelliklerinin farkında olması.

Yeteneklerine kişinin kendisince ve toplumca değeri verilmesi

İyi mizah duygusu

Başkalarının ilgi görüp çekici olmak

Aile ile ilgili

Çocuğa bakan yetişkinlerle olumlu ilişki

Anne baba arasında anlaşmazlıkların az olduğu ılımlı aile ortamı

Düzenli bir ev

Anne babanın lise sonrası eğitimi almış olması

Çocuk için koruyucu faktör olan özelliklerin ebeveynlerde olması

Anne babanın çocuğun eğitimine dahil olması

Sosyo-ekonomik avantajlar

Aile ve diğer ilişkiler

Yetkin sosyal ve destekleyici bir yetişkinle yakın ilişki

Sosyal ve kurallara saygılı akranlarla bağlantılı olma

Toplum ile ilgili

Etkin verimli bir okul

Okul, klüp izcilik vb. gibi sosyal organizasyonlarla bağlantılı olma

Kolektif yeterlilik (collective efficacy) duygusu yüksek komşular

Yüksek düzeydeki halk güvenliği

Acil hizmet servislerinin iyi olması

İyi halk sağlığı ve sağlık hizmetlerine ulaşabilme

Fraser vd. (1999) risk faktörleri gibi koruyucu faktörlerin de gelecekteki sonuçları yordadığını söyler. Koruyucu faktörleri adeta bir ‘tampon’ olarak değerlendirirler. Çünkü koruyucu faktörler riskin etkisini azaltarak tampon görevi görür.

Koruyucu faktörler bireysel özellikler, çevresel faktörler ya da bu iki boyutun birbiriyle etkileşiminden kaynaklanan durumları içerebilir. Önemli olan bu boyutlardan hangisinin var olduğundan ziyade koruyucu faktörlerin riski azalttığına, durdurduğuna hatta önlediğine olan inançtır (Greene & Conrad, 1999; akt. Gürkan 2006a)

O'Grady & Metz (1987), Werner & Smith (1982), Zimrin, (1986) gibi araştırmacılar yaş, sosyal destek, denetim odağı, yeterlilik, öz saygı, mizaç, sosyal olgunluk, başarı ihtiyacı ve geçmişle başa çıkma becerilerinin yanı sıra, aile ve toplumla ilgili bazı değişkenlerin de psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür (akt. Jew, Green ve Kroger, 1999).

Garnezy (1983) savaş, doğal afetler, toplama kamplarında bulunma gibi ileri derecede olumsuz yaşam olaylarına maruz kalan çocukların durumunu özetlerken kendisi yeterli olan ya da ailesi tarafından yeterli ve tutarlı ilgiyi gören çocukların bu olayların etkisini çok daha kolay atlatabildiğini ifade etmiştir.

Ailesi boşanmış ergenlerde güvenilen bir arkadaşın varlığı, okula bağlılık ya da anne baba dışında bir yetişkinle yakın ilişkinin koruyucu bir fonksiyon olabileceğini gösteren araştırmalar vardır (Rodgers, Rose, 2002). Hetherington'un (1989) araştırması da akran desteğinin özellikle ergenlik öncesi ve erken ergenlik dönemindeki çocuklarda önemli olduğunu göstermiştir. Ailesi boşanmış ya da yeniden evlenmiş çocuklarda yakın ve destekleyici bir arkadaşın varlığının boşanmanın yarattığı stresin etkisini yumuşattığını ortaya koymuştur.

2.1.3.3. Olumlu Sonuçlar

Kişilerin psikolojik açıdan dayanıklı olarak tanımlanabilmesi için sosyal ya da akademik başarı gibi ortaya konması gereken olumlu bazı sonuçlar vardır. Kişi belli konularda başarılı, olumlu bir bireyse o kimse için dayanıklılıktan söz edilebilir.

Bu sebepten ötürü psikolojik dayanıklılık araştırmalarının birçoğunda, yalnızca riskin tanımı yeterli görülmemiş, bunun yanı sıra, elde edilen akademik ve sosyal alanlardaki yeterlikler gibi olumlu sonuçların belirlenmesi yoluna da gidilmiştir (Gürkan, 2006b).

Psikolojik dayanıklılık araştırmalarında sağlıklı uyumu ya da yeterliği tanımlamada farklı ölçütler kullanılabilir. Bu ölçütler, sosyal ve akademik başarının varlığı gibi olumlu davranışların olmasının yanında, bireyin yaşamında uyumsuzluk, psikopatoloji, duygusal stres, riskli ve suça yönelik davranışların olmaması da sayılabilmektedir (Luthar ve Cushing, 1999; Masten ve Reed, 2002; akt. Gürkan, 2006b).

Doll ve Lyon (1998) yapılan araştırmaları değerlendirmiş ve bunların sonucunda dayanıklı olan çocuk ve gençlerin bireysel özelliklerini ve ilgili oldukları bağlamı şu şekilde listelemişlerdir.

Olumlu Özellikler	Bağlam
Olumlu entelektüel yetenek	Aile ile ilgili
Dil yeteneği	Ebeveynlerden en az biriyle ya da bakımı üstlenen kişiyle yakın sevgi dolu bir ilişi
Olumlu mizaç ya da yumuşak fitrat	Etkili ebeveynlik
Akranlarla yakın ilişi Olumlu sosyal uyum	Akrabaların olumlu ilişkisi ve rehberliği
Yüksek özgüven, özsaygı ve kendine fayda	Okul veya toplumla ilişkili
Yüksek beklentiler ile başarı yönelimi	Aile dışında okuldan ya da çevreden biriyle olumlu ilişi kurabilme.
Dayanıklılık inanç sistemi, inanç	Bir ya da daha fazla olumlu sosyal kuruluşla bağlantı
Yaratıcı faaliyetlerde yüksek sorumluluk duygusu	Uyumlu, kaliteli bir okula erişim

2.1.4. Psikolojik Dayanıklılık İle İlgili Yapılmış Ulusal Çalışmalar.

Psikolojik dayanıklılık ülkemizde son yıllarda çalışılmaya başlanan konulardan biridir. Yapılan literatür taramasında ülkemizde din psikolojisi alanında konu ile ilgili yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dayanıklılık ile ilgili yapılan araştırmaları daha çok yüksek lisans ve doktora düzeyindeki tezler ve bu çalışmalarla

ilişkili makaleler oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda “resilient” kavramını karşılamak üzere dayanıklılık, sağlamlık, yılmazlık, kendini toparlama gücü gibi farklı terimler kullanılmıştır. Ancak hepsi yaklaşık olarak aynı anlamı karşılamaktadırlar.

Özcan (2005) ailesi boşanmış ve birlikte yaşayan bireylerin yılmazlık özellikleri ve Koruyucu Faktörlerin karşılaştırıldığı çalışmasını lise öğrencileriyle yapmıştır. Çalışmada anne babaları birlikte olanların yılmazlık düzeyleri ve koruyucu faktörler ailesi boşanmış olanlara göre yüksek bulunmuştur. Anne babası birlikte olan öğrencilerin sahip olduğu toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılım için imkânlar, amaçlar, özlemler ve problem çözme düzeyleri, anne babası boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Cinsiyet anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

Yılmazlık terimini tercih edenlerden biri olan Gürkan (2006a) grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin yılmazlık düzeylerine etkisini incelemiştir. Yılmazlık düzeyleri düşük öğrencilerden oluşan deney grubuna araştırmacı tarafından “yılmazlık eğitimi grup danışma programı” uygulanmıştır. Yapılan son test sonuçlarında programın bireylerin yılmazlık düzeylerini yükselttiği görülmüştür. Ayrıca izleme amaçlı yapılan 4,5 ay sonraki ölçümler de programın etkisinin devam ettiğini göstermiştir. Bu araştırma psikolojik dayanıklılığın sonradan arttırılabilir ve bu etkinin sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Gizir (2005) yoksul 8. Sınıf öğrencileriyle yaptığı çalışmada akademik sağlamlığı yordayan koruyucu faktörleri ele almıştır. Evdeki yüksek beklentiler, okuldaki ilişkilerdeki ilgi ve sevecenlik, arkadaş ilişkilerindeki ilgi ve sevecenliğin akademik sağlamlığı yordayan dışsal koruyucu faktörler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin kendi akademik başarıları konusundaki olumlu algıları, yüksek betimsel

beklentiler, empatik bir anlayışa sahip olmak, içten denetimlilik ve gelecek konusunda umutlu olmak gibi içsel koruyucu faktörler akademik sağlamlılıkla olumlu bir ilişki içinde bulunmuştur

Kararımak (2007) deprem yaşamış bireylerde psikolojik sağlamlığa etki eden kişisel faktörlerin incelenmesi ile ilgili doktora çalışmasında benlik saygısı, mizaca bağlı umut, iyimserlik, yaşam doyumu, olumlu duygular gibi kişisel faktörlerin dayanıklılıkla ilişkisine bakılmıştır. Deprem yaşamış bireylerde psikolojik dayanıklılığı açıklayan mizaca bağlı bilişsel ve duygusal yolları açıklayan bir yapısal eşitlik modeli önerilmiştir. Modeldeki olumlu kişisel faktörlerin hepsi doğrudan ya da dolaylı olarak psikolojik dayanıklılıkla ilişkili bulunmuştur. Benlik saygısı, umut ve iyimserliğin psikolojik dayanıklılık üzerinde olumlu duyguların ve yaşam doyumunun üzerinden dolaylı etkisi olduğu belirtilmiştir. Benlik saygısı ve psikolojik dayanıklılığın iyi oluş ve akıl sağlığı için iki önemli kavram olduğu bu araştırmada desteklenmiştir. Ayrıca bu çalışmada araştırmacı tarafından ego sağlamlık ölçeğinin Türkçeye uyarlanması çalışması da yapılmıştır.

Terzi (2008b) üniversite Öğrencilerinin Psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasının sonucunda algılanan sosyal destek ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu anlamlı bir ilişki bulmuştur. Araştırmacı üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin farklı olup olmadığını ortaya koymak, içsel koruyucu faktörlerin (iyimserlik, özyeterlik, problem çözme odaklı başa çıkma stratejisi) kendini toparlama gücünü ne ölçüde yordadığını belirlemek amacıyla yaptığı bir diğer çalışmada cinsiyetin psikolojik dayanıklılık puanları üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca kız ve erkek öğrencilerde iyimserlik,

özyeterlik, problem çözme odaklı başa çıkma stratejisinin psikolojik dayanıklılık üzerinde anlamlı birer yordayıcı olduğu sonucuna varmıştır.

Çakır (2009) İngiltere’de yaşayan Türk göçmen kadınlarla yaptığı çalışmada psikolojik dayanıklılığı etkileyen faktörleri ortaya koymak amacıyla nicel ve nitel yöntemleri birlikte kullanmıştır. Ölçeklerin uygulandığı 248 kadından 11 tanesi ile nitel çalışma (mülakat yöntemiyle) yapılmıştır. Nicel sonuçlarına göre orta ve yüksek eğitim düzeyine sahip olan, yüksek düzeyde bir sosyal destek algısı bulunan, psikolojik sıkıntı düzeyi düşük olan, yüksek bütünleşme tutumuna sahip ve İngilizce dil bilgisi yüksek olan Türk göçmen kadınların psikolojik dayanıklılık düzeyleri daha yüksektir. Araştırmanın nitel sonuçlarına göre eğitim düzeyinin yüksekliği ve eğitim yönelimi bu kadınların psikolojik uyumunda önemli bir koruyucu faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler psikolojik sağlamlığı destekleyerek olumlu işlev görmüşlerdir.

Oktan (2008) üniversite sınavına hazırlanan ergenlerin psikolojik sağlamlıkları cinsiyetleri, sınava giriş sayıları, problem çözme becerileri ve yaşam doyumları değişkenlerine göre değerlendirilmiştir. Kızlar erkeklere göre daha sağlam çıkarken, problem çözme becerisi ve yaşam doyumunun yüksekliği yüksek sağlamlıkla ilişkiliyken, sınava girme sayısının artması düşük sağlamlık düzeyi ile ilişkili çıkmıştır.

Yapılan diğer çalışmalardan birinde Dayıoğlu (2008), üniversite giriş sınavına hazırlanan adaylarda psikolojik sağlamlığı yordamada öğrenilmiş güçlülük, algılanan sosyal destek ve cinsiyetin rolüne bakmıştır. Sonuçta tüm bu değişkenlerin psikolojik sağlamlığı önemli ölçüde yordadığı görülmüştür. Yüksek düzeyde öğrenilmiş güçlülük ve sosyal destek rapor eden adayların psikolojik sağlamlık

puanlarının daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca erkek olmak yüksek psikolojik sağamlık puanları ile ilişkili bulunmuştur.

Malak'ın (2011) duygusal zekâ ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiye baktığı araştırmasının sonucunda kız öğrencilerin kişisel farkındalık, kişiler arası ilişkiler, şartlara ve çevreye uyum puan ortalamaları erkek öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte kız ve erkek öğrencilerin stres yönetimi ve genel ruh hali puanları arasında anlamlı düzeyde fark yoktur.

Başak (2012) araştırmasında ebeveynlerinin gelir düzeyi düşük olan üniversite öğrencilerinin öz duyarlık, sosyal bağlılık ve iyimserlik düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkileri ele almıştır. Araştırmanın bulguları göre öz duyarlık ve sosyal bağlılık değişkenlerinin, iyimserlik değişkeni üzerinde doğrudan etkiye ve dolayısıyla psikolojik dayanıklılık değişkeni üzerinde dolaylı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Üniversite öğrencilerinin öz duyarlık ve sosyal bağlılıklarının iyimserlik düzeylerini, iyimserlik düzeylerinin de psikolojik dayanıklılıklarını yordadığı belirlenmiştir.

Sipahioğlu (2008) yoksulluk içinde bulunma (ailesiyle birlikte) ve tek ebeveyn ile yaşamak gibi iki farklı risk grubundaki ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerini ele almıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre psikolojik dayanıklılığı arttıran koruyucu faktör özelliklerinden ev içi ilişkilerde ilgi, yüksek beklentiler ve ev içi etkinliklere katılım tek ebeveyn ile yaşayan ergenlerin, ailesi ile birlikte yaşayan ergenlere göre daha yüksektir. Problem çözme becerileri, amaçlar ve eğitimsel beklentiler koruyucu faktör özellikleri ise ailesi ile birlikte yaşayan ergenlerin, tek ebeveyn ile yaşayan ergenlere oranla daha yüksektir. Cinsiyete göre oluşturulan gruplarda arkadaş grubundaki ilgi, empati, amaçlar ve eğitimsel

beklentiler koruyucu faktör özellikleri kızlarda erkeklere göre daha yüksektir. Problem çözme becerilerine ilişkin algıların ise erkeklerde oranı kızlara göre daha yüksektir. Tek ebeveyn ile yaşayan ergenlerin cinsiyet değişkenine göre oluşturulan gruplarda arkadaş grubundaki ilgi, empati ve ev içi ilişkilerde ilgi kızların oranları erkeklere göre daha yüksektir. Erkeklerin ise problem çözme becerilerine ilişkin algıları kızlara oranla daha yüksektir. Okul içi ilişkilerde ilgi, eğitimsel beklentiler, amaçlar, problem çözme becerilerine ilişkin algılar Fen ve Anadolu Öğretmen Lisesi öğrencilerinde, Anadolu lisesi öğrencilerine göre daha yüksek bulunmuştur.

Gökmen (2009) çalışmasında kadın sığınma evinde yaşayan şiddet görmüş kadınlar ile eşiyile birlikte yaşayan şiddet görmüş kadınların bağlanma stilleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile bu davranış özelliklerinin karşılaştırılması incelenmiştir. Sonuçta kadın sığınma evinde yaşayan katılımcıların dayanıklılık toplam puan ortalamaları eşiyile birlikte yaşayan katılımcıların puan ortalamalarından istatistiksel olarak ileri düzeyde yüksek çıkmıştır. Aynı grubun güvenli bağlanma stili puan ortalamaları da eşiyile birlikte yaşayan gruba göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Önder ve Gülay (2008) yaptıkları çalışmada 8. Sınıf öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını kendilik kavramı (kendisi hakkındaki olumlu ya da olumsuz düşünceler) ve cinsiyet değişkenleri açısından incelemişler ve her iki değişkenin dayanıklılık düzeyini etkileyebildiğini görmüşlerdir. Sonuç olarak kızların dayanıklılık puanları erkeklerinkinden daha yüksek bulunmuştur. Kendilik kavramı ile dayanıklılık arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bahadır (2006) sağlıkla ilgili fakültelere başlayan öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerini incelemiştir. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin psikolojik sağamlık düzeyleri genel olarak düşük çıkmakla birlikte cinsiyeti kız ve anne-baba eğitim düzeyi yüksek olanların, kendisi hastalık geçiren ve bu nedenle tedavi gören öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri oldukça düşük çıkmıştır.

Aktay (2010) risk altındaki ortaöğretim 9. ve 10. sınıf ğrencilerinin kendini toplama güçlerini çeşitli değişkenlere göre incelemiştir. Araştırmada elde edilen veriler kendini toplama gu puanları üzerinde ailenin birlikte veya ayrı oluşunun, okul içi etkinliklere katılımın, akademik başarının anlamlı düzeyde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Kendini toplama gu ile cinsiyet değişkeni incelendiğinde toplam puanda anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır ancak tüm alt ölçek puanlarında kızlar erkeklerden daha yüksek puan almışlardır.

Demirtaş (2010) alışmasında yaşamda anlam ve yılmazlık ilişkisini değerlendirmiş ve yaşamda anlamın alt boyutları olan yaşamda anlamın varlığı ve aranması, psikolojik dayanıklılığa yönelik iki alt boyutu olan toparlanmaya yönelik kişisel güçlü yönler ve kendine yönelik olumlu değerlendirmeler ile pozitif yönde düşük düzeyde ilişkili bulunmuştur.

zcan (2005) ebeveynleri boşanmış ve birlikte yaşayan lise öğrencilerini yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırmış, ebeveynleri birlikte olan öğrencilerin sahip olduğu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ebeveyni boşanmış olanlara göre daha yüksek bulmuştur. Cinsiyete göre ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Sezgin (2012) İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerini incelemiş, araştırmanın sonucunda branş, cinsiyet, yaş ve mesleki kıdem değişkenleri ile dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

2.1.5. Psikolojik Dayanıklılık ile İlgili Yurt Dışında Yapılmış Çalışmalar.

Psikolojik dayanıklılıkla ilgili yapılan en kapsamlı boylamsal çalışmalardan biri Werner tarafından yapılmıştır. 1955’de başlanan ve Kauai’de 698 bebeğin incelendiği bu araştırma yaklaşık 40 yıl sürmüştür. Bu çocuklar 30’lu yaşlarına gelene kadar izlenmişlerdir. Bu çocukların yaklaşık yarısı yoksulluk içinde büyümüş, 1/6’sına zihinsel engelli tanısı konmuş, 2/3’ünde yaşamlarının ilk on yılında ciddi biçimde öğrenme güçlüğü görülmüştür. Bununla birlikte bu çocukların yaklaşık üçte biri oldukça normal birer genç yetişkin olmuşlardır ve bunlara dayanıklı çocuklar denmiştir. Araştırmacılar bu çocukları diğerlerinden farklı kılan etmenleri belirlemek için onların bireysel özelliklerini, aile yapılarını ve dış çevrelerini incelemişlerdir. Sonuçta bunların diğer akranlarına göre daha özerk, bağımsız, empatik, görev yönelimli ve meraklı oldukları, akranlarıyla daha iyi ilişkiler kurdukları ve daha iyi sorun çözme becerilerine sahip oldukları bulunmuştur. Yaş, sosyal destek, denetim odağı, yeterlilik, öz saygı, mizaç, sosyal olgunluk, başarı gereksinimi ve başa çıkma becerilerinin yanı sıra, aile ve toplumla ilişkili başka bazı değişkenlerin de psikolojik dayanıklılıkla ilişkili etmenler arasında yer aldığı görülmüştür (Jew, Green ve Kroger, 1999)

Psikolojik dayanıklılıkla ilgili temel çalışmalar genellikle olumsuz yaşam durumlarıyla karşılaşan çocuklar üzerinedir. Bu alandaki temel çalışmalardan birinde

Rutter (1987) anne ya da babasında akıl hastalığı olan çocukların beklenenin aksine uyumsuz davranışlar geliştirmediğini ortaya koymuştur. Bu çocuklar duygusal olarak kendilerini evden ayırıp başka bağlar kurabilmeyi başardıklarında olumsuz durumla baş etmeyi başarmışlardır.

Bu araştırmanın sonucunu destekleyecek iki çalışmada Bleuler (1978) ve Garmez (1985a) ailede akıl hastalığının varlığının çocukların gelişime olumlu katkılarının olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bleuler anne babanın hastalığında kişinin stresini yönetilebilirse faydalı görevler yerine getirmek suretiyle sağlığını geliştirebileceğini iddia etmiştir. Garmez de kişinin başkalarına yardım etmesinin (hasta anne, baba, kardeş gibi) yükseltilmiş bir morale ve problem çözme yeteneğine, gelecekte karşısına çıkması muhtemel olumsuz olaylara karşı daha dayanıklı hale gelmesine sebep olabileceğini ileri sürmüştür (akt. Rutter, 1985). Kısaca her iki araştırmacı da olumsuz görünen durumların yüklediği bazı sorumlulukların kişiyi sonraki hayata daha iyi hazırladığını, olgunlaştırdığını ve kişinin psikolojik sağlığına olumlu anlamda katkı sağlayabileceğini iddia etmişlerdir.

Hart vd. (1997) 7 yaşında 128 İzlanda'lı çocukla yaptıkları boylamsal araştırmalarında çocuklardaki kişilik özelliklerinin üç boyutunu karşılaştırmışlardır. Dayanıklı olanlar, aşırı kontrollü olanlar ve kontrolsüz olanlar. Dayanıklı kişilik türüne sahip çocukların, diğer iki gruba göre daha yüksek düzeyde akademik başarıya ve ergenlik boyunca daha az dikkat problemlerine sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca dayanıklı çocukların daha hızlı bir şekilde içsel denetim odağı ve entelektüel arkadaşlık (sophisticated friendship) geliştirdikleri görülmüştür.

Alfred ve Smith (1989) psikoloji bölümünde okuyan 84 üniversite öğrencisiyle yaptıkları araştırmada öğrencilerin stresle karşılaştıklarında yaptıkları bilişsel değerlendirmeleri incelemiştir. Sonuçta dayanıklılığı yüksek olan grubun stresle karşılaştığında bilişsel değerlendirmelerinin olumlu olduğunu ve dayanıklılığın stres üzerinde orta düzeyde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır (akt. Terzi, 2005).

Kanya (2000) yaptığı araştırmasında psikolojik dayanıklılık, manevi iyi olma (spiritual well being) ve özsaygı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. 105 sosyal hizmetler öğrencisinin katıldığı araştırmanın sonucuna göre psikolojik dayanıklılık ve manevi iyi olma özsaygının güçlü birer belirleyicisidir.

Rew vd. (2001) 15-22 yaş arasında bulunan 59 evsiz ergenin psikolojik dayanıklılıklarını incelemiştir. Dayanıklılık ile yalnızlık, umutsuzluk, yaşamı tehdit edici davranışlar ve sosyal iletişimsizlik arasında anlamlı negatif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca tüm bu sayılan faktörlerin cinsiyet açısından önemli bir farklılık göstermediğini ortaya koymuşlardır.

Psikolojik dayanıklılıkla ilgili çalışmaların çoğunluğu çocuklar ve ergenler üzerinde yapılmıştır. Bonanno (2004) yetişkinlerde psikolojik dayanıklılığı ele almış ve bunu fiziksel ve psikolojik işleyişin sağlıklı ve dengeli seviyelerini devam ettirebilmek için güçlü olmak şeklinde kavramsallaştırmıştır.

2.1.6.Dindarlık; Psikolojik Dayanıklılık İçin Bir Kaynak mı?

Çok sayıda araştırma dindarlık ve maneviyatın psikolojik sağlığın belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Reutter ve Bigatti'ye göre (2014) bu sonuçlar özellikle dini faaliyet ve organizasyonlara katılmanın kişiye sağladığı sosyal destek sebebiyle dindarlığın psikolojik dayanıklılık için bir kaynak olabileceğini ifade etmişlerdir.

Sayıları giderek artan araştırmalar dini katılımın (genellikle batıda yapılan araştırmalar olduğu için kilise katılımının), gerek yetişkinlerde gerekse ergenlerde stres durumlarıyla etkili bir şekilde başa çıkma becerisini arttırdığını savunmaktadır (Brown 2000; Hummer vd. 1999; Koenig, 1998; Levin 1994, 1996; Markstrom 1999; Mathews vd. 1998, akt. Alcorta 2006). Bu araştırmalar konuyla ilgisi olmayan klinik konularla ilgili medikal araştırmalara bağlı olarak ortaya çıkmış ve boylamsal toplumsal çalışmalar ve ulusal anket sonuçları tarafından büyük oranda doğrulanmıştır (Alcorta, 2006). Levin ve Vanderpool (1987) dini katılım ile genel fiziksel sağlık arasındaki çalışmaları incelemiş ve bu çalışmaların %81'inin ikisi arasında anlamlı düzeyde olumlu pozitif ilişki ortaya koyduğunu belirtmişlerdir.

Depresyon teşhisi alan bireylerle yapılan bir araştırmanın sonucuna göre dini davranış değil fakat dini inanç, düşük depresyon ve düşük umutsuzluğun önemli bir belirleyicisidir (Murphy vd., 2000). Yine majör depresyon riski altındaki bireylerde dindarlık ile psikolojik dayanıklılık ilişkisini ele alan ve 10 yıl süren boylamsal bir çalışmada din hizmetlerine katılım ve dindarlığın, özellikle anne babası depresyon geçirmiş olan risk grubunda, depresyona karşı koruyucu faktörler olduğu

görülmüştür. Araştırmacılar dindarlığın yüksek risk gurubundakilerde dayanıklılığın gelişimine katkı sağlayabileceğini söylemişlerdir (Kasen vd., 2012).

Kevin ve Hill (2001) de din ve maneviyat ile fiziksel ve ruhsal sağlık ilişkisiyle ilgili yaptıkları literatür taramasının sonucunda maneviyat ve dinin genel sağlık durumuna etkisinin genelde olumlu olduğunu belirtmişlerdir.

Reutter ve Bigatti' (2014) dindarlık ve maneviyatın psikolojik dayanıklılık ile ilişkisini anlamak amacıyla yaptıkları araştırmada hem dindarlığı hem de maneviyatın psikolojik dayanıklılık için etkili bir kaynak olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada dindarlığı belirlemek için kişinin dini inanç, değer ve uygulamalara ne kadar bağlı olduğunu ölçen bir ölçme aracı kullanmışlardır (Religious Commitment Inventory). Maneviyatı belli bir dini gelenek ya da mezhebin ötesinde, olağan her gün yaşanan manevi deneyimler şeklinde ele almış ve buna uygun bir ölçme aracı kullanmışlardır (Daily Spiritual Experiences Scale). Maneviyatı dindarlığın her seviyesinde yaşanabilen içsel, kişisel, sübjektif ve özel bir deneyim olarak kavramsallaştırırken dindarlığı kolektif, kurumsal, görünür ve toplumsal faktörleri olan bir yapı olarak kavramsallaştırmışlardır. Bunun sonucunda maneviyatı olan her insanın dindar olmadığını ve dindar olan her insanın maneviyat sahibi olmadığını söylemişlerdir. Ancak netice itibariyle her ikisi de psikolojik dayanıklılığı arttıran faktörlerdir.

Dindarlık ile Psikolojik dayanıklılık ilişkisini ortaya koyan araştırmalardan biri Endonezya örneğinde gerçekleştirilmiştir. Psikoloji ve eğitim fakültesi öğrencileriyle yapılan araştırmada dindarlık ve sosyal desteğin psikolojik dayanıklılığa ve bu bağlamda akademik başarıya katkısı olup olmadığı ele alınmıştır.

Araştırma sonuçları akademik stres altındaki bu öğrencilerde hem dindarlığın hem de sosyal desteğin psikolojik dayanıklılığı olumlu olarak destekleyen koruyucu birer faktör olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca araştırma sonucu dindarlığın sosyal desteğe göre psikolojik dayanıklılığı çok daha güçlü bir şekilde etkilediğini göstermiştir (Hasan 2012).

2.1.7. Din ile Olumlu Psikolojik Sağlık İlişisini Ele Alan Çalışmalar

Yurt dışında yapılan yayınlarda doğrudan dindarlık ya da dini yönelim biçimlerinin psikolojik dayanıklılık ile ilişkisini ele alan çalışmaların sayısı azdır. Ancak psikolojik dayanıklılıkla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan psikolojik iyi olma, fiziksel sağlık, stresle başa çıkma becerisi, depresyon, intihar gibi kavramlarla dindarlık ilişkisini ele alan çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmalarda büyük oranda dindarlığın psikolojik sağlığı olumlu anlamda desteklediği ortaya konmuştur.

Koenig ve Larson (2001) dindarlık ile zihinsel sağlık (mental health) ilişkisini ele alan 100 çalışmanın meta analizini yapmışlardır. Sonuç olarak bu araştırmaların yaklaşık % 80'inde dini inanç ve uygulamaların yüksek yaşam doyumu mutluluk ve yüksek moral ile pozitif ilişkili bulunduğunu belirtmişlerdir.

Dini yönelim biçimleri ile dayanıklılık ilişkisini ele alan nadir çalışmalardan biri İran örneğinde yapılmıştır. Bu çalışmada içsel dışsal dindarlık ile travma sonrası gelişim ve dayanıklılık ilişkisi ele alınmıştır. 350 üniversite öğrencisinden son 5 yıl içinde en az bir travmatik olay yaşayanlar değerlendirmeye alınmıştır.

Dayanıklılığın iki alt boyutu olan pozitif gelecek yönelimi ve yenilik arayışı ile içsel dindarlık ve travma sonrası gelişim arasında olumlu ilişki bulunmuştur. Ayrıca evlilerin bekârlara göre daha iyi gelişim gösterdiği görülmüştür. Bireysel dışsal dindarlık psikolojik dayanıklılığın duygusal düzenleme faktörü ve travma sonrası gelişim olumlu anlamlı bir ilişki göstermiştir. Cinsiyet ile dışsal sosyal dindarlık ise travma sonrası gelişimle ilişkili bulunmamıştır. Bu araştırmada içsel dindarlık dayanıklılığın en önemli belirleyicisi olarak ön plana çıkmıştır (Seidmahmood vd., 2011).

Hayatta kalma süresi ile dini faaliyetlere katılım sıklığı arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırma 1965 ve 1994 yılları arasında yaşamış yaşları 17-65 arasında değişen ve 1994'te hala hayatta olan Alameda bölgesi çalışma grubuna üye 2676 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Sigara içme, fiziksel aktivite, alkol kullanımı, tıbbi kontrol, depresyon, sosyal ilişkiler ve medeni durum değerlendirmeye alınmıştır. 1965'te haftada bir kez dini faaliyetlere katılanların daha az katılan ya da katılmayanlara göre kötü sağlık davranışlarını geliştirme ve olumlu olanları koruma ihtimali daha yüksek bulunmuştur. Aynı şekilde dini katılım, olumlu ruh sağlığının gelişmesi ve korunması, artan sosyal ilişkiler ve evlilikte istikrar ile ilişkili bulunmuştur. (Strawbridge vd. 2001)

Markstorms'un (1999) araştırma sonuçlarına göre dini katılımın çokluğu olumlu psikolojik değişkenler ile ilişkidir (akt. Alcorta, 2006). Varon ve Riley (1999) annenin kilise katılım sıklığı ile ergenlerin algıladıkları arkadaş desteği, yaşam doyumu ve sağlık kaynaklı sorunları çözme becerisi arasında olumlu güçlü bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuşlardır.

Hummer vd.'nin (1999) 21.000 kişi ile yürüttükleri araştırmanın ilgi çekici sonuçları vardır. Kiliseye katılım sıklığı ile yaşam süresi arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında araştırmacılar katılımcıları 1987 ile 1995 yılları arasında izlemişlerdir. Katılımcılar demografik ve sosyo ekonomik durum, sosyal ilişkiler, genel sağlık durumu ile ilgili ölçeklerin yanında haftalık kiliseye katılım sıklıklarını ölçen bir soruya cevap vermişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre kiliseye katılım sıklığı ile tahmini yaşam süresinin uzunluğu doğru orantılı olarak artmaktadır. Örneğin haftada bir seferden fazla kiliseye gidenlerin 20 yaşından sonra tahmini yaşam süresi 62.9 yılken, haftada bir kez gidenlerin 61.9, bir seferden az gidenlerin 59.7 hiç gitmediğini belirtenlerin ise 55.3 yıldır. Bu haftada birden fazla gidenler ile hiç gitmeyenler arasında 7.6 yıllık bir fark oluşturmaktadır (akt. McCullough, 2001).

Beş Avrupa ülkesini içine alan farklı kiliselere mensup 65-85 yaş arası yaşlıları kapsayan kültürler arası bir araştırmanın sonuçlarına göre düzenli olarak kiliseye devam etme, hem bireysel hem de ulusal düzeyde düşük depresyon ile ilişkili çıkmıştır (Braam vd., 2001).

Comstock ve Partridge'e ait (1972), intihar ile dindarlık ya da dini inanç arasındaki ilişkiyi ele alan ilk büyük ölçekli çalışmaya göre kiliseye gitmeyenlerin düzenli olarak gidenlere göre kendilerini öldürme ihtimalleri dört kat daha fazladır (Martin vd. 2003).

Birçok çalışma (Gartner vd. 1995, Lester 2000, Matthew vd. 1998) intihar ile dini katılım arasındaki negatif ilişkiyi ortaya koymuştur (akt. Alcorta, 2006).

Stack (1983a) kilise katılım sıklığının intiharı, işsizlik dahil çalışılan diğer tüm etkenlerden daha güçlü bir şekilde yordama gücüne sahip olduğunu belirtmiştir.

İntihar ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ele aldığı bir diğer araştırmasında ise (1983b) yaş, cinsiyet gibi belirleyici değişkenlerine ulaşılabilen, intihar oranları ise Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerinden derlenen,25 ülkenin karşılaştırılmasını amaçlamıştır. Ülkeler boyutunda dindarlık, dini bağlanma ya da ibadet ile ilişkili veriler olmadığı için dine verilen önemi belirlemek için dini kitap üretim oranlarını değerlendirmeye almıştır. Sonuçta araştırmacı çok güçlü olmamakla birlikte intihar ile dindarlık arasında erkeklerde değil fakat kadın deneklerde olumsuz anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

İrlanda'da yalnız yaşayan 14-19 yaş arasında çocukların başa çıkma stratejilerini ele alan nitel bir çalışmada 23'ü Hıristiyan 9'u Müslüman 32 çocukla görüşülmüştür. Araştırmada başa çıkma stratejileri arasında dinin rolü özellikle dikkat çekmektedir. Katılımcıların tamamı ama özellikle biri dinin hayatındaki önemini vurgulamıştır. Din ve dini inançların katılımcıların kullandıkları birçok başa çıkma stratejini, örneğin olumlu tutum benimseme ve bağımsız hareket etmeyi kolaylaştırdığı görülmüştür. Tanrıya güvenen kimseler başkalarına değil sadece O'na güvenmekte ve kendilerini bağımsız hissetmektedirler (Ní Raghallaigh & Gillian, 2010).

Asker ailelerinde dindarlık, maneviyat ve psikolojik dayanıklılığı ele alan bir çalışmada en az bir kez savaş düzeni alma (deployment) durumu yaşamış askerler ve eşlerinden oluşan yedi evli çiftle görüşülmüştür. Bu çiftlerden maneviyatı ve dini ayin ve ibadetleri evliliklerine dâhil edenler yaşadıkları önemli krizlerden sonra daha çabuk toparlanmış ve sonuç olarak daha dayanıklı çıkmışlardır. Dâhil etmeyenler ise evliliklerinde zorluklar yaşamaktadır ve daha az dayanıklıdır (Hamlin 2009).

Francis ve Kaldor (2002), Hristiyanlıktaki inanç ve ibadet ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkiyi Avustralya örnekleminde ortaya koymak istemişlerdir. Rastgele seçilmiş 997 yetişkine Hristiyanlıktaki inanç ve ibadet boyutunu ölçen üç ölçek: kiliseye gitme, kişisel dua ve Tanrı'ya inanç ölçekleri uygulanmıştır. Sonuçta bu üç değişken de yüksek düzeyde psikolojik iyi olmanın önemli birer yordayıcısı çıkmıştır.

Williams vd. (1998) yaş, eğitim ve medeni durum gibi diğer etkenleri kontrol ettiklerinde, stresin zararlı psikiyatrik etkileri ile dini organizasyonlara katılma arasında ters ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır (akt. Alkorta, 2006).

Sonuç olarak dindarlık ve dindarlıkla ilgili faktörlerin psikolojik sağlığı büyük oranda desteklediği ortadadır.

2.2. Tanrı Algısı /Tasavvuru

Kişinin dış dünyadaki soyut/somut nesnelere ilişkin olarak aldığı duyumsal (sensible) bilgi algılamadır. Algılamak herhangi bir nesneyi, olayı ya da ilişkiyi beş duyu organıyla elde edilen bilgilerin (görmek, işitmek, tatmak, dokunmak, koklamak) yanı sıra hissetmektir (İnceoğlu, 2010).

Bir olay ya da nesneyi algılarken, onu, yalnızca zihnimizde yer etmiş olan simge, sembol ve fiziksel nitelikteki birtakım izlenimlerle algılamakla yetinmez, aynı zamanda algılama konusu edilen bu olay, durum veya nesneye ilişkin algılama edimini sevme-sevmeme, iyi-kötü vb. gibi duygusal nitelikteki birtakım izlenimlerin etkisiyle de gerçekleştiririz. Başka bir deyişle burada algılama sürecinin işleyişine

duygusal tavır ve eğilimler de karışır (İnceoğlu, 2010). Kişinin Tanrı algısı Tanrı ile ilgili zihnindeki olumlu ya da olumsuz tüm duygu, düşünce, inanç, bilgi ve imgelerden oluşur.

Tasavvur kelimesi büyük Türkçe Sözlüğünde “*göz önüne getirme, hayal etme, zihinde canlandırma; tasarım*” şeklinde geçmektedir. İnsan bir şeyi idrak ettikten bir süre sonra bu idrak işi bitse de zihninde idrak ettiği şeyle ilgili bir iz kalır ve daha sonra o şeyi (nesne, olay, kişi, kavram vb.) yeniden zihninde canlandırabilir. O halde tasavvur zihinde önceden oluşan idrak edilmiş obje, olay, kavram, fiil ya da nesnenin daha sonra zihinde yeniden şekillenmesi, canlandırılması, hatırlanması ve anlam kazanmasıdır (Peker, 2000, 90; Yavuz,1983, 159).

Kuşkusuz bir dine inanan kişinin Tanrı tasavvuru, öncelikli olarak inandığı dinin sunduğu Tanrı tasavvurunun etkisiyle şekillenir. Ancak her bireyin zihninde dinin ona sunduğu Tanrı tasavvurunun dışında kendine mahsus öznel bir tanrı tasavvuru da vardır (Mehmedoğlu, 2011). Birey kendi duygu ve düşüncelerini de kendi Tanrı tasavvuruna ekler (Yapıcı, 1996). Böylece her bireyin kendine özgü bir Tanrı tasavvuru olduğu söylenebilir.

Kişinin Tanrı tasavvurunun ilk olarak henüz bebekken oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Nitekim Tanrı tasavvurunun ilk olarak anne baba tasavvurlarından etkilenecek oluştuğunu ortaya koyan araştırma sonuçları mevcuttur (Bkz. Rizzuto 1979, Vergote ve Tamayo, 1981; McDargh 1983; akt. Mehmetoğlu, 2011,97). Dolayısıyla Tanrı tasavvuru ilk olarak ailenin ve bakıcıların etkisiyle oluşmaya başlar. Çocuğa istediklerini yaptırmak amacıyla korkutucu bir güç, otorite simgesi ya da görülmeyen ama her an cezalandırmak için bekleyen bir varlık olarak sunulan

Tanrı, korku yönelimli Tanrı algısının ilk tohumlarının atılmasına sebep olmaktadır. Aile tarafından oluşmaya başlayan bu algı daha sonra çevre ve toplumun etkisiyle gelişmeye devam eder. Okul dönemiyle birlikte arkadaşlar, öğretmenler ve alınan din eğitimi Tanrı tasavvurunun değişip gelişmesine katkı sağlar. Tüm bunların yanında kişi, aile ya da toplum tarafından bir dinin mensubu olarak yetiştiriliyorsa o dinin Tanrı'yı tanımlama şekli bireyin Tanrı tasavvurunu en fazla etkileyen unsurlardan biridir. Örneğin her ikisi de ilahi kaynaklı din olmasına karşın Hristiyanlık' ta Tanrı ve insan tabiatını bir arada bulunduran İsa karakterinden dolayı Tanrı daha ete kemiğe bürünebilen, somutlaştırılabilen bir varlıkken İslam dininde Tanrı'yla ilgili her türlü insani vasıflandırma ve insana benzetme yanlış kabul edilir. Bununla ilgili yapılan bir çalışmada Hristiyan öğrencilerin aksine Müslüman ve Yahudi öğrencilerin ne Tanrı'nın ne de peygamberin resmini çizmeyi kabul etmedikleri görülmüştür (Coles 1990, akt. Yıldız, 2012).

Eğer çocuk ailesi tarafından dini eğitim veren özel bir okul ya da kuruma gönderiliyorsa ya da dini gruplar tarafından din eğitimi alıyorsa bu okullardaki öğretmenler, öğretilen bilgiler ve öğreten kişilerin (ya da dini grubun) din ve Tanrı ile ilgili yaklaşımları da çocuğun Tanrı algısını etkileyecektir. Hatta çocuğa din eğitiminin verilme şekli dahi Tanrı algısını etkileyecektir. Baskı ve zorlamayla hatta şiddet kullanarak din eğitimi veren kişi ya da kişiler tarafından yetiştirilen bir çocuğun Tanrı algısının olumsuz ya da korku yönelimli olarak etkilenmesi muhtemeldir. Tüm bunların yanında medya ve her türlü görsel işitsel yayın organı ve iletişim araçları da bireyin din anlayışını ve Tanrı tasavvurunu etkileyen unsurlardandır.

İnanan insanın hayatında Tanrı'nın etkin bir rolü vardır. Kişi inanma derecesine göre hayatındaki dini ve dünyevi birçok olayı Tanrı algısına göre şekillendirir. Tanrı tarafından cezalandırılma korkusuyla ya da onun tarafından sevilme arzusuyla normalde yapabileceği bir şeyi yapmaz ya da kendisine zor gelen bir ibadete devam eder. Hayatını olumlu ya da olumsuz anlamda kısıtlayan birçok tedbir alır. Örneğin içki içmez, sahipsiz bir malı almaz, zor durumda kalacağını bilerek doğruyu söyler. Tanrı'ya olan inancı ve bunun şekli insanoğlunun hayatını fazlasıyla etkilemektedir. Kişinin Tanrı'ya karşı duyduğu sevgi, bağlılık ya da sakınma duygusunun artması dinin hayatı üzerindeki etkisinin de artmasına sebep olur.

Felsefe alanına baktığımızda Tanrının özellikleri, âlem ve insanla olan ilişkisine göre farklı Tanrı tasavvurlarının ortaya konduğu görülmektedir. Deistik felsefede varlığı akılla bilinebilen ve kabul edilen, âlemi var eden ancak ona müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı söz konusudur. Teistik Tanrı anlayışı ise özellikle vahiy kaynaklı dinlerdeki Tanrı anlayışıyla örtüşmektedir: Tanrı âlemi yaratır, düzenler, idare ve kontrol eder. Tanrı ezeli, şuurlu ve irade sahibi bir varlıktır. Her şey onun tasarrufundadır. Deizmdeki pasif Tanrı'nın yerini Teizm'de aktif bir Tanrı alır. Tanrı-âlem ikiliğinin ortadan kaldırarak Tanrı'nın her şeyi ihtiva ettiğini, dolayısıyla tabiat ve insanın Tanrı'dan ayrı bir varlığının aslında söz konusu olmadığını ortaya koyan, âlemi bilen ve âlem ile içkin Tanrı anlayışına Panteizm denilmektedir. Panteizm'deki her şey Tanrı'dır anlayışına karşı her şey Tanrı'dadır anlayışı pan-enteizm olarak adlandırılmaktadır. Pan-enteizm Tanrı'yı soyut mutlak yönleriyle âlemin üstünde ve aşkın, somut izafi yönleriyle ise âlemin içinde, içkin görür. Bunun yanında Tanrı'nın bilinemeyeceğini söyleyen Gnostisizm, Tanrı'nın

varlığının ya da yokluğunun bilinemeyeceğini ve bu konuda bir şey söylenemeyeceğini savunan Agnostisizm ve Tanrı'nın yokluğunu savunan ateizm şeklinde farklı felsefi anlayışlar da söz konusudur (Aydın, 2002). Tanrı'nın niceliği ile ilgili monoteist ya da politeist, insana benzeme yönüyle antropomorfik Tanrı tasavvurları da söz konusudur.

2.2.1.Tanrı Tasavvurunun Oluşumuna Psikolojik Yaklaşımlar

2010 yılında, Britannica Ansiklopedisinin revize ettiği araştırmaya göre, dünya üzerinde ateist olanların oranı %2 dolaylarındadır. İnsanların %98'inin bir şekilde Tanrı'ya inanmaktadır. Psikologlar bunca insanda var olan Tanrı inancının nasıl ortaya çıktığı ile ilgili farklı görüşler belirtmişlerdir.

Rizzuto (1970), Tanrı kavramı ile Tanrı tasavvuru/tasarımı arasında ayırım yapmıştır Rizzuto'nun bu teorisine dayanarak Lawrence Tanrı kavramının Tanrı kelimesinin zihinsel entelektüel bir sözlük tanımı, Tanrı tasarımının ise var olan Tanrı'yı tasavvur eden bireyin psikolojik olarak işleyen içsel bir modeli olduğunu ifade etmiştir (Lawrence, 1997, 214). Tanrı kavramı entelektüel bir içeriği yansıtırken Tanrı tasavvuru kişinin Tanrı kelimesine dair duygusal tepkileriyle ilişkili bireysel tecrübelerine ilişkindir (Mehmedoğlu, 2011).

Tanrı Tasavvurunun gelişimini Piaget, çocukların bebeklikten ergenliğe kadar geçirdiği bilişsel gelişim süreçlerini açıkladığı bilişsel gelişim dönemleriyle ilişkilendirerek açıklamıştır. Bu dönemler (0-2 yaş) duyuşsal motor; (2-7 yaş) işlem öncesi dönem; (7-12) somut işlemler dönemi; (12 ve üzeri) soyut işlemler dönemidir.

Yetişkin bir birey gibi soyut düşünebilme, analiz, sentez yapabilme özelliğini birey ancak soyut işlemler döneminden itibaren kazanır (Bacanlı, 2011).

Bu dönemlerin ilkinde çocuk insanbiçimci (antropomorfik) ve somut özellikleri olan, sonraki iki dönemde somut ve soyut arasında, son dönemde ise somut özelliklerinden sıyrılan soyut bir Tanrı tasavvuruna sahiptir (Piaget, 1988; akt. Mehmedoğlu, 2011). Çocuklarda Tanrı tasavvurunun gelişimini ele alan bazı deneysel çalışmalar bu gelişimin Piaget'in bilişsel gelişim süreçleriyle paralel olduğunu ortaya koymuştur (Nye & Carlson, 1984). Konuyla ilgili Türkiye örneğinde yapılan araştırmalarda benzer sonuçlar vermiştir. Sonuçlar çocukların özellikle 10-11 yaşından sonra Allah'ı insani özelliklerden sıyrılmış daha soyut bir şekilde tasavvur ettiklerini ortaya koymuştur (Yıldız, 2012). Benzer bir araştırmada Yıldız (2007) 7-11 yaş grubu çocuklarda insani özellikli Tanrı figürünün 13-15 yaş gruplarına göre daha baskın olduğunu ortaya koymuştur.

Benson ve Spilka (1973), Bilişsel Tutarlılık Teorisine (Cognitive Consistency Framework) dayanarak benlik saygısı ve kontrol odağı değişkenlerinin Tanrı imgesi üzerinde belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Farklı öz saygı seviyesindeki bireylerin aynı dini inancı paylaşması zordur. Bu teoriye göre kişinin benlik saygısı ile uyumsuz herhangi bir algı, bireyde bilişsel uyumsuzluk yaratır. Seven, kabul eden bir Tanrı imgesi yüksek özsaygı düzeyindeki bir birey için uygunken düşük özsaygı düzeyindeki bir bireyde rahatsızlık uyandırır. Yine bu teoriye göre kişi davranışlarının sebebini kendisi olarak görüyorsa (içsel kontrol odağı), onun hayatına müdahale eden bir Tanrı fikri uyumsuzluk yaratır.

Chartier ve Goehner (1977) de, Tanrı imgesi ve benlik imgesinin oluşumu konusunda ebeveyn tutumlarının belirleyici olduğunu ve benlik kabulünün desteklendiği ailelerde yetişen çocukların kabul edici Tanrı imajını geliştirebileceklerini savunmuşlardır (akt. Güler, 2007a).

2.2.1.1. S. Freud: Yüceltilmiş Baba

Psikanalizin öncülerinden Freud'un din ve Tanrı konusundaki görüşleri diğer görüşleri gibi kendinden sonraki birçok araştırmacının konuya yaklaşımını etkilemiştir. Freud dini bazen bir nevroz, bazen bir çocukluk yanılsaması bir ilizyon olarak görmüştür. Freud'a göre obsesif davranışlar ile dini ritüeller arasında bir benzerlik vardır ve ibadetler bir saplantı nevrozu gibidir. Din tıpkı bir nevroz gibi hastalıklı bir haldir ve ondan kurtulmak gerekir. Freud dinin kaynağına ilkel kabilelerde var olan totem'i yerleştirir. İkel kabilelerde kendisinden hem korkulan hem de hayranlık duyulan ve para ile kadınlar başta olmak üzere her şeye sahip olan bir baba (klanın başında bulunan ve her şeye sahip olan primal baba) vardır. Oğulları hem hayran oldukları hem de her şeyi elinde bulunduran nefret ettikleri babayı birleşip öldürürler ancak sonradan bundan pişmanlık duyarak daha sonra bu eylemin işlenmemesi için başta aynı aileden kadınlarla evlenilmemesi olmak üzere bir çok katı kurallar koyarlar. Daha sonra baba yerine koydukları bir toteme taparlar. Zamanla totem ilk babanın yerinde olmaktan çıkarak Tanrı'nın bir prototipi haline gelir. Freud'a göre totemizm insanlığın ilk dinidir (Ayten, 2012).

Dini ve Tanrı'yı bir yanılsama olarak gören Freud'a göre çocukken insanın aciz kalıp korktuğu şeylere karşı ihtiyaç duyduğu yardım eden güçlü bir baba figürü

vardır. Tanrı işte çaresizliği gideren güçlü baba imgesinin yetişkinlikte bir yanılsama olarak devam ettirilmesinden ibarettir. Fraeud'a göre dinin bir gerçekliği olmasa da insan yaşamında etkin bir rolü vardır. Dine inanmak hayatın korkularına karşı insana teselli verir. Fakat nihayetinde dinin yararsız olduğunu ve insanın gelişimine zarar verdiğini iddia eder. Ona göre aklın içgüdülerin önüne geçtiği, yanılsamaların terk edildiği ideal seviyeye insan ırkının ulaşması şuan için mümkün değildir. Bu sebeple dine geçici bir süre için izin verilebilir. Fakat din bir yanılsama olduğundan ideal hedefe ulaşmada büyük bir engeldir. Bu sebeple kişi bilime sarılarak bu çocukluk inancından kurtulmalıdır. Freud bilimin gelişmesiyle dinden ve Tanrılardan insanların kurtulacağını ısrarla vurgular (Ayten, 2012).

2.2.1.2. C. G. Jung: Atketip Olarak Tanrı

Freud'un öğrencisi olan Jung zamanla bazı konularda ondan farklı görüşler ortaya koyarak Psikanalitik isimli akımın öncüsü olmuştur. Jung'un Freud'dan farklı düşündüğü konulardan biri de Din ve Tanrı konusudur.

Jung, Tanrıyı insan için önemli bir unsur olarak görür ve aşkın boyutuna değinmeksizin onu insani boyutuyla sınırlandırır. Tanrı'yı teolojik bir kavram olarak görmez ve kişinin kendi zihninde hissettiği bireysel bir tecrübe olarak değerlendirir. Din içgüdüsel bir dürtüdür. İnsanların onu tam olarak kavrayamamalarına rağmen, tamamen bir kenara atamamalarını dinin içgüdüsellığının bir göstergesi sayar (Ayten, 2012).

Jung Tanrı ve din kavramını arketiplerle açıklamıştır. Arketip bir kimseyi bir durumla karşılaştığında benzer durumla karşılaşan ataları ile benzer şekilde davranmaya hazırlayan zihinsel deneyimlerin daha önceden var olan belirleyicileridir (Schultz ve Shultz, 2007, 646).

Jung arketipleri kişinin bireysel hayatında sonradan elde edemediği, psişik yapısında kalıtsal olarak var olan, bilinçdışı psişik içerikler ve her insanda var olan psişik organlar olarak tanımlar. Jung Tanrı'nın bir arketip olduğunu söyler. Jung'a göre Tanrı imgesi de kolektif bilinçdışında yer alır. Ancak bu imge kendini bir takım sembollerle (teslis, mandala vb) bilinç alanına ulaştırır. Tanrı arketipi bilinçdışından bilince ulaşarak kendini kabul ettirir ve insanın davranışlarına yön verir. (Ayten, 2012). Jung'a (1959) göre "Tanrı tasavvuru *keşfedilmiş* bir şey değildir. İnsana kendiliğinden gelen bir *deneyimdir*" (akt. Mehmedoğlu, 2011, 84). Dolayısıyla Tanrı imgesi bireyden bağımsız olarak tüm insanlığın ortak genetik mirasından ortaya çıkar ve bireyi etkiler.

Jung (1958) geleneksel Hıristiyan teolojisine çok da uygun olamayan bir Tanrı anlayışını benimseyerek Tanrı'nın bize etkide bulunduğunu ancak ruh vasıtasıyla kanıtlayabileceğimizi ancak bu etkinin Tanrı'nın bizzat kendisinden mi yoksa bilinçdışından mı çıktığını ayırt edemeyeceğimizi söyler. Biz, Tanrı ve bilinçdışının iki farklı varlık olup olmadığını da söyleyemeyiz. Bunların her ikisi de aşkın içeriklere yönelik bitişik kavramlardır (akt. Aydın, 2010).

Freud'un insanın bilinçaltına verdiği önemi Jung tüm insanların bilinçdışı olarak tanımladığı kolektif bilinçdışına verir. Bütün insanlıkta ortak bulunduğuna inandığı bu bilinçdışı, soyaçekim ile atalardan gelen ve bütün geçmişi kapsayan

izlenimleri içermektedir ve düşler, masallar, dinî coşkular gibi vesilelerle açığa vurulur (Gürses, 2007).

Jung Tanrı arketipinin göstergelerinin insan psişesinde mevcut olduğunu savunmuş ve bu tasavvurların nihai kaynağını müphem bırakmıştır. Çünkü O arketipal imgelerin psişenin ötesinde gerçek bir Tanrı'nın varlığına kanıt olmayacağını farkındadır. Bu sebeple Tanrı arketipinin Tanrı'nın psikolojik gerçekliğiyle ilgili olduğunu, onun objektif gerçekliğine dair olumlu ya da olumsuz bir imada bulunmadığını söyler. O'na göre zaten Tanrı'nın objektif gerçekliğini ispat etmek psikolojinin işi değildir. Psikoloji Tanrı arketipinin Tanrı tasavvuru olup olmadığı ortaya koymaya çalışmakla ilgilenmelidir. (Mehmetoğlu, 2011, 87).

2.2.1.3.Erich Fromm: Din ve Tanrı'ya Hümanist Bir Yaklaşım

Erich Fromm dine hümanist bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Ona göre anahtar kavram insandır. Fromm'a göre dinlerin varoluş sorusuna yanıt bulmaktan başka ortak bir yönleri yoktur. İnsan için de en önemli şeylerden biri bu varoluş sorusuna yanıt bulmaktır. Bir kimse dini ya da Tanrı'yı ne kadar düşünürse düşünsün, ne kadar ibadet ederse etsin, varlığının bütünlüğüyle varoluş sorununa sağırca, o soruya verecek bir yanıtı yoksa eşyadan farkı yoktur. Tanrı olmayı bir yaşantı durumuna getireceğine Tanrı'yı düşünmekle yetiniyor demektir (Fromm, 1997).

Fromm'a göre dinlerin temel görevi insani gelişimi desteklemektir. Bu sebeple önemli olan kişinin hangi dine inandığı değil sevgiyi yaşaması ve doğru düşünebilmeleridir. Bu şekilde yaşayan bir insanın bağlı olduğu din ve semboller

ikinci derecede önemlidir. Fromm İnsanın dışında onu aşan ruhsal bir geçekliğin olmadığını söyleyerek din ve Tanrı'nın objektif varlığını reddetmektedir (Ayten, 2012, 107-108).

Fromm dinleri insancıl ve otoriter dinler olmak üzere ikiye ayırır. İnsancıl dinlerde insana önem verilir. Bu dinlerin amacı itaat ettirmek değil kişinin kendini gerçekleştirmesidir. İnsan kendini tanımak, imkânlarının ve gücünün sınırlarının farkına varmak suretiyle tüm evrenle bir olduğunun farkına varır. İnsan bu birliğin farkına varmak için akıl ve sevginin gücünün farkına varmalıdır (Fromm, 2004)

İnsancıl dinlerde Tanrı figürü, insanın kendi yaşamında gerçekleştirmek isteyeceği kişisel güçlerinin ve yüceliğinin bir sembolüdür. İnsan bu sembole ulaşım onun gibi olma gücüne sahiptir. Ancak insan kendinde bulunan akıl ve sevgi gücünün tek sahibi olarak Tanrı'yı görür. Kendini ise aciz ve beceriksiz görür. Bu sürecin sonunda insan değersizleşir. Çünkü kendindeki tüm olumlu ona güç ve güven veren özellikleri Tanrı'ya verince kendinde değerli bir şey kalmaz ve kendine yabancılaşır. İnsan böyle bir durumda kendi ile dahi iletişime geçmek için Tanrı'ya ihtiyaç duyar. İnsan Tanrı'ya taparak O'ndan kendine ait bu güçlerin bir kısmını geri vermesini ister. Fromm'a göre sevgi ve akıl gücünü kaybeden insan kendine ve insanlara yabancılaşır. İnsanın aslında kendine ait akıl ve sevgi gücünü kaybetmesi onu hem Tanrı'nın kölesi haline getirir hem de kötüleştirir. Fromm bu sevgisiz yaşamı günah olarak nitelendirir. Kişi günahkâr hissettikçe Tanrı'ya yönelir ve O'nu yüceltir, Tanrı'yı yücelttikçe kendini aciz hisseder, küçültür ve günahkâr hisseder. Bu kısır döngü insanın kendini bulmasını ve tanımasını imkânsız hale getirir (Fromm, 2004).

2.2.1.4. Nesne İlişkileri Kuramı Açısından Tanrı Tasavvuru

Freud içgüdüyü tatmin edebilecek herhangi bir nesne, kişi ya da eylem için “nesne” kelimesini kullanmıştır. Çocuğun hayatında içgüdüyü tatmin edecek ilk nesne annesinin memesidir. Daha sonra birey olarak anne ve büyüdükçe diğer insanlar içgüdüyü tatmin edecek nesne haline gelir. Freud içgüdüler üzerine yoğunlaşırken nesne ilişkileri kuramcıları bu nesnelere kişiler arasındaki ilişkilere odaklanır. Kişilik üzerinde sosyal ve çevresel etkiler özellikle anne çocuk etkileşimini önemserler. Bu sebeple kişiliğin Freud ‘un söylediğinden daha önce, henüz bebekken oluştuğuna inanırlar (Shultz ve Shultz, 2007, 638). Bu teorinin temel noktası zihnin dışsal bir nesneden içsel bir tasarım oluşturma eğiliminin ortaya çıkarılmasıdır. Önemli ilişkiler içselleştirilerek bilişi etkileyen bir ilişkiyel yapı oluşturur. Bir çocuğun ilk tasarımları anne-babanın ya da bakıcılarının içselleştirilen tasavvurlarıdır (Mehmetoğlu, 2011, 94)

Nesne ilişkileri kuramcıları Tanrı tasavvurunun önceleri bebeğin anne baba ve bakıcılarıyla olan ilişkilerinden etkilendiğini, psikolojik olarak bir geçiş nesnesi işlevi gördüğünü ve hayat boyu yaşananlar vasıtasıyla yeniden gözden geçirilip güncellendiğini varsayarlar. Bu kuramın savunucuları insanın Tanrı ile olan ilişkisi de dâhil sonraki ilişkilerinin tamamının ilk bağ olan ebeveyn bağı ile ilişkili olduğunu düşünürler. (Wulf 1991, akt. Mehmetoğlu, 2011).

Daha sonraki araştırmacılar yetişkinlerin Tanrı tasavvuru ile bebeğin anne ya da baba ya da her ikisine dair tasavvurunun birbiriyle paralellik gösterdiği teorisini destekleyen araştırma bulguları ortaya koyarak bu teoriye geçerlilik

kazandırmışlardır (Bkz. Rizzuto 1979, Vergote ve Tamayo, 1981; McDargh 1983; akt. Mehmetoğlu, 2011,97) .

Mesela Vergote vd. (1969) Amerikalı ve Belçikalı öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının ebeveyn tasavvuruyla ilişkisini ele aldığı çalışmada tüm gruplarda Tanrı tasavvurunun anneden ziyade babasal özellikler içerdiğini (özellikle erkek çocuklarında kızlara göre daha yüksek bir oranda) ortaya koymuşlardır.

Freud dini inancın primal baba ile ilgili duyguların yansıtılması sonucunu oluştuğunu savunmaktaydı. Onun Tanrı tasavvuru ve dini inançlarla ilgili bu yansıtıcı teorisi birçok araştırmacı tarafından kabul görmekle birlikte bu özelliklerin sadece babanın etkisiyle oluştuğu fikri ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazı araştırmacılar Tanrı tasavvurunun babadan çok çocuğun annesi ile iletişiminden etkilendiğini ancak yaşın ilerlemesiyle birlikte anne ile Tanrı arasında kurulan ilişkinin azaldığını savunmuşlardır. Yapılan diğer araştırmalar içselleştirilen ebeveyn tasavvuru ile Tanrı tasavvuru arasındaki bağı göstermeye devam etmiştir. (Bkz. Mehmetoğlu, 2011, 97)

Bu araştırmalardan bir diğerinde Vergote, her ne kadar araştırmaları Tanrı'nın kutsal baba kabul edildiği bir dine inanan Hristiyan örnekleme gerçekleştirilse ve Tanrı ile baba arasında kurulan bağda yer alan unsurların ne kadarının dinin ne kadarının ailesel ilişkilerin etkisiyle oluştuğunu ayırt etmenin mümkün olamayacağını bilseler de araştırma sonuçlarının Hristiyan örneklemin dinin onlara öğrettiklerine karşın bu konuda ne durumda olduklarını ortaya koyacağını söylemiştir. Ayrıca sadece inanan değil inanmayanlarında Tanrı ile ilgili bir tasarımları söz konusu olduğu için hangi ebeveynin bu konuda daha etkili olduğunun

ortaya çıkarılabileceğini söylemiştir. Araştırma sonucu ebeveyn özellikleriyle Tanrı tasavvuru arasında benzerlikler olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu ilişki bazı bireylerde anne bazı bireylerde baba yönünde ağırlık kazanmaktadır. Ancak kişinin Tanrı tasavvurunun sadece ebeveyn tasavvurlarının bir yansıması olduğunu söylemek ve bu tasavvuru etkileyen diğer çevresel ve ilişkisel etkenleri göz ardı etmenin doğru olmayacağını ifade etmişlerdir. (Vergote ve Tamayo, 1981).

Wulf (1991) Grom'a atıfla bireyin Tanrı Tasavvurunu etkileyen faktörleri şu altı başlıkta özetlemiştir;

-Ebeveyn ilişkileri

-Diğer Önemli kişi ve gruplarla ilişkiler

-Öz-saygı (benlik kavramı)

-Tanrı imgesi ve Tanrı ile olan ilişkisi

-Dini ibadet ve uygulamalar: Dua, kutsal metinleri okuma, dini tartışmalar ve bireyin kendi düşünceleri (akt. Mehmetoğlu, 2011, 101).

Nesne ilişkileri teorisi bağlamında Tanrı tasavvurunu ele alan en önemli araştırmacılardan biri Ana- Maria Rizzuto'dur. Rizzuto (1979) klinik araştırma sonuçlarına dayandırdığı "The Birth of Living God" (Yaşayan Tanrı'nın doğuşu) isimli eserinde anne-babaya, bakıcılara ve diğer önemli ilişki kaynaklarına dair tasavvurların Tanrı tasavvuruna olan etkisini ortaya koymuştur. Rizzuto her zaman olmasa da Tanrı tasavvurunun olumlu ya da olumsuz olarak ebeveyn tasavvurlarının büyümüş birer yansıması olduğunu söyler (Lawrence, 1997).

Rizzuto'ya (1979) göre Tanrı tasarımının üç kaynağı vardır: nesne ilişkileri, benlik tasarımı ve çevresel inanç sistemleri. Tanrı tasarımında ebeveyn tasarımları en önemli faktördür. Çünkü çocuğun ilişki kurduğu ilk insanlar anne ve babadır. Tanrı'nın güçlü, saygın, her şeyi yöneten olduğu telkinleriyle büyüyen çocuğun dünyasında bu özelliklere sahip kişiler anne ve babadır. Dolayısıyla çocuk Tanrı tasarımını ebeveyn tasarımlarını kullanarak oluşturur(akt. Mehmetoğlu, 2011, 106).

Rizzuto'ya göre insanın oluşturduğu bu Tanrı tasavvuru sabit değildir ve sürekli gelişmektedir. Bu tasarım adeta yaşayan bir Tanrı'nın canlı tasavvuru gibidir (Mehmetoğlu, 2011, 108).

2.2.1.5. Bağlanma Kuramı Açısından Tanrı Tasavvuru

Bowlby (tarafından ortaya atılan bağlanma kuramı, bebekli döneminde birincil bakıcılarla, özellikle anneyle kurulan ilişkinin niteliğinin, yaşamın daha sonraki dönemlerinde kurulacak olan ilişkilerde belirleyici olduğunu fikrine dayanır. Bu süreçte bakıcı ile çocuk arasında kurulan ilişkide çocuğun bakıcısına ve kendisine ilişkin oluşturduğu zihinsel işleyen modellerin yaşam boyu sürdüğü ve her dönemde kişilerarası ilişkilerin temelini oluşturduğu varsayılmaktadır (Bowlby, 1980, akt. Terzi ve Çankaya, 2009).

Bowlby (1958) ve Ainsworth (1989) birlikte ve tek başlarına yaptıkları çalışmalarda güvenli, kaygılı/kararsız ve kaçınmalı olmak üzere üç temel bağlanma stili ortaya koymuşlardır (Terzi ve Çankaya, 2009). Bartholomew ve Horowitz (1991) ise bağlanmaya Bowlby'nin olumlu ve olumsuz bağlanma stillerine ilave olarak yine onun Bağlanma kuramına dayanan benliğe ve başkalarına ait zihinsel

modellerin olumlu ve olumsuz olma durumlarının çaprazlanmasından oluşan, dörtlü yetişkin bağlanma stilini geliştirmişlerdir. Bunlar güvenli(secure) , saplantılı (preoccupied), korkulu (fearful) ve kaçınan/kayıtsız (dismissing) olmak üzere dört farklı bağlanma tarzı tanımlamışlardır. Güvenli bağlanma stili, bireyin kendisine ve başkalarına ilişkin algılarının olumlu olduğu stildir. Kişinin kendisi hakkındaki değersizlik duygularına, başkalarına ilişkin olumlu değerlendirmelerinin eşlik ettiği stil, saplantılı stildir. Kendisine ilişkin algının olumlu ancak başkalarına ilişkin algının olumsuz olduğu bağlanma örüntüsü, kayıtsız stildir. Her iki algısında olumsuz olduğu bağlanma örüntüsü ise, korkulu stildir. (Erdoğan, 2012; Terzi ve Çankaya, 2009).

“Bu bağlanma stillerine sahip olan bireylerin özellikleri kısaca şöyle açıklanabilir (Bartholomew ve Horowitz, 1991): Güvenli bağlanma stiline sahip kişiler; olumlu benlik algısına sahiptirler, kendilerini sevilmeye değer görürler, başkalarının güvenilir, destek veren ve iyi niyetli olduğuna dair olumlu beklentileri vardır. Bu özellikleriyle hem başkalarıyla yakınlık kurabilirler, hem de özerk kalmayı başarabilirler. Saplantılı bağlanma stiline sahip olan kişiler; kendilerini değersiz hissederler, sevilmeye değer görmezler, yakın ilişkilerinde kendilerini doğrulama ya da kanıtlama eğilimi gösterirler, ilişkilerinde gerçekçi olmayan beklentilere sahiptirler. Kayıtsız bağlanma stiline sahip olan kişiler; yüksek özsaygıya sahiptirler, özerkliğe aşırı derecede önem verirler, başkalarına karşı olumsuz tutuma sahiptirler ve başkalarına olan gereksinimlerini, yakın ilişkilerin gerekliliğini reddederler. Korkulu bağlanma stiline sahip olan kişiler; çok kaygılıdırlar, düşük özsaygıya sahiptirler, başkalarının güvenilirmez ve reddedici olduğuna ilişkin beklentileri vardır” (Terzi ve Çankaya, 2009, 1-2).

Lee A. Kirkpatrick bağlanma teorisinin, dinî inancın pek çok yönünü, özellikle Tanrı'yla olan ilişkilerin algılanışıyla ilgili olan boyutlarını anlamak için güçlü bir temel yapı sağladığını ileri sürmüştür. Dine bağlanma teorisi yaklaşımının odak noktasını Tanrı'ya bağlılığın nasıl algılandığı olgusu oluşturmaktadır (Hayta, 2006).

Bağlanma teorisi ile din ilişkisinin temel sebebi, birçok insan için Tanrı'nın psikolojik açıdan bir bağlanma figürü olarak işlev görebileceği düşüncesidir. Kirkpatrick ve Shaver'in araştırması insanların Tanrı'yı bunalım zamanlarında güvenli bir sığınak ve kendilerini olumsuzluklardan koruyacak güvenilir bir temel olarak algıladıkları fikrini doğrulamıştır. Kirkpatrick ve Shaver'ın çalışması Tanrı'ya güvenli bağlanma göstermiş insanların, Tanrı'ya kaygılı bir şekilde bağlanmış olanlara göre çok daha iyi bir yaşam doyumuna sahip olduklarını buna karşın çok daha az kaygı, depresyon ve fiziksel hastalık şikâyetinde bulduklarını ölçerek göstermişlerdir. (Kirkpatrick ve Shaver, 1992, 270-275; akt. Hayta, 2006, 41).

Bu teoriye göre yetişkinlerin duygusal ilişkilerinin biçimi ile Tanrı ile olan ilişkilerinin biçimi arasında bir ilişki vardır. Kirkpatrick (1995) bir kimsenin kendisini Tanrı'yla ya da diğer ilahî varlıklarla bir ilişki içerisinde hissediyorsa, özellikle de bununla kendisine sıkıntılı ve zor anlarında güvenilir bir üs veya güvenilir bir sığınak sağlıyorsa, bağlanma modelinin dini inanç ve yaşantıyı anlamada kullanışlı ve açıklayıcı olabileceğini söylemiştir. Kirkpatrick ve Shaver'e göre güvenli bağlanma stiline sahip olanlar, kaçınmalı bağlanma stiline sahip olanlara göre daha olumlu, daha çok seven, daha yakın ve onları daha az kontrol eden bir Tanrı imajlarına sahiptirler. Güvenli bağlananlar her iki güvensiz stile göre (kararsız-kaygılı ve kaçınmalı) daha yüksek düzeyde dini teslimiyet

göstermektedirler. Kaçınmalı bağlanma stiline sahip bireyler kişilerarası ilişkilerde içtenlik ve yakınlıktan kaçınma davranışıyla tutarlı olacak şekilde, dini inançlardan ve Tanrıyla ilişkilerden uzak dururlar (Rowatt ve Kirkpatrick 2002, , Kirkpatrick 1998, Kirkpatrick, 1999; akt. Hayta, 2006, 32, 41-42).

Kirkpatrick ve Shaver Tanrı tasavvuru, din değiştirme ve dua ilişkisini inceledikleri çalışmalarında annesi ile çocuklukta kaçınmalı bağlanma ilişkisi geliştirenlerin %28'inin ergenlikte din değiştirme deneyimi yaşadığını, kaygılı bağlanma ilişkisi geliştirenlerde bu oranın %4'ün altında güvenli bağlanma ilişkisi geliştirenlerde ise %1'in altında, olduğunu belirlemişlerdir (Kirkpatrick ve Shaver, 1990, 326).

Bağlanma kuramı ve İslam'da Allah kavramını ele aldığı çalışmasında Hayta (2006) sevgi ve Rahmet kavramlarının İslâm'ın derunî öğretisinin en belirgin ayırıcı özellikleri olduğunu, Kur'an'da Allah'a atfedilen el-Hubb (sevgi) kavramının insanla Allah arasındaki ilişkiyi belirleyen temel kavram olduğunu ifade etmiştir. Hayta, bağlanma teorisyenlerinin vurguladığı annenin, çocuğun tehlike anında sığınacağı, onu koruyan, çekinmeden tehlikeleri savuşturan, besleyen ve sınırsız sevgi gösteren özelliklerinin İslâm'ın Allah kavramına yüklediği tüm sıfatlarla benzerlik gösterdiğini söylemektedir. Allah'ın Rahman ve Rahim isimlerinin çoğu zaman Allah'a bağlanma yaklaşımının annelik özelliklerine vurgu yaptığını ifade etmiştir (Hayta, 2006).

2.2.2. Sevgi ve Korku Yönelimli Tanrı Algısı

Neredeyse tüm dinlerde Tanrı inananlar için hem sonsuz bir sevgi ve güven kaynağı hem de yanlış yapanları cezalandıracak bir güç ve otorite kaynağıdır. Tanrı'nın insanları sevdiği, onları kötülöklere karşı koruduğı ve kullarına karşı çok bağışlayıcı olduğı tüm ilahi kaynaklı dinlerin ortak kabullerinden biridir. Zira sevme ve merhamet etme insan için bile en yüce fiillerdenken, kişinin inandığı en yüce varlık ve tüm mükemmelliklerin en son noktası ve asıl kaynağı olan Allah'ı bu sıfatlardan azade olarak tasavvur etmesi düşünölemez. Elbette tüm din mensupları inandığı Tanrı ya da Tanrıların kendi dinlerinin mensuplarına diğör insanlardan farklı bir sevgi ve bağışlayıcılıkla muamele edeceğıine inanır. Yine Tanrı'nın kötölük yapan ya da buyruklarını yerine getirmeyenlere karşı adaleti tesis eden ve hak ettikleri cezayı onlara veren yönünün olduğı inancı da neredeyse tüm dinlerin ortak kabullerinden biridir. Tanrı algıları ve onun seven/koruyan-cezalandıran/korkutan boyutu dinden dine değıışmektedir. Ancak bu iki boyuttan da tamamen arınmış bir Tanrı algısına sahip bir din en azından yaşayan dinler içinde yoktur.

Dininin ve Tanrı'nın insanda uyandırdığı din duygusuyla ilgili psikologlar farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bazıları “mutlak bağılılık” ve “mütevazi bir teslimiyet” şeklinde açıklarken Ribot (1927) din duygusunun birincisi haşyet (korkma), tazim (yüceltme) ve hürmet duygularından ikincisi hayranlık, güven, muhabbet gibi duygulardan oluşan ferahlık ve huzur ağırlıklı iki boyuttan oluştuğunu söyler. Din duygusunun diğör korkuların ortaya çıkardığı uzaklaşmak, kaçmak, nefret etmek gibi eğilimlerin yerini sığınmak, sokulmak gibi eğilimlerin alması yönüyle diğör korkulardan farklı olduğunu söyler (akt. Peker, 2000, 105,106).

Nitekim korku yönelimli Tanrı algısına sahip olan bireyler Allah'a karşı güçlü bir sevgi duygusuna da sahip olabilir.

Vergote'ye (1966) göre inanan birey, Tanrı'yı bir aşkın varlık olarak görür ve hayranlık uyandıran aynı zamanda da korkutan özellikleri ile tasavvur eder. Burada sözü edilen korkudan kasıt, inanan insanın saygıya dayalı olarak duyduğu korkudur. Kişi bu korkuyla beraber Tanrı'nın bağışlayıcı ve seven olduğunu da bilerek bunları talep etmektedir (Güler, 2007a). Dolayısıyla Tanrı algısının iki boyutu arasından (sevgi ve korku yönelimli) anlamlı bir ilişkinin var olduğunu söyleyebiliriz.

Her birey Mutlak Gerçekliği bir şekilde tasavvur eder ve her din kendi dili ve teolojisi aracılığıyla mensuplarına kendi Mutlak Gerçekliğine ilişkin temel tasavvurlar sağlayarak mensuplarının Tanrı tasavvurlarının oluşup şekillenmesine başat bir rol oynar (Mehmedoğlu, 2011, 174). İslam dininin sunduğu Allah tasavvurunda Allah'ın merhamet ve bağışlayıcılık boyutu ön plana çıkmaktadır. *“(Tarafımdan onlara) De ki: "Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allâh'ın rahmetinden umut kesmeyin. Allâh bütün günâhları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir" (Zümer, 53). “Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Furkan, 70). Kuran'da ve hadislerde Allah'ın bağışlayıcı, merhametli, kullarını özellikle iyilik yapanları sevdiği buna karşın günahkârları cezalandıracağı ve kendisinden sakınılması gerektiği yer almaktadır. “ ‘Bize, bu dünyada da iyilik yaz ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük’ Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara*

yazacağım”(Araf, 156). *“Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever”*
(Bakara/222)

Allah korkusunun temel nedenleri şöyle sıralanabilir:

- a) Allah’ın sevgisini kaybetme, böylece bu dünya ve ahirette mükâfattan mahrum kalma endişesi.
- b) Emir ve yasaklara uymama neticesinde bu dünyada ve ahirette cezalandırılma korkusu.
- c) Allah’ın râzı olacağı bir kul olamama korkusu. Ceza ve mükâfattan ziyade Allah rızasını kazanamamaktan korkan kimselerin sahip olduğu korku.
(Peker, 2000, 106)

Korku yönelimli Allah algısında dünyanın bir sınav yeri hayatın da bir sınav olduğu düşüncesi hâkimdir (Özdoğan, 2009a, 67).

İslam dininde tek, sonu ve başlangıcı olmayan (ezeli ve ebedi), kullarına karşı çok bağışlayıcı olan ve onları seven (rahman ve rahim), yarattıklarının hiç birine benzemeyen, insanın tahayyül edebileceği tüm varlıklardan daha yüce ve büyük, hem aşkın hem içkin, insanı şekillendiren ve ona kendi ruhundan üfleyen (Âl-i İmran 3/6, Âraf 7/11), mutlak adalet sahibi, hüküm verme yetkisini elinde bulunduran, insana kendinden şah damarından bile daha yakın olan (Kaf 50/16) bir Allah algısı söz konusudur.

Allah'ın Kuran'da kendisini tanıttığı isimleri olan ve İslam'da Allah kavramının anlaşılması açısından başvurulacak en önemli kaynaklardan olan Esmâ-i Hüsna ile ilgili birçok eser ortaya konmuştur. Bu eserlerde araştırmacıların ortak yaklaşımları Allah’ın isimlerini Cemal ve Celal isimleri şeklinde ayırmalardır. Cemal

isimleri Allah'ın sevgi merhamet ve bağışlayıcılığı ile ilgilidir (Rahman, Rahim, Vedud gibi). Celal isimleri ise adaleti, yargılayıcılığı ve azap ediciliği ile ilgilidir (Adil, Müntakim gibi). *“Daha önce insanlar için, hidayete erdirici olarak (Tevrat'ı ve İncil'i indirdi) ve (sonra da) Furkan'ı (Hak ile bâtılı ayıran Kur'ân'ı) indirdi. Muhakkak ki onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler. Onlar için şiddetli azap vardır. Ve Allah Azîz'dir, intikam sahibidir (intikam alandır)”* (Al-i İmran, 4).

Ancak Esmâ-i Hüsnâ'da merhamet, lütuf ve bağışlayıcılıkla ilgili isimlerinin cezalandırıcı olanlara oranının çok daha fazla olduğu görülür. Nitekim Müntakim (suçluları layık oldukları şekilde cezalandıran) ve Kahrî (her istediğini yapacak güçte olan, galip ve hâkim, kadreden) ismine karşılık Allah'ın sevgi ve bağışlayıcılığını gösteren, güven veren yönüne işaret isimlerin bazıları şunlardır: Er-Rahmân: bütün mahlûkata merhamet eden, şefkat gösteren, Er-Rahim: acıyan, merhamet eden, El-Vedüd: çok seven, El-Gaffâr: günahları örten ve çok mağfiret eden, El-Vehhâb: karşılıksız nimetler veren, çok fazla ihsan eden, El-Latîf: her şeye vakıf, lütuf ve ihsan sahibi olan, El-Halîm: cezada, acele etmeyen, yumuşak davranan, hilm sahibi, El-Gafûr: affi, mağfireti bol., Eş-Şekûr: az amele, çok sevap veren, El-Kerîm: keremi, lütuf ve ihsânı bol, karşılıksız veren, çok ikram eden, El-Veliyy: Müslümanların dostu, onları sevip yardım eden, Et-Tevvâb: tevbeleri kabul edip, günahları bağışlayan, El-Afüvv: affi çok olan, günahları mağfiret eden, Es-Sabûr: ceza vermede, acele etmeyen, sabırlı, el-Kerim, sonsuz derecede cömert, el-Kâfi: her şeye yeten (detaylı bilgi için bkz. Balıbey, 2014).

Kuran'da doğrudan cehennem kelimesini ihtiva edenler dâhil cehennem ve cezalandırmadan bahseden yaklaşık 110 ayet varken cennet kelimesini doğrudan ihtiva edenler dâhil cennet ve mükafattan bahseden ayetlerin sayısı 200 civarındadır.

"Rahmetim gazabımı geçmiştir" (Buhari, Tevhid 15,22, 28, 55, Müslim, Tevbe 14, (2751), Tirmizi, Da'avat 109, (3537) kutsî hadisi de İslam düşüncesinde kabul görmüş önemli esaslarından biri haline gelmiştir. Dolayısıyla İslam dininin temel kaynaklarının sunduğu Allah algısının sevgi temelli ve ümit ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ülkemizde yapılan bazı araştırmalar da buna paralel sonuçlar vermiş ve insanların çoğunun sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olduğunu ortaya koymuştur (Bkz. Mehmetoğlu, 2010).

Ancak buna rağmen din kendisine korkutularak, Allah'ın cezalandırıcı yönü ön plana çıkarılarak anlatılan ve cehennemden çokça bahsedilen çocuk ve gençlerin korku yönelimli bir Allah algısına sahip olması kaçınılmazdır. Nitekim Anaokulu öğrencilerinin Allah tasavvurlarının aile yapısıyla olan ilişkisini ortaya koymak amacıyla yapılan bir araştırmada çocukların %64,1'i Allah'tan korktuğunu %34,8'i ise korkmadığını ifade etmiştir. Allah'tan korktuğunu söyleyenlerin % 26,6'sı bunun nedeninin Allah'ın kendilerini cehennemde yakma ihtimali olduğunu söylemişlerdir (Gündüz, 2007).

2.2.3.Tanrı Algısı/Tasavvuru ile İlgili Yapılmış UlusalÇalışmalar

Ülkemizde Tanrı algısı/tasavvuru ile ilgili basılan kitap sayısı çok fazla olmamakla birlikte makale ve tezlerin sayısında son yıllarda bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı çocuklar, bir kısmı ergenler ve gençler ve bir kısmı da yetişkinler üzerinedir. Çocuklarda yapılan çalışmalarda çocuğun Tanrı tasavvuruyla ilişkili olabileceği düşünülen anne babanın eğitim düzeyi, ailenin

sosyo-ekonomik yapısı, yaşanılan yer, ailenin dine yönelik tutumu gibi faktörle Tanrı tasavvurunun ilişkisine bakılmıştır.

Çocuğun dini duygu ve düşünce gelişimini ele almak amacıyla Yavuz tarafından (1983) 7-12 yaş arası çocuklarla yapılan çalışma konu ile ilgili yapılmış en eski ve temel çalışmalardan biridir. Araştırma sonuçları çocukların Allah'ı ilahi bir varlık, her şeyin yaratıcısı, kişisel ve toplumsal hayatın düzenleyicisi, hayatın kaynağı ve devam ettiricisi, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan ve otorite olarak algıladıklarını ortaya koymuştur. Çocukların büyük çoğunluğu Allah'ı "gökte" ve "her yerde" bir kısmıysa "kalbin içinde" tasavvur etmektedir. Allah'ı insan biçimli ve egosantrik olarak algılayanların sayısı ise azdır. Yavuz'a göre bu sonuçlar çocukların Allah'ı onun temel nitelikleriyle ilişki kurarak, Kur'an merkezli, gerçekçi ve daha çok soyut bir şekilde tasavvur ettiklerini ortaya koymaktadır (Yavuz, 1983).

Yıldız (2007) ilköğretim çocuklarının Allah tasavvurlarının gelişiminin yaşla ilişkisine baktığı çalışmasında öğrencileri Piaget'in gelişim kuramına uygun olarak öğrenciler 7-11 ve 13-15 yaş olmak üzere iki grupta değerlendirmiştir. İnsan biçimci ve somut Tanrı algısının küçük grupta daha yoğun olduğunu büyük grupta ise bu algının zayıflayarak daha soyut bir hal aldığını ortaya koymuştur. Ayrıca küçük grubun Allah'ı daha çok cezalandıran, büyük grubunsa bağışlayan şeklinde algıladığını ortaya koymuştur.

Anaokulu öğrencilerinin Allah tasavvurlarının aile yapısıyla olan ilişkisini ortaya koymak amacıyla yapılan bir çalışmada çocuklara Allah'tan korkup korkmadığı ve bunun nedenleri sorulmuştur. Çocukların %64,1'i Allah'tan korktuğunu %34,8'i ise korkmadığını ifade etmiştir. Allah'tan korktuğunu

söyleyenlerin % 26,6'sı bunun nedeninin Allah'ın kendilerini cehennemde yakma ihtimali olduğunu söylemişlerdir Ayrıca annesi ilkokul mezunu olan çocukların Allah'tan korkma oranı (%70.6), annesi lise (%56.1) ve üniversite(%55.3) mezunu olanlara göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Çocukların %96,9 'u Allah'ın insanları sevdiğini % 2 si ise sevmediğini söylemiştir. Sevdiğini söyleyen öğrencilerin büyük kısmı bunun nedeni olarak uslu durduğum için, iyilik yaptığım için gibi şartlı bir sevgi anlayışını ortaya koyan cevaplar vermiştir (Gündüz, 2007).

Yapıcı'nın (2004) üniversite öğrencilerin Allah ve kutsal kavramlarının çağrıştırdığı kavramları ortaya koymak amacıyla yaptığı çalışmasının sonuçlarında gençlerin genelde olumlu bir Allah tasavvuruna sahip olduğunu ortaya koymuştur. Olumsuz ve kuşkucu tasavvurlara sahip olanlar ise çok daha az sayıdadır.

Güler'in (2007a) yetişkinlerin Tanrı algısının benlik algısı ve günahkarlık duygusu ile olan ilişkisini ele aldığı çalışmasında sevgi yönelimli Tanrı algısı ile olumlu benlik algısı ile, korku yönelimli Tanrı algısının olumsuz benlik algısı ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu araştırmanın sonuçları yurt dışında yapılan ve Tanrı algısının benlik algısı ile ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmaların sonuçlarını yurdumuz için de desteklemiştir. Ayrıca korku yönelimli bireylerin günahkârlık duygusunu daha fazla hissettiği görülmüştür.

Bacanlı (1995) tarafından Selçuk Üniversite'si 77 öğrencileriyle yapılan bir araştırmada katılımcılardan Allah'a yönelik sıfatları işaretlemeleri istenmiştir. Öğrencileri tamamı "affedici" sıfatını işaretlerken cezalandırıcı sıfatını hiç biri işaretlememiştir. En fazla işaretlenen ikinci sıfat "yaratıcı", üçüncüsü ise kızlarda, "güvenilir" erkeklerde ise "güçlü" olmuştur.

Albayrak'ın (1995) İmam Hatip Lisesi öğrencileriyle yürüttüğü araştırmada ergenlerin dini hayatının duygu boyutunda en etkili mesaj sevgi olduğunu ortaya koymuştur. Korku mesajları Allah sevgisi puanlarını düşürmüş ve cehennem azabı puanlarını yükseltmiştir. Sevgi mesajları, Allah sevgisi puanlarında artışa neden olmuştur.

Kuşat'ın (2006) 14-18 yaş arası ergenlerin Tanrı tasavvurlarıyla ilgili araştırmasının sonuçlarında gençlerin Allah'ı en fazla yaratıcı, bağışlayıcı, yerin ve göğün sahibi sıfatlarıyla tasavvur ettikleri görülmüştür. Cinsiyet açısından kızların Allah'ın daha çok yakınlığı, sevgi dolu oluşu ve koruyuculuğu, erkeklerinse gücü ve cezalandırıcılığı boyutlarını ön plana çıkararak algıladıkları görülmüştür.

2.2.4. Tanrı Algısı/Tasavvuru ile İlgili Yurtdışında Yapılmış Çalışmalar

Tanrı Tasavvuru ile ilgili yaklaşık yüz yıllık araştırma geçmişine bakıldığında özellikle Freudyen yansıtma hipotezinin hâkim olduğu görülmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan klinik yönelimi bazı araştırmalarda Tanrı tasavvurunun yansıtma işlevinin yanı sıra telefi edici bir işlev de gördüğüne yönelik bazı varsayımlar ileri sürüldüğü görülmektedir (Mehmetoğlu, 2011).

İnsanlar kendilerini zayıf, çaresiz ya da tehdit altında hissettiklerinde Allah'a yönelebilirler. Bu durumda Allah tasavvuru bu zorluklarla başa çıkmayı kolaylaştıracak telafi edici bir işlev görebilir (Mehmetoğlu, 2011).

Tanrı tasavvuruyla ilgili yapılan ilk deneysel çalışma Nelson ve Jones (1957) tarafından sekizi kadın 16 Protestan yetişkinle yapılmıştır. Bu araştırma Freud'un

Tanrı imajının baba imajının yüceltilmiş bir yansıması olduğu hipotezini araştırma amacıyla yapılmıştır. “Tanrıyı düşündüğümde.....”, “Annemi düşündüğümde.....” “Babamı düşündüğümde” gibi açık uçlu 60 ifadenin yer aldığı ve (alternatifler arasındaki önceliği belirlemek amacıyla kullanılan) Q sort tekniğinin kullanıldığı araştırma sonuçları Tanrı tasavvurunun baba tasavvuru ile ilişkisiz fakat anne tasavvuru ile tüm grupta ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Daha sonra aynı tekniği kullanarak benzer bir araştırma gerçekleştiren Strunk (1959) ise önceki araştırmanın aksine Tanrı'nın anneden ziyade babanın özellikleriyle nitelendirildiğini ortaya koymuştur (akt. Mehmedoğlu, 2011).

Önceki araştırmasındaki Q-sort tekniğini daha geniş bir gruba uygulayarak anne babaya yönelik duygularla Tanrı imajı arasındaki ilişkiyi ele alan Nelson (1971) Tanrı tasavvurunun en fazla kişinin tercih ettiği ebeveyninkiyle benzer özellikler gösterdiğini söylemiştir.

Keyser ve Collins (1976) Amerikalı Evanjelik Protestan öğrencilerin Tanrı tasavvurunun anne ve babaya ait özelliklerle olan benzerlik ilişkisini ele alarak bunu daha önce Katolikler üzerinde yapılmış bir araştırma sonucu ile karşılaştırdılar. Neticede Tanrı tasavvurunun anne ve baba özelliklerinden her hangi birinin lehine olamadan her ikisine ait özellikler yüksek benzerlik ilişkisi içinde olduğunu ortaya koydular. Bu sonuçları Katolik grubunkilerle karşılaştırdıklarında Evanjeliklerin Tanrı tasavvurlarının Katoliklere göre hem anne hem de baba özelliklerinden daha fazla etkilendiğini ortaya koydular. Bu bulgular çerçevesinde Katoliklerin Tanrı'yı kurumsal bir figür, Evanjeliklerin ise ebeveyn figürü olarak algıladıklarını ifade etmişlerdir.

Benson ve Spilka (1973) bilişsel tutarlılık teorisine dayanarak öz-saygı ve denetim odağının Tanrı tasavvuru ile ilişkisini ele aldılar. Seven Tanrı ve Kontrol eden Tanrı tasavvurlarını yansıtan, her maddenin reddedici - kabul edici şeklinde iki kutuplu bir sıfat çifti oluşturduğu 13 maddelik bir ölçek kullandılar. Pozitif Tanrı tasavvurunu pozitif benlik imajıyla ilişkili buldular.

Potvin (1977) yaşları 13-18 arasında değişen Amerikalı geç ve ergenin Tanrı tasavvurlarını ortaya koymak amacıyla Tanrı imajını seven, cezalandıran, hem seven hem cezalandıran ve sevmeyen ve cezalandırmayan olmak üzere dört kategoriye ayırmıştır. Cinsiyete göre ve yaşa göre (4 grup) grupları kategorize etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre gençlerin /31'i Tanrının varlığından şüphe ediyor ya da Tanrı'ya inanmıyor. İnananların % 45 i seven ve cezalandıran, % 19'u seven, % 2 'si sadece cezalandıran, %3'ü ise ne seven ne de cezalandıran bir Tanrı tasavvuruna sahiptir. Ayrıca kızların erkeklere göre seven bir Tanrı imajına daha fazla sahip oldukları görülmüştür.

Spilka ve Mullin (1977) lise öğrencileri, üniversite öğrencileri ve çalışanlardan oluşan 689 kişilik karma bir grupla yürüttükleri araştırma sonuçlarına göre içsel bir dini yönelime sahip bireylerin kendine, başkalarına ve Tanrı'ya yönelik daha olumlu ve uyumlu bir yaklaşım sergilediği, dışsal dini yönelimli bireylerinse daha az olumlu uyum sergilediğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca içsel dindarlık yaratıcı, merhametli, kutsayıcı, haşmetli, iyi yürekli ve hoşgörülü Tanrı tasavvuruyla, dışsal dindarlık ise hiddetli ve öfkeli Tanrı tasavvuruyla ilişkili bulunmuştur.

Roof ve Roof'un (1984) Amerikalıların Tanrı tasavvurunu ortaya koymaya çalıştıkları araştırmanın sonuçlarına göre Protestanlık mezhebine mensup

katılımcıların %87'si Tanrı'yı "yaratıcı", %76'sı "iyileştirici", %68'i "dost", %68'i "baba", %67'si "İsa (kurtarıcı)", %64'ü "öğretmen-sahip (master)", %60'ı "sevgili", %58'i "kral", %52'si "yargılayan" ve %50'si de "kurtarıcı" olarak nitelendirmektedir. Baba ve kral olarak niteleyenlerin oranındaki yükseklik bireylerin Tanrı tasavvuruna, Hristiyan inanç yapısının dolayısıyla inanılan dinin etkisini ortaya koymaktadır.

2.3. Dini Yönelim Biçimleri

Dini yönelim, kişinin dinini nasıl yaşadığı ve dinin onun için ne anlam ifade ettiği ile ilgili bir kavramdır. Bireyin dini hayatında motive edici kaynakların neler olduğu ve bireyin din ile ilgili algı ve yaklaşımlarının ortaya konması dini yönelim biçiminin anlaşılmasında önemlidir. Dinin kendisi için çok önemli olduğunu söyleyen ve hayatını dini referansları dikkate alarak şekillendiren kimseler genelde dindar olarak değerlendirilir. Ancak dine önem veren ve dinini yaşamaya çalışan her bireyin dine yönelik duygu ve düşünceleri aynı değildir. Kişilerin dini duygu ve düşüncelerinin farklı formları olacağını söyleyerek ilk olarak içsel ve dışsal yönelim biçimlerini ortaya atan bunları kavramsallaştıran kişi Gordon Allport'tur. Daha sonraları bu iki yönelimin dışında dine sorgulayıcı bir bakış açısının da mümkün olacağını söyleyen Batson (1976) dini yönelimin üçüncü şeklini ortaya koymuştur. Allport'un (1954) dinin hem önyargı doğuracağı hem de doğurmayacağı tespitinden sonra McFarland (1989) ayrımcılık ile ilişkisine bakmak amacıyla katı kuralcı dini yönelimle ilgili bir ölçme aracı geliştirmiş ve bu yönelimin önyargı ile anlamlı ilişki gösterdiğini ortaya koymuştur.

Allport içsel ve dışsal yönelim kavramlarını henüz şu anki şekliyle isimlendirmemekle ve tam olarak tanımlamamakla birlikte önyargı ile ilgili eserlerinde dinin iki farklı şeklinin ırksal önyargı ile ilişkisini ele almıştır. Bu çalışmasında içsel ve dışsal yönelime karşılık “içselleştirdiğimiz” ve “kurumsallaştırdığımız” iki din şeklinden bahseder. Allport içsel ve dışsal etiketini ilk defa “Din ve Önyargı” (1959) isimli çalışmasında kullanmıştır. Bu iki kavramın formal tanımlarını bir makalesinin (1960) önsözünde yapmıştır. Bu kavramların eksiksiz tanımlarını ise yine dinin önyargı ile ilişkisini ele aldığı "The Religious Context of Prejudice" (Önyargının Dini Bağlamı) (1966) ve Ross ile birlikte yaptığı “Personal Religious Orientation and Prejudice” (Kişisel Dini Yönelim ve Önyargı) (1967) adlı çalışmalarında yapmış ve içsel, dışsal kavramlarını kullanmaya başlamıştır (akt. Hunt ve King, 1971).

Allport (1963) davranış bilimleri, din ve akıl sağlığı ile ilgili çalışmasında “dini duygularının bazı formları daha törapatik ve koruyucu olabilir mi?” sorusuna cevap aramıştır. İçsel ve dışsal dindarlık kavramlarını ortaya atarak içsel dindarlığın dışsal olana göre daha koruyucu ve tedavi edici olduğunu ileri sürmüştür. Önyargı ile kişinin dinini yaşama biçimi arasındaki ilişkiyi ele alan Allport ve Ross (1967) içsel ve dışsal dindarlığı ölçen dini yönelim envanterini (Religious Orientation Scale-ROS) ortaya koymuştur. Hunt ve King (1971) Allport’un bu ayırımı yapmasındaki temel çıkış noktasının dini inanç ve uygulamalarla ilgili kişiyi motive edici faktörler olduğunu söyler. Hoge (1972) içsel ve dışsal dindarlık ölçümünün dini davranışın kendisini değil, dini davranışı ortaya çıkaran motive edici unsurları ölçtüğünü ifade eder.

2.3.1. İçsel (Intrinsic) Dini yönelim

İçsel dini yönelime sahip olanlar için ana motive edici unsur dinin kendisidir. Bu kimseler dinin kurallarını mümkün olduğunca takip edip yaşamaya, dini inanç ve kurallarla uyum içinde olmaya ve dini içselleştirmeye çalışırlar. Dışsal dini motivasyona sahip olanlar dini daha ziyade kendi çıkarları için kullanırken içsel dindarlar dini yaşarlar. (Allport ve Ross, 1967). Allport (1959, 1960) bu tür bir dini duygunun tüm yaşamı anlam ve motivasyonla dolduracağını ve ancak böyle geliştirilen bir dini duygu içinde kardeşlik öğretisinin kök salabileceğini söyler. Bu eğilimdeki bireylerin dinin kendisine hizmet etmesinden kendisinin dine hizmet etmesi konusunda daha istekli olduklarını söyler (akt. Hunt ve King, 1971). Bu kimseler için din tüm yaşamı anlamlandıran bir bakış açısı sunar (Donahue, 1985).

2.3.2. Dışsal (extrinsic) Dini Yönelim

Allport ve Ross (1967) dışsal dindarların dini kendi çıkarları için kullandıklarını, dini inancın daha önemli olan ihtiyaçlara hizmet etmesi için şekillendirildiğini, dışsal değerlerin daima çıkarıcı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu eğilimdeki insanlar dini güvenlik sağlama, sosyal ilişkiler kurma, kendini haklı çıkarma (Genia ve Shaw, 1991), oyalanma, avunma, sosyal statü elde etme gibi birçok konuda kullanır. Teolojik olarak dışsal dindar Tanrı'ya yönelmişse de aynı anda kendine de yönelmiş olmaktan vazgeçmez. Bu sebeple din onun için öncelikle kendi benmerkezciliğini korumak için bir kalkandır (Allport, 1963, Allport ve Ross, 1967).

Allport'un içsel (İ) dışsal (D) ayırımı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Daha sonra bazı araştırmacılar dışsal dini yönelimi dışsal-kişisel (extrinsic-personal) ve dışsal-sosyal (extrinsic-social) olarak iki alt boyutta ele almışlardır (Goursuch ve McPherson, 1989; Goursuch ve Venable, 1983; Kirkpatrick, 1989; Maltbly, 1999; Genia, 1996). Dışsal-kişisel yönelime sahip bireyler dini daha çok rahatlama, korunma, güvenlik elde etme ve teselli gibi bireysel faydaları için kullanırlar. Dışsal-sosyal boyut ise dinin bireye sağladığı sosyal faydalar için kullanılması ile ilgilidir (Goursuch ve McPherson, 1989; McFarland, 1989). Mesala arkadaş edinme, sosyal statü elde etme vb.

Ancak daha sonra dışsal yönelimle ilgili bu ayırımı ortaya atan Kirkpatrick bunun ciddi bir bulgu olmadığını, psikometrik bir hata olduğunu söylemiştir (Kirkpatrick ve Hood, 1990). Buna rağmen bazı araştırmacılar bu ayırımı doğru bulmuşlar ve bunun Allport'un İ/D yönelim ölçeğinin psikometrik özelliğini iyileştirdiğini ifade etmişlerdir. Nitekim dini yönelim ile ilişkisine en fazla bakılan kavramlardan olan önyargı ve ayrımcılık, dışsal-sosyal yönelim ile olumlu anlamlı bir ilişki göstermiştir. McFarland (1989) dört dini yönelim biçiminin siyahlara, kadınlara, eşcinsellere ve komünistlere yönelik ayrımcılığı yordama gücüne bakmıştır. Sorgulayıcı yönelim tüm gruplara karşı ayrımcılıkla (-) ilişki gösterirken, dışsal sosyal yönelim siyahlara karşı önyargıyı yordayan bir boyut olarak dikkat çekmiştir.

Genia (1996) dışsal yönelimi iki boyutlu ele almıştır. Dışsal sosyal yönelimle psikolojik iyi olma ve manevi iyi olma (spiritual well being) arasında herhangi bir ilişki bulunmazken, dışsal kişisel yönelim yüksek psikolojik sıkıntı ve Tanrı ile ilişkideki memnuniyet düzeyi ile olumlu ilişkili, yaşam memnuniyetiyle ise ilişkisiz

bulunmuştur. Bu sonucun dışsal kişisel yönelimli bireylerin duygusal stresten kurtulmak ve rahatlamak için Tanrı'ya yaklaştıkları fikrini desteklediğini ileri sürmüştür.

Araştırmacılar tarafından ortaya konmamakla birlikte dışsal dini yönelimin maddi ve manevi faydalar olmak üzere iki alt boyutu daha olduğu söylenebilir. “*Öbür dünyada cezalandırılmamak adına dini kurallara bağlı yaşamaya çalışırım*” maddesi dışsal yönelimde manevi bir motivasyon kaynağına işaret etmektedir. “*Toplumda iyi bir yer edinmek için dinime bağlı kalmaya çalışırım*” maddesi sosyal statü ve çevre kazanma gibi maddi, “*Din, her şeyden önce, başıma acı ve felaket geldiği zaman beni teselli eder*” gibi bazı maddelerse dünyevi amaçlarla dinin kullanıldığını göstermektedir.

2.3.2.1 İçsel ve Dışsal Yönelimin Karşılaştırılması ve ilgili Çalışmalar

Hunt Ve King (1971) Allport'un İ/D kavramlarına yönelik farklı çalışmalarındaki atıflarını karşılaştırarak şemalandırmışlardır. Allport'un eserlerinde İDY, bu tarz yönelimli birey ve onun din algısı için kullandığı bazı ifadeler şunlardır: hayati, daha derin bir seviyede, inançlı, içselleştirilmiş, tam bir inançla takip edilen, öbür ihtiyaçlar dini inanç ve yönergelerle uyum içinde, ana güdü, derin değerleri arayan, mütevazi, (Allport 1967); evrenselci, ahlaki özelliklerle dolu, içtenlikle inanılan (Allport 1954); ben merkezli olmayan (Allport 1959) ; ben merkezliliği aşmaya çalışan (Allport 1966) ; içsel (Allport 1959, 1960, 1966, 1967); nihai iyi (Allport 1966).

Hunt ve King (1971), Allport'un eserlerinde DDY, bu tarz yönelimli birey ve bu bireylerin dine bakış açısı ile ilgili kullandığı ifadelerden bazılarını ise şöyle sıralamışlardır: kurumsal, bencil, (1950, 1954) ; kurumsallaşmış, harici (1954); çıkarıcı, ana güdü değil, dogmatik, kendine hizmet eden (1959); koruyucu, kendisi için yararlı (1960); kendi amaçları için kullanır, hafifçe benimsenen inanç , dini kullanır, sosyallik ve statü durumuyla ilgili (1967); hayat tarzına entegre değil, faydacı, dini olmayan sonuçları desteklemekte ve bunlara hizmet etmekte, sosyokültürel , toplumsal kimlik için bağlılık, aidiyet ihtiyacı, dogmatik (1966); dışsal(1959, 60, 66, 67).

Dini yönelimle ilgili olarak yapılan çalışmaların çoğu Allport ve Ross (1967) tarafından geliştirilen iki boyutlu dini yönelim ölçeğine dayanır (ROS). Bu ölçek 11 i dışsal 9 u içsel boyutta toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada D yönelimle önyargı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Araştırmacılar maddeleri puanlarken İ boyuttaki maddelere yüksek puan verip D boyuttakilere düşük puan verenleri içsel, bunun tersi durumdakileri dışsal, içsel ve dışsal maddelerin her ikisinden de % 50 civarında puan alanları ise dini uyaranlara ilişkin farklılaşmamış bilişsel stili ifade eden *ayırım gözetmeyen din taraftarlığı (indiscriminately proreligious)* grup olarak kategorize etmişlerdir. Bu üç grup içinde İ yönelimli grup en az önyargılıyken ayırım gözetmeyen din taraftarı grup en önyargılı bulunmuştur. İleri derecede ayırım gözetmeksizin din taraftarı çıkan grup aynı özellikteki orta derecedekilere göre en önyargılı kişilerdir.

Allport ve Ross'un ölçeğinin puanlamasında bir alt boyut daha ortaya çıkmıştır. Bu, *ayırım gözetmeyen din taraftarı* grubun aksi özelliklerini gösteren, hiçbir ayırım yapmadan dinle ilgili her şeyi reddeden *ayırım gözetmeyen din karşıtı*

(*indiscriminately antireligious*) stildir. Ayrıışmamış din taraftarı grubu hem içsel hem de dışsal boyuttaki ifadelerin ikisine birden katıldığını ifade ederken, ayrıışmamış din karşıtı grup ise her iki boyuttaki ifadelere de katılmayanlardır (Genia ve Shaw, 1991; Donahue, 1985).

Strickland ve Weddell (1972) Baptist kilise mensubu örnekleme önyargı ile dini yönelim ilişkisine baktığı araştırmasında içsel yönelimlilerin hem dışsallara hem de ayırım gözetmeyen din taraftarı gruba göre çok daha az önyargılı olduğunu ortaya koymuştur. Yine ayırım gözetmeyen din taraftarı grup içsel ve dışsal yönelimlilere göre daha dogmatik bulunmuştur.

Bir başka araştırmada McClain (1978) 438 üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada içsel yönelimli öğrencilerle ayrıışmamış din karşıtı grubu kişisel özellikleri açısından karşılaştırmıştır. 145 öğrenci içsel, 133 öğrenciyse din karşıtı yönelim göstermiştir. Araştırma sonuçlarına göre içsel yönelimli grup kendini kontrol, sosyal ve kişisel yeterlilik ve kalıplaşmış kadınlık değişkenlerinden daha yüksek puan almıştır. Benmerkezci cinsellik ve huzursuzluk değişkenlerinden ise din karşıtı grup daha yüksek puan almıştır.

Genia ve Shaw (1991) , 97'si Katolik, 39'u Yahudi, 77'si Evangelik Protestan, 51'i liberal Protestan ve 45'i kendini birlikçi-evrenselci olarak tanımlayan 309 gönüllü katılımcıyla yürüttükleri araştırmada depresyon ile dini yönelim ilişkisine bakmışlardır. Allport'un Dini Yönelim Envanteri ve Beck Depresyon Ölçeğinin uygulandığı araştırmalarının sonucunda İDY ile depresyon arasında olumsuz ilişki bulmuşlardır. Ancak dışsal, ayırım gözetmeyen din taraftarı ve ayırım

gözetmeyen din karşıtı yönelimler depresyonla ilişkili bulunmamıştır. Dini bağlılık (religious affiliation) da depresyonla ilişkisiz bulunmuştur.

Yapılan birçok çalışma içsel dini yönelimin dışsal dini yönelime göre psikolojik sağlığı daha iyi destekler nitelikte olduğunu ortaya koymuştur. Genia (1996) 211 üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada dini yönelim biçimleriyle psikolojik iyi oluş ve ruhsal iyi oluş (spiritual well-being) arasındaki ilişkiye bakmıştır. Dini Yönelim Envanteri (Allport ve Ross 1967), Sorgulayıcılık Ölçeği (Batson and Schoenrade 1991a) Dini Katı Kuralcılık Ölçeği (Altemeyer and Hunsberger 1992), Ruhsal İyi Oluş Ölçeği (Spiritual Well-Being Scale), Beck Depresyon Ölçeği, Sosyal İstenirlik Ölçeği (Social Desirability Scale) uygulanmıştır. İçsel yönelim psikolojik iyi oluşun en belirgin yordayıcısı olarak bulunmuştur. Dışsal sosyal yönelim ilgili değişkenlerle ilişkili bulunmazken dışsal kişisel yönelim yüksek psikolojik sıkıntının yordayıcısıdır. Katı kuralcı yönelimin her iki değişkeni yordama gücü zayıftır ya da yoktur.

Koenig (1995) dini yönelim depresyon ilişkisini ele aldığı araştırmayı 50 yaş üstü 106 mahkûmla gerçekleştirmiştir. İçsel yönelim ile depresyon semptomları ters ilişkili bulunmuştur. Ayrıca mahkûmların %32 'si kendileri için sorunlarla baş etmede en etkili faktörün din olduğunu söylemiştir.

Baker ve Gorsuch (1982) dini yönelim biçimleriyle sürekli kaygı arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında dışsal yönelimli olanlarda sürekli kaygı düzeyini dışsal yönelimli olmayanlara göre daha yüksek bulmuşlardır. İçsel yönelimli olanlarda ise sürekli kaygı düzeyi daha düşük bulunmuştur. Baker ve Gorsuch bunun daha önce dindarlık ile kaygı ya da patolojik durumlar arasındaki ilişkinin ele

alındığı çalışmalarda değişkenler arasında bazen olumlu, bazen olumsuz bazen de nötr ilişkili, birbiriyle çelişen sonuçlar bulunmasını açıkladığını savunmuşlardır. Araştırmacılar dindar bir örnekleme yapılacak bir çalışmada örneklemin çoğunluğunun dışsal yönelimli bireylerden oluşması durumunda dindarlıkla sürekli kaygı düzeyi arasında olumlu, içsel yönelimlilerden oluşması durumunda ise olumsuz ilişki çıkacağını ileri sürmüşlerdir.

Bergin vd. (1987) dini yönelim biçimleriyle kişilik özellikleri, öz denetim, akıl dışı inançlar, kaygı ve depresyon arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Kaygı ile içsel yönelim arasında negatif, kaygı ile dışsal yönelim arasında ise pozitif ilişki bulmuşlardır. Yine içsel yönelim kendini kontrol ile olumlu ilişkili bulunmuştur. Yani içsel yönelime sahip birey dürtülerini kontrol edebilme, bağımsız hareket edebilme gibi sağlıklı bireylere ait özelliklere göstermişlerdir. Dışsal yönelimle kaygı arasında ise anlamlı olmayan negatif ilişki bulunmuştur. Ayrıca içsel yönelim hoşgörü ile olumlu, dışsal yönelim ise olumsuz ilişkili bulunmuştur. Bu çalışmada katılımcıların %98,6'sı içsel yönelimli bireylerdir. Araştırmacılar bu sebepten içselliğin dini yönelim biçimlerinde normal olan durum olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sturgeon ve Hamley de (1979) içsel yönelimli Hristiyanların öz yeterliliğinin daha yüksek, kaygı düzeyinin daha düşük olduğunu destekleyen bulgular ortaya koymuştur.

Strickland ve Shaffer (1971) aynı Protestan mezhebinden biri liberal diğeri daha muhafazakâr iki kilisenin gönüllü üyeleriyle bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. İçsel yönelimli grubun iç kontrol odaklı olduklarına daha fazla inandıkları görülmüştür. Yani içsel yönelimli bireyler başlarına gelen olayların kendi kontrolleri altında olduğuna inanmaktadırlar. Dini daha çok kendisi için yararlı gören grup

üyeleri ise başlarına gelen olaylar üzerinde kendi etkilerinin az ve sınırlı olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca içsel yönelimli bireylerin dışsal yönelimlilere göre ağırlıklı olanların kadın, iyi eğitilmiş, daha yaşlı ve kiliseye daha sık katılma eğiliminde oldukları görülmüştür.

Hunt ve King (1971) içsel ve dışsal boyutlu dini yönelim ölçeklerini ele almış ve içsel ve dışsal boyutların işlevsel tanımlarını yapmaya çalışmışlardır. Allport ve Ross'un (1967), Feagin'in (1964), Wilson'un (1960), Hunt ve King'in (1969) İ/D boyutlu dini yönelim ölçeklerini incelemiş ve bunun sonucunda bu iki boyutun birbirinin karşıtı olmadığını ama bir şekilde birbiriyle ilişkili ancak birbirinden ayrı boyutlar olduğunu ortaya koymuşlardır.

Laufer ve Solomon (2011) terör olaylarına maruz kalan 13-15 yaş aralığında 1973 İsraili lise öğrencinin travma sonrası semptomlarını dini yönelim biçimleri bağlamında ele almışlardır. Katılımcıların maruz kaldığı terör olaylarının toplam sayısını objektif maruz kalma, kişinin bu olaylardan dolayı duyduğu korku düzeyini ise sübjektif maruz kalma olarak ele almışlardır. Araştırmanın sonucunda İDY'in travma sonrası stres ile olumsuz ilişkili olduğunu ve objektif maruz kalmanın etkilerini azalttığını bulmuşlardır. Dışsal kişisel yönelim ve dışsal sosyal yönelimi travma sonrası semptomlarla olumlu ilişkili bulmuşlardır. İDY'in dayanıklılığı arttıran ve travmanın olumsuz etkisini azaltan olumlu özelliklere sahip olduğunu söylemişlerdir.

Fisher vd.'nin (1994) 192 üniversite öğrencisi ile dindarlık, dini yönelim biçimleri ve eşcinsellere yönelik önyargı ilişkisini ele aldıkları çalışmalarının sonucunda öznel dindarlık, ibadet etme sıklığı ve Batson'un içsel ve dışsal dini

yönelim ölçeklerinin tamamı gey ve lezbiyenlere yönelik önyargı ile pozitif ilişkili bulunmuştur.

Dini Yönelim ölçeği değişkenlerle her zaman ilişkili sonuçlar vermemiştir. Gibbs ve Achterberg-Lawlis (1978) ölme ihtimali yüksek tanısı konan ileri derece kanser hastalarının ölüm kaygısı ile ilgili araştırmalarında dini yönelim biçimleriyle ölüm kaygısı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını ifade etmişlerdir.

2.3.2 Sorgulayıcı (Quest) Yönelim

Allport'un İ/D ölçeği üzerine birçok araştırma ve tartışma olduktan sonra Batson (1976) ve Batson ve Ventis (1982) Allport'un İki boyutlu dini yönelim envanterine sorgulayıcı boyutu eklemişlerdir. Sorgulayıcı boyut varoluşsal sorularla (existential) dürüstçe yüzleşmek, aynı zamanda kesin cevaplara karşı olmaktır. Dine bu şekilde inanan bir kimse dinle ilgili bazı varoluşsal sorularına belki de asla nihai bir cevap bulamayacağını bilir. Ancak sorular yine de önemlidir. Aynı zamanda geçici ve değişime tabidir (Batson ve Schoenrade, 1991a). Bu boyutun varoluşla ilgili sorularla yüzleşmeye hazır olma, dini inançlarda değişime açık olma, dini şüpheleri ve özeleştiriye olumlu kabul etme gibi üç yönü vardır (Batson, Schoenrade, Ventis, 1993, akt. Öner-Özkan; 2007; Maltby ve Day, 1998).

Batson (1976) ve Batson ve Ventis (1982) üç boyutlu dini yönelim biçimini ele alırken (içsel, dışsal, sorgulayıcı) bunu üç boyutun sosyal davranışları ve psikolojik uyumu kolaylaştıracağı ya da engelleyebileceğini saptamaya çalışan bir

bakış açısıyla yapmışlardır. (Batson, Schoenrade, 1991a). Hood ve Morris gibi bazı araştırmacılar bu boyutlardan hangisinin (özellikle de sorgulayıcı boyutun) diğerlerine göre daha iyi olduğu sorusuna cevap aradılar ve sorgulayıcı boyutun daha iyi olduğu varsayımı üzerine bir yeniden düzenleme girişiminde bulundular. Çünkü onlar içsel dindarların katı, sabit fikirli, genellikle psikolojileri çok sağlıklı olmayan, sosyal olarak hoşgörüsüz ancak sadece sosyal hayat gerektirdiği için önyargısız olmaya çalışan bireyler olduğunu ve din ile ilgili iyi olan ne varsa sorgulayıcı boyut içinde olduğunu ileri sürdüler (Hood ve Morris 1985). Ancak Batson ve Ventis (1985) onların bu girişimini desteklememişlerdir. Bu bakış açısının bir yanlış anlama ve yanlış tanımlamadan kaynaklandığına dikkat çekmişlerdir. Çünkü onlar ampirik çalışmalarında bir boyuta yüksek puan veren grubu diğer grupla karşılaştırmamışlardır (akt. Batson & Schoenrade, 1991a). Batson ve Schoenrade de (1991a) bu görüşe katıldıklarını ve hangi boyutun daha iyi olduğunu sormanın mantıksız olduğunu belirtmişlerdir. Onlar bu boyutların bağımsız, dikey ve biri diğerinin yerine geçemez nitelikte birbirinden farklı boyutlar olduğunu vurgulamışlardır.

Nitekim Genia (1996) her ne kadar sorgulayıcı yönelim ayırimcı olmayan tutumlar ve hoşgörüyü pozitif ilişkili bulunmuşsa da (Altemeyer & Hunsberger 1992; McFarland 1989) çok sorgulayan kişilikteki kimselerin psikolojik ve duygusal özellikleri ile ilgili az şeyin bilindiğini söylemiştir. Sorgulayıcı yönelimin kimlik karmaşası (Watson vd. 1998), yüksek kaygı ve çatışma ile ilişkili olduğuna dair bazı çalışmalar da mevcuttur (Kojetin vd. 1987).

Sorgulayıcı boyutun geçerliliği ve güvenilirliği literatürde tartışılmıştır (Donahue, 1985; Hood ve Morris, 1985) Ancak Batson ve Schoenrade

çalışmalarında sorgulayıcı boyutun geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını yapmış ve bu boyutun ölçeğin diğer iki boyutunun ölçemediği bir alanı geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçtüğünü ortaya koymuşlardır (Batson, Schoenrade, 1991a; Batson, Schoenrade, 1991b). Matby ve Day (1998) Batson ve Schoenrade'in ölçeğininin 2 maddesini, dini inancı olmayan kimselerin de sorgulayıcı yönelimini ölçmesini sağlamak amacıyla yeniden düzenlemişlerdir. Geliştirilen yeni testin hem inanan hem de inanmayanlara uygulanabileceğini ortaya koymuşlardır.

Genia (1996) dini yönelim biçimleriyle psikolojik iyi oluş ve ruhsal iyi oluş arasındaki ilişkiye bakmıştır. Sorgulayıcı yönelim, sosyal çekicilik ve katı kuralcılık ile negatif ilişkili bulmuştur. Ayrıca sorgulayıcı yönelim yüksek psikolojik sıkıntı ve düşük ruhsal iyi oluş ile ilişkili bulunmuştur.

Batson vd. (1986) dini yönelim biçimleriyle siyahlara karşı gizli ve açık önyargı ilişkisini ele almışlardır. Dinle ilgilendiğini ifade eden 44 psikoloji bölümü öğrencisinden bir filmi birlikte izlemek için beyaz ya da siyah biriyle birlikte oturmaları konusunda tercih yapmaları istenmiştir. İçsel yönelim açık önyargı ile negatif ilişkiliyken gizli önyargı ile ilişkili bulunmamıştır. Sadece sorgulayıcı yönelim gizli önyargı durumu ile belirgin bir negatif ilişki göstermiştir.

Altemeyer and Hunsberger (1992) sağ kanat otoriteryanizmi (yetkeciliği)³, dini yönelim biçimleri ve önyargı arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarını için katı

³Sağ kanat yetkeciliği(Right-Wing Authoritarianism): "Altemeyer'e (1996) göre bireyin yaşamında yetke olarak kabul ettiği kişilere karşı göstermiş olduğu psikolojik boyun eğmedir ve birbiriyle ilişkili üç tutum ögesi içerir: Yetkeci boyu eğicilik, yetkeci saldırganlık ve geleneksellik. Yetkeci boyun eğicilik, bireyin kendini üyesi olarak gördüğü toplumda yer alan herkes tarafından onaylanan ve yasalarla da meşru kabul edilen yetkeye yüksek düzeyde boyun eğmesidir. Yetkeci saldırganlık, bu yetke tarafından da onaylanan, kendilerinden farklı gördükleri kişi ya da gruplara yönelik genel saldırganlık durumudur. Geleneksellik ise, toplum ve yetkece de desteklenen toplumsal geleneklere gösterilen yüksek düzeyde bağlılıktır....Sağ kanat yetkeciliğine sahip kişiler, başta dinsel konular olmak üzere eleştirel düşünme yeteneğinden yoksundurlar, var olan kanıtları inceleyerek bağımsız sonuçlara ulaşamazlar, diğer kişileri başta da yetkenin görüşlerini desteklerler, yetkenin her koşulda doğru söylediğine ve doğru özelliklere sahip olduğuna inanırlar. Alçak gönüllülük sahip oldukları erdemlerinden biri değildir. Kendilerini beğenmişlik düzeyleri yüksektir. Diğer insanlar üzerinde güç sahibi olduklarında zorlayıcı ve baskıcıdırlar....Resmi

kuralcılık ve sorgulayıcılık ölçeklerini geliştirmişlerdir. Ölçeklerin psikometrik olarak güçlü ve önyargı konusunda ayırt edici olduğu görülmüştür. Katı kuralcı dini yönelim ve sorgulayıcı olmamak sağ kanat otoriteryanizmi ve birçok gruba karşı önyargı ile ilişkili bulunmuştur. Sorgulayıcı olan ve katı kuralcı yönelimli bulunmayanların daha az önyargılı, daha şefkatli ve diğerlerine karşı kabul edici tutumlar sergilediklerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca herhangi bir dine bağlı olmayanların içinde, sorgulayıcı yönelimliler daha fazla sayıda yer tutmaktadır.

Watson vd. (1998) dini yönelim biçimleriyle kimlik arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmayı 679 üniversite öğrencisiyle yürütmüşlerdir. İçsellik ahlaki mutlakiyetçilik ile ilişkisi bulunurken sorgulayıcılık sübjektivizm ile daha uyumlu bulunmuştur.

Kojetin vd. (1987) üniversite öğrencileri, kilise katılımcıları ve ilahiyat fakültesi öğrencileri olmak üzere örnekleme üç ayrı grup şeklinde değerlendirmişlerdir. Birinci grup en az ılımlı düzeyde dinle ilgilendiğini söyleyen 104 lisans öğrencisi, 2. Grup 49 metodist ilahiyat öğrencisi ve 3. Grup Mesih'in birleşik kilisesi (United Church of Christ) mensubu 85 yetişkinden oluşmuştur. Katılımcılara Alport ve Ross İ/D yönelim, Batson sorgulayıcı yönelim ve Funk (1955) dini çatışma ölçekleri uygulanmıştır. Ayrıca sürekli kaygı düzeyini ölçmek, bununla ilgili duygu ve davranışları ortaya koymak amacıyla Spilka ve Siegel (1955) tarafından geliştirilen iki ölçek uygulanmıştır. Tüm gruplarda sorgulayıcı yönelim dini çatışma ile anlamlı düzeyde olumlu ilişki göstermiştir. Sorgulayıcı yönelim bazı gruplarda kaygı ile ilişkili davranışlarla, bazı gruplarda ise kaygı ile ilişkili

yetkenin kanunsuz bir biçimde güç kullanmasını ve adaletsiz uygulamalarda bulunmasını desteklerler. Toplumsal baskınlık düzeyleri yüksektir, yani ait oldukları grup dışındaki grup ve kişiler üzerinde baskınlık kurma ve saldırganlık gösterme eğilimindedirler.” (Güldü, 2011, 30-32)

duygularla olumlu anlamlı ilişki göstermiştir. Araştırmacılar araştırma sonuçlarına göre sorgulayıcı yönelimin bireysel sıkıntıları arttıran ve sorunlarla baş etmede olumsuz etkisi olan ya da aksine aydınlanmış yapıcı bir olağandışılık olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

2.3.2. Katı Kuralcı (Fundamental) Dini Yönelim

Dini yönelimin içsel, dışsal ve sorgulayıcı boyutları literatürde çok tartışılmıştır (Bkz. Goursuch 1984; Donahue 1985; Kirkpatrick & Hood 1990). Allport'un (1954) dinin hem önyargı doğuracağı hem de doğurmayacağı tespitinden sonra McFarland (1989) 6 maddelik katı kuralcılık ölçeğini geliştirmiş ve bu yönelim biçiminin eşcinsellere, komünistlere, ve kadınlara yönelik ayrımcılık ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönelim biçimi kişinin din konusunda sabit fikirli olmasını ifade eder. Bu yöneline sahip kimseler dinin bir dizi değiştirilemez kuraldan oluştuğuna inanırlar (Altemeyer ve Hunsberger 1992). Kurallar ve bunların uygulanması her şeyden daha önemlidir. Bu yeni bakış açısı literatürde önyargı (McFarland, 1989; Altemeyer ve Hunsberger 1992), hoşgörüsüzlük ve sağ kanat otoriteryanizmi (Altemeyer ve Hunsberger 1992), cinsiyet ayrımcılığı (Peek, Lowe, & Williams, 1991; Hunsberger, Owusu & Duck, 1999), anti homoseksüel tutumlar (Fulton, Gorsuch, & Maynard, 1999; Hunsberger, Owusu & Duck, 1999) gibi değişkenlerle ilişkili bulunmuştur.

Hood vd. göre (1996) göre sorgulayıcı ve katı kuralcı yönelim için her ikisinin de dini inancın sadece içeriğine odaklanan bakış açılarına karşın

vurguladıkları şey dini inançların değişmeye ne kadar açık olduğunu (akt. Sierra & Gushue 2003).

Altmeyer ve Hunsberger katı kuralcılığı şöyle tanımlamışlardır: *“Tanrı ve insanlıkla ilgili içsel, köklü, değişmez, yanılmaz gerçeği içeren bir dizi dini öğreti ve inanç vardır. Bu öğreti ve inanç, için geçmişin değişmeyen ve temel uygulamaları neyse bugün de aynen değiştirilmeden takip edilmelidir. Bu temel öğretilere inanan ve onu aynen uygulayanların Tanrı’yla özel bir ilişkisi söz konusudur.”* Onlar bu tanımlamayla katı kuralcılığın sadece Hristiyanlıkla ilgili boyutuna odaklanan (ikinci doğuş, İncil, İsa’nın yeniden dünyaya gelmesi gibi konuları ele alan) araştırmaların aksine tüm din mensuplarının kendi inancıyla ilgili bakış açısını yakalayan daha genel bir yaklaşım ortaya koymaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir (1992, 118).

Hunsberger (1995) dünyadaki dinlerin çoğunun üyelerine başkalarına karşı hoşgörü ve sevgiyle yaklaşmayı telkin etmesine karşın yapılan bazı deneysel çalışmalarda dinle önyargı arasında pozitif ilişki olduğunu söyler. Bunun sebebinin kişinin içsel ya da dışsal dini yönelim göstermesinden kaynaklandığını söyler. Katı kuralcı ve sorgulayıcı boyutların da değerlendirilmesinin bireylerin önyargı düzeyini ayırt etme konusunda daha iyi yollar sunduğunu belirtir.

Genia (1996) dini yönelimle ilgili araştırmalarda çoğunlukla içsel, dışsal ve sorgulayıcı boyutun ön planda olduğunu hatta sadece bu çizgide araştırma yapmaktan vazgeçilmesi gerektiğini söyleyen araştırmacıların (Kirkpatrick ve Hood 1990) bile sadece bu üç boyut üzerine çalışmaya devam ettiğini söyler. Ancak içsel yönelimle katı kuralcılığın (Kirkpatrick 1993; McFarland 1989) ve sosyal tercih edilirliliğin (Batson, vd 1978; Leak, Fish 1989; Pargament vd. 1987) ilişkili çıkması

içsel yönelimin içeriği hakkında tartışmalara sebep olmuştur. İçsel yönelimle önyargı arasındaki çelişkili araştırma sonuçları, içsel yönelimin bazen ayırıcı tutumlar ve sağ kanat otoriteryanizmi ile olumlu ilişkili çıkması sebebiyle katı kuralcılık boyutunun da dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Genia'nın (1996) araştırmasında içsel dini yönelim psikolojik iyi oluşun en belirgin yordayıcısıyken katı kuralcılık ile psikolojik iyi oluş ve ruhsal iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Kirkpatrick (1993) Hıristiyan Ortadoksluğu, katı kuralcılık ve içsel yönelimin; zenciler, kadınlar, eşcinseller ve komünistlere karşı ayırıcı tutumları yordama gücüne bakmak için Amerika ve Kanada'lı Üniversite öğrencileriyle bir çalışma yapmıştır. Araştırmaya katılan yaklaşık 450 öğrencinin %58'lik kısmını Protestanlar, %19'unu Katolikler ve geriye kalan kısmını diğer mezheplere ya da herhangi bir mezhebe bağlı olmayanlar oluşturmuştur. Katı kuralcılar dört gruba karşı da önyargılı bir tutum sergilerken çoklu regresyon denklemlerinde de katı kuralcılık tüm ayırıcı tutumlarla pozitif ilişkili bulunmuştur. İçsel yönelim ve Ortodoks Hristiyanlık ise bu değişkenlerle ilişkisiz ya da negatif ilişkili bulunmuştur.

Hunsberger vd. (1999) ayırıcı tutumlar ve katı kuralcı yönelim arasındaki ilişkiye kültürler arası bir çalışma ile bakmışlardır. Gana ve Kanada örneğinde kadınlara ve eşcinsellere yönelik ayırıcı tutumlarla katı kuralcı yönelim ilişkisinde katı kuralcılık homofobinin en güçlü yordayıcısıdır. Diğer bazı araştırmalardaki gibi katı kuralcılık sağ kanat otoriteryanizmi ile ilişkili bulunurken her ikisi de kadınlara ve eşcinsellere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili bulunmuştur.

Altmeyer ve Hunsberger'in (1992) dini yönelim biçimleri, önyargı ve sağ kanat otoriteryanizmi arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında katı kuralcı yönelimde olan ve sorgulayıcı olmayan bireyleri daha otoriteryan, daha itaatkâr ve daha saldırgan bulmuşlardır. Ayrıca bu grubun saldırganlığı sadece bir tek gruba karşı değil başta eşcinseller olmak üzere çalışmadaki önyargı ölçeğinde azınlık olarak ifade edilen tüm gruplara karşıdır. Ayrıca bu grup katı kuralcı olmayan/sorgulayıcı olan gruba göre “radikal” olarak değerlendirilen azınlıkların tutuklanması, işkence görmesi ve infaz edilmesi konusunda da daha destekleyici bulunmuşlardır. Bu yönelimdeki bireyler eşcinsellerin hayattaki fırsatlarının kısıtlanmasını yeterli görmemişler ayrıca eşcinsellerin Aids yüzünden hak ettikleri biçimde öldükleri fikrine daha fazla katılmışlardır.

McFarland (1989) dört dini yönelim biçiminin (içsel, dışsal, sorgulayıcı, katı kuralcı) siyahlara, kadınlara, eşcinsellere ve komünistlere yönelik ayrımcı tutumları yordama gücüne bakmıştır. Araştırmacı bu çalışmada İncil'in mükemmelliği ve otoritesi vurgulayarak Hristiyan Katı kuralcılığı ölçen 6 maddelik bir ölçek geliştirmiştir. 247 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirilen çalışmada dini inancı olmadığını ya da Hristiyan olmadığını söyleyenler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca beyaz ırktan olmayan öğrenci sayısı da uygun bir analize yetmeyecek sayıda olduğu için araştırmadan çıkartılmıştır. Geriye kalan 173 öğrenci değerlendirmeye alınmıştır. Katı kuralcı yönelim tüm gruplara karşı ayrımcı tutumlar ile ve genel ayrımcılık yapma eğilimi ile pozitif ilişkili bulunmuştur. Ancak özel olarak siyahlara yönelik ayrımcı tutumları ölçen bileşenlerle negatif ilişkili bulunmuştur. Araştırmacı bunun sebebinin İncil'deki herkesin Tanrı'nın önünde eşit olduğu ile ilgili öğretiler olduğunu, bu sebeple katı kuralcılarının özellikle İncil'de karşı çıkılan ateistliğe bu

araştırmada en yakın grup olarak algılanacak komünistlere karşı ve genel ayırımıcı tutumlar ile olumlu ilişki göstermelerine karşı, ırk bazında ayırımıcılık yapma eğilimi göstermediklerini söylemiştir.

Özetle psikoloji ve din psikolojisi alanında çalışanlar, bireylerin dine yaklaşımlarının farklı olmasından yola çıkarak dini yönelim farklı biçimlerini ortaya koymuşlardır. İlk olarak Allport tarafından ortaya atılan içsel ve dışsal yönelim kişinin dini inanç ve ibadetlerindeki motivasyon kaynağı ile ilgilidir. Dışsal dindarlar bireysel ya da sosyal bazı faydaları için dini kullanırken içsel dindarlar dinlerini yaşarlar. Dini her hangi bir fayda umdukları için değil gerçekten içlerinden geldiğı için yaşarlar. Araştırmalarda genellikle içsel dindarlık psikolojik sağlıkla ilişkili kavramlarla olumlu ilişkilirken dışsal dindarlık olumsuz ilişkilili bulunmuştur. Ancak bu iki kavramı birbirinin tamamen karşıtı gibi düşünmek çok doğru değildir. Bir kimse ağırlıklı olarak bir tarafta olmakla birlikte her iki boyuta ait özellikler gösterebilir. Batson'un sonradan ortaya attığı sorgulayıcı boyut dini fikirlerde tartışmaya, sorgulamaya ve değişime açık olmakla ilgilidir. Bir kimsenin dini inançlarıyla ilgili farklı fikirlere, eleştirilere ve o ana kadar bildiklerinden farklı öğreti ve cevapları değerlendirmeye ne kadar açık olduğu ile ilgilidir. Ayrıca sorgulayıcı yönelime sahip kişi dinle ilgili bu sorgulamalarını yanlış olarak da değerlendirmez. Sorgulamayı dini gelişiminin bir parçası olarak algılar.

Katı kuralcılık ise neredeyse sorgulayıcılığın karşıtı gibidir. Altmeyer ve Hunseberger'in (1992) iki boyut arasında buldukları olumsuz güçlü ilişki de (-.79) bu iddiayı desteklemektedir. Bu sebeple onlar bu iki kavramı aynı boyutun zıt iki ucu şeklinde değerlendirmişlerdir. Katı kuralcı anlayışta dinle ilgili en önemli kural, değiştirilemez kuralların değiştirilmeden ve sorgulanmadan uygulanması gerektiğı

inancıdır. Özellikle Müslüman örneklemini düşünürsek, klasik değerlendirmelerden farklı bir yorumda bulunan bireyleri, dinden çıkmakla ve küfürle suçlayan kimselerin katı kuralcı eğilim gösterdiklerini söyleyebiliriz.

İçsel ve dışsal yönelim dini inançtaki motivasyon unsuru ile ilişkiliyken sorgulayıcı ve katı kuralcı yaklaşım kişinin dini ne şekilde benimsediği ile ilgilidir. Bu sebeple katı kuralcı birisi dışsal dindarken bir başkası içsel dindar olabilir. Aynı şekilde sorgulayıcı yönelimli bir kimse aynı anda iç güdümlü ya da dış güdümlü dindar olabilir diyen araştırmacılar olmuştur (Scierra, 2003).

Zaten insan ve din gibi çok boyutlu ve farklı değerlendirmelere açık iki olgunun ilişkisini ele alırken bir kimsenin tamamen bir yönelim biçimine sahip olup diğerine ait özellikleri hiçbir şekilde taşımayacağını iddia etmek yanlış olacaktır. Bir kimsenin içsel dini yönelime sahip olması dini aynı zamanda bir huzur ve teselli kaynağı olarak görmesine ya da yaptığı iyilikler için cennete gitmeyi istemesine engel olmayabilir. İçsel yönelimli bireylerin özellikle dışsal yönelimin manevi beklentilerle ilişkili özelliklerini taşıması muhtemeldir. Aynı şekilde dışsal yönelimli bir kimse içinden geldiği için Allah'a inanmakla birlikte sosyallik ya da statü kazanma gibi amaçlar kendisinde daha sonra öncelik haline gelmiş olabilir. O halde ortaya çıkacak sonuçlar bireylerin ağırlıklı olarak hangi yönelimde olduklarını ortaya koyacaktır denilebilir.

2.3.2. İslam dininde dini motivasyonun kaynakları ve dini anlamlandırma biçimi

Kuran-ı Kerim tüm ibadetlerde Allah rızasının gözetilmesini öğütler. İnanan insanın asıl gayesi Allah'ın memnuniyetini kazanmak olmalıdır. Kuran'da inanan insanların tamamını aynı kategoride değerlendirilmemiştir. Enfal suresinde Allah'a gönülden bir bağlılıkla sevgi besleyenler gerçek inananlar olarak nitelendirilmiştir: *“Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler”* (8/2). Ayette dikkat çeken noktalardan bir diğeri gerçek müminler olarak nitelendirilen bu kimselerin bir özelliğinin de yalnız Allah'a tevekkül ediyor olmalarıdır. Yani ayete göre bu kimseler yalnız Allah'a güvenip ondan yardım bekler, Allah'tan başka kimseden yardım beklentisi ya da başka bir beklenti içinde olmazlar.

İnsan ruhunun kemale ermesi amacını taşıyan ve bir hal ilmi olan Tasavvufla ilgilenen bazı mutasavvıflar dini özünde yaşayarak Allah aşkını gerçek manada hissedenleri aşık sufi şeklinde ifade etmişlerdir. Türk mutasavvıf şair Ahmed Kuddûsî'ye göre, hakiki tasavvufi hayattan uzak olan ve İlâhî aşkı tatmayan sûfi de, zâhid de, abid de, zâhir âlimde, âşık sûfinin yerine getireceği eylemden habersizdir. Bu gurupların sohbetleri, konuşmaları, meclisleri, Allah'ın gönüllere düşürdüğü aşk ateşinden tamamen uzaktır (Göktaş, 2014).

Kur'an'daki bir ayette yine gerçek müminler olarak tarif edilen kimselerin özellikleri içsel dini yönelime sahip bireylerin dine hizmet ve din için fedakârlık yapma özellikleriyle örtüşmektedir. Dinini yaşamak amacıyla vatanlarını bırakarak Medine'ye göç eden Mekkeli muhacirler ve maddi manevi her türlü imkânlarını

onlarla paylaşan Medineli ensardan bahseden ayette bu kimseler ve din için gösterdikleri fedakârlıklar övülmüştür. *“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır”* (8/74)

İslam dininde kişinin dini, dünyevi çıkarlar için kullanmasının tasvip edilmediğini görürüz. Çünkü İslam dini iyilik ve ibadetlerin sadece Allah'ın rızasını kazanmak için yapılmasını tavsiye eder. Hatta olgun bir Müslümanın iyilik yaptığı kişiden bir teşekkür dahi beklemeden yaptığı iyiliklerin karşılığını yalnız Allah'tan beklemesi tavsiye edilmektedir. *“Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler): Biz size surf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”*(İnsan/8,9). Ayrıca dini dünyevi çıkarlar için kullanmak kişiyi gösterişe, İslâmi literatürde “riya” kavramında karşılık bulan samimiyetsiz çıkarıcı Müslümanlığa neden olur. Nitekim Maun suresinde ibadetlerini insanların düşüncelerini önemseyerek yerine getiren ve gösteriş yapanlar ciddi bir şekilde eleştirilmişlerdir. *“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar. (107/5-7)”*.

Bu araştırma ve ölçekler Müslüman örneklem üzerinde yapılacağı için konunun diğer dinlerdeki boyutuna değinmeye çok gerek görülmemiştir. Ancak diğer din ve kutsal kitaplar da gösteriş amacıyla yapılan ibadetleri yasaklamışlardır. İncil'de bununla ilgili şöyle bir uyarı yapılmıştır: *“Dua ettiğiniz zaman ikiyüzlüler gibi olmayın. Onlar, herkes kendilerini görsün diye köşe başlarında dikilip dua etmekten zevk alırlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar karşılıklarını almışlardır.*

Ama siz dua edeceğiniz zaman iç odanıza çekilip kapıyı örtün ve gizlide olan Allah'a dua edin. Gizlilik içinde yapılanı gören Allah sizi ödüllendirecektir (Matta, 6/5-6)”

Dışsal dini yönelimde dinin maddi ya da dünyevi çıkarlar için kullanılmasının yanında huzur bulma, cennete gitme ve mükâfat görme gibi manevi beklentilere hizmet etme aracı olarak görüldüğünü daha önce ifade etmiştir. Dine cennet gibi uhrevi mükâfat beklentisi ya da huzur bulmak ve rahatlamak amacıyla bağlanmak İslam dininde yasaklanan bir durum değildir. Nitekim Kuran’da birçok ayette iyi işler yapanların başta cennet olmak üzere birçok nimetlerle mükâfatlandırılacağı söylenmiş ve böylece insanlar ibadet ve iyilik yapmaya teşvik edilmiştir. Ancak ana motivasyon kaynağı olması gereken Allah rızasının yerini bu beklentilerin aldığı bir kimse olgun mümin olarak nitelendirilmez. Yunus Emre’nin

“Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri,

İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni.

Yunus'dürür benim adım, gün geçtikçe artar odum

İki cihanda maksudum, bana seni gerek seni”

sözleri her türlü maddi ve manevi beklentiden sıyrılmış çok üst düzey bir ruh dünyasının yansımalarıdır.

Dini sadece zor zamanlarında bir teselli aracı olarak kullanan kimseler Kuran’da Yunus suresinde şu şekilde eleştirilmektedir: *“İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her hâlinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider.*

İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler, böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir” (10/12). O halde İslam dininde ve Kuran’da dinin manevi bir takım faydalar amacıyla kullanılması tamamen yasaklanmış bir durum olmamakla birlikte dini sadece bu amaçlar ve bireysel rahatlama için kullanmanın hoş karşılanmadığını söyleyebiliriz.

Kuran’da geçen yukarıdaki ayetler dini davranışlarda ana gayenin Allah rızası olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Kuran’da gerçek müminler olarak nitelendirilen insanların özellikleri de içsel dini yönelim gösteren bireylerin özellikleriyel örtüşmektedir. Buradan İslam dininde dışsal dini yönelime sahip bir dindarlık anlayışının değil içsel dini yönelimine sahip bir dindarlık anlayışının benimsendiğini söyleyebiliriz.

Kuran’da birçok defa “*umulur ki düşünürsünüz, umulur ki akıl edersiniz, hiç akıl etmiyor musunuz?*” şeklinde ifadelerle bireyi düşünmeye ve sorgulamaya yönlendiren ayetler mevcuttur. Ayrıca sırf öyle gördükleri için sorgulamadan atalarının dinini benimseyenler eleştirilmekte, kendilerine öğretilenlerin doğruluğunu sorgulayarak akıl süzgecinden geçirmeleri tavsiye edilmektedir. Dolayısıyla İslam dininin körü körüne bir inançtan ziyade kişinin kainata bakıp akli delilleri de göz önünde bulundurarak inanması tavsiye edilmektedir. Ancak kişinin inancının bir gelip bir gitmesi şeklindeki sorgulamanın dinen kabul gördüğünü söylemek pek mümkün değildir. Çünkü iman kişinin Allah’ın varlığına ve temel inanç esaslarına kesin ve şüphesiz bir şekilde inanmasıdır. Dolayısıyla bu konularda şüpheli ve sorgulayıcı davranmak dinen kişiyi dinden çıkarabileceği için kabul edilebilir bir durum değildir.

Dine sorgulayıcı yaklaşım doğrudan ya da dolaylı olarak üzerinde en fazla tartışılan konulardan biridir. Öyle ki Müslüman araştırmacı ve ilahiyatçılarının bir kısmı geçmişte Müslüman ilim adamları tarafından gerekli tüm doğru yorumların yapıldığını, gerekli hükümlerin verildiğini dolayısıyla bugün artık ictihad kapısının kapandığını söylemektedirler. Geçmişteki uygulamaların olduğu gibi aynen, değiştirilmeden ve sorgulanmadan uygulanmasını, yeni yorumlar yapmanın dini eksiltmek, geçmiş ilim adamlarını hafife almak, hatta dine zarar vermek olduğunu savunan ve katı kuralcı bir din anlayışını benimseyenlerin sayısı hiç de az değildir. Diğer yandan özellikle Kuran ve sünnet dışında aktarılan bilgilerin tartışılabileceğini, geçmişte verilen bazı hükümlerin farklı yorumlanabileceğini söyleyerek sorgulayıcı bir din anlayışını savunan araştırmacıların sayısı da az değildir. İslam dini insana Allah'a teslim ve tevekkülü tavsiye etmektedir. Ancak bu tevekkül ve teslimiyet kişinin aklını kullanmayıp geçmişteki tüm uygulama ve hükümleri sorgulamadan aynen alması şeklinde anlaşılmalıdır. Öyle olsaydı Kuran'da insanın aklına hitap eden, onu kainattan örnekler vererek tefekkür etmesini tavsiye eden ve zorlama ile değil ikna ile dine davet eden bir üslup ve anlayış benimsenmezdi.

2.3. Sabır

Arapça bir kelime olan ve “s-b-r” kökünden gelen sabır sözlükte genel olarak menetmek, hapsedmek, dayanmak, başa gelenler karşısında telaşa düşmeyip beklemek gibi manalara gelmektedir. Osmanlıca Türkçe Lügatte ise zorluklara karşı göğüs germek olarak açıklanmıştır (Özdoğan, 2009a). Kelimenin TDK güncel sözlüğünde verilen iki anlamı sırasıyla “*acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar*

karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi ve olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme” olarak verilmiştir. Özdoğan (2009b) sabrın zıddını acelecilik ve dayanıksızlık olarak tanımlamıştır. İslam dininde ve Kuran’da zorlular karşısında sabır gösterme ve ümitsizliğe düşmeme üzerinde önemle durulmuştur.

Kuran-ı Kerim’de sabır ile alakalı yaklaşık 84 ayet vardır ve bu ayetlerin büyük çoğunluğunda Allah insana sabretmesini tavsiye etmektedir. Kuran-ı Kerim’de sabır olumlu bir davranış olarak birçok anlamı karşılamaktadır. Mevdûdî (Trc. Kayanî vd., 1997) tüm yönlerini göz önüne alarak sabrı "*Duygu ve arzuları kontrol altında tutmak, acelecilik, şaşkınlık, ümitsizlik ve açgözlülükten sakınmak, soğukkanlı olmak ve düşünceli kararlara varmak, tehlike ve zorluk anlarında sebat ve dayanıklılık göstermek; en aşırı kışkırtma anlarında bile yanlış adım atmamak, çok büyük belalarla karşılaşıldığında ve çok kötü bir durumda olduğunda dahi kontrolü kaybetmemek, görünürde yardımcı olan bir araçla, amaca gecikmeksizin hemen ulaşmak için sabırsızlıkla acele bir davranışta bulunmamak ve dünyevi kazanç ve faydalar elde etmeye veya nefsin eğilimlerine kendini kaptırmamak*" olarak tarif etmiştir. Sıkıntılara sabretmenin insanı olgunlaştıracağına işaret eden Mevlana "*Sen burnunu kanatmak istemezsin ama burnun kanar. Bu kanayış sana sağlık verir*" demiştir (Mesnevî, III:3438). Cüneyd-i Bağdadi sabrı "*yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum sindirmek*"; Cürcânî ise "*bela ve musibetlerden doğan üzüntüyü, Allah’tan başkasına, şikâyet etmemek*" şeklinde tanımlamıştır (Demirci, 2002, 265).

Resid Rıza sabrı, "*zorluklara tahammül ederek nefsi yenmek ve acele davranmamak*" şeklinde açıklamıştır. Buna göre sabır, iki unsurdan oluşmaktadır.

Bunlardan birisi, acele etmemek, diğeri de sabredilecek durumlar karşısında mukavemet göstermek, yani direnmektir (Demirci, 2002, 265).

Psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olan yönüyle sabır, zorluklar karşısında yılmamak, yaşanan sıkıntı ve üzüntü neticesinde olumsuz davranışlara tevessül etmeden mevcut durumu metanetle karşılamaktır. Sabrın bu boyutuna işaret eden bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Nice peygamber, beraberinde kendisini Rabb'e adayan birçok kişi bulunduğu halde savaştı; Onlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılgınlık göstermediler, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever”* (Al-i İmran, 146). Bir başka ayette de sabrın zorluk zamanında olduğuna işaret edilir: *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. İşte onlardır sadakatlerini gösterenler ve işte onlardır Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar (Bakara, 177)”*. Bir diğeri ayet de sabrın mala ve cana gelebilecek musibetler ya da korkulara karşı dayanmak olduğuna dikkat çekmektedir. *“Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele!”* (Bakara, 155). Başka bir ayette başına bir musibet yani ciddi bir olumsuzluk gelen kimsenin nasıl sabretmesi gerektiği şöyle açıklanmıştır: *“Onlar; başlarına bir musibet gelince, ‘Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz’ derler (Bakara-156)”*.

“H-m-l” kökünden gelen tahammül Osmanlıca Türkçe Lügatte “yüklenmek, bir şeyi sırtına alarak taşımak, katlanmak” olarak tanımlanmıştır Özdoğan sabır ile tahammülün aynı şey olmadığına ancak çoğu zaman karıştırıldığına, dikkat çekmektedir. Tahammülün psikolojik boyutta “içine atmak” olduğunu ifade etmiş ve sabrın aksine ruh ve beden sağlığına olan olumsuz etkisine işaret etmiştir. (Özdoğan, 2009a). Sabır aktif bir yaşantıdır. Yani kişinin hiçbir şey yapmadan beklemesi ve olanlara katlanması değildir. Kişinin başına gelen olumsuz duruma karşı olumlu çözümler üretmeye çalışması, olumsuz etkileri azaltmak için çabalaması ve sağlıklı tepkiler vermesi sabır sürecinin dışında değerlendirilemez. Sabrı olumlu ve yapıcı tepkilerin bütünü ve olumlu bir direnç şeklinde ifade edebiliriz. Tahammülse daha olumsuz ve kişiye zarar verebilen bir süreçtir.

Kuran’da sabır o kadar önemli bir değerdir ki Asr suresinde sabır ve sabrı tavsiye etmek dünya ve ahirette kurtuluşa erenlerin dört özelliğinden biri olarak sunulmuştur. Asr suresinde kurtuluşa eren insanların iman edenler, salih amel işleyen yani iyi ve güzel işler yapanlar, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler olduğu ifade edilmiştir. Surede dikkat çeken nokta sadece sabreden değil sabrı tavsiye eden kişi olmaya önem verilmiş olmasıdır. Bir şeyi başkasına tavsiye eden kişinin pratikte onu önce kendisinin yerine getirmesi gerektiği gerçeğini göz önüne alırsak sabrı tavsiye edecek kişinin kendisinin de güçlükler karşısında olumlu bir tavır sergilemesinin ve sabır gösterebilmesinin beklendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle İslam dininin temelini oluşturan iki unsur olan iman ve amelden sonra hakkı tavsiye etmenin hemen ardından sabrı tavsiye etmenin gelmesi bu davranışa dinde verilen önemi ortaya koymaktadır.

Kuran'da ikisi Hz. Yakup'la ilgili olmak üzere üç yerde güzel sabır "sabır cemil" ifadesi geçmektedir. Bu ayetler İslam dininde sabrın olumlu bir süreç olarak ele alındığını vurgulayan ayetlerdir. Bu ayetlerin ilkinde oğlu Yusuf'un kurt tarafından öldürüldüğü haberi kendisine verilen Hz. Yakup'un bu acı olay karşısında verdiği tepki güzel bir sabırdır: "*Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakub dedi ki: "Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır (Yusuf, 18)*". Yusuf'u kaybetmesinden yıllar sonra diğer oğlu Bünyamin'in de emanet edilen kardeşleri tarafından getirilmediğini ve Mısır'da tutsak kaldığını öğrenen Hz. Yakup'un tepkisi yıllar önce verdiğinin aynısı olmuştur: "*(Babaları) dedi ki: Hayır, nefisleriniz sizi (böyle) bir işe sürükledi. (Bana düşen) artık, güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini (Yûsuf'u, Bünyâmin'i ve orada kalan diğer ağabeyini) bana getirir. Çünkü O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir (Yusuf, 83)*". Bu ayette dikkat çeken nokta Hz. Yakup'un sabırla birlikte ümit duygusunu da beslemesi ve tüm oğullarının döneceğine dair Allah'ın yardımından ümidini kesmemesidir. Yani sabır içinde umut gibi olumlu bir duyguyu da barındırmaktadır. Sabır cemil ifadesinin geçtiği diğer ayetin özellikle diyanet tefsirlerinde Hz. Muhammed'e hitap ettiği kabul edilirken, bazı tefsirlerde (Esed, 2002) inanan tüm insanlar için bir çağrı olarak değerlendirilmiştir: "*O hâlde güzel bir sabır ile sabret*" (Mearic, 5). Sabır cemil ifadesinden, sabrın kişiyi yoran ve yıpratın tahammül olmadığını, aksine olumlu, kararlı ve ümit dolu bir bekleyiş süreci olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Muhammed'in halkın yaygın dini inancı olan Putperestliğe karşı İslam dinini tebliğ ettiği Mekke döneminde birçok eziyet ve sıkıntıya maruz kaldığı

bilinmektedir. Bir tek O değil ilk Müslümanların çoğu dini inançları sebebiyle fiziksel ve psikolojik baskı ve şiddet görmüştür. Bu sebeple Mekke dönemine ait ayetlerde Hz. Muhammed'e sabretmesini öğütleyen ayetler yoğunluktadır. *"Müşriklerin sana çektirdikleri sıkıntılara karşı sabret; çünkü Allah, iyi davranışları ödüksüz bırakmaz"* (Hud, 115). Zaman zaman geçmiş peygamberlerin de yaşadığı sıkıntılardan örnekler verilerek sabrın önemi vurgulanmıştır: *"Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle. Balık sahibi Yunus gibi olma, o pek üzgün (ve öfkeli) olarak Rabbine seslenmişti"* (Kalem, 48). Bu ayetteki "mekzûmun" ifadesini bazı mealler üzgün, gamla dolu, dertten boğulmuş bir halde, kahır dolu, çok kederli, hıçkırıktan boğulur bir halde şeklinde aşırı bir üzüntüyü ifade edecek şekilde, bazılarıysa öfkeye boğulmuş, şeklinde çevirmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'e Yunus Peygamber gibi davranmayıp sabırlı olması öğütlenmiştir. O halde bu ayetten yola çıkarak Kuran'da tavsiye edilen sabır kavramının içinde kişinin kendisini kahredecek şekilde üzüntü ya da öfke duygusunu barındırmadığı söylenebilir. Burada Hz. Yunus'un ilk başta yaşadığı aşırı üzüntü ya da öfke duygusuyla karışık bekleme sürecinin sabırdan ziyade tahammül yaşantısına yakın olduğu yorumu yapılabilir. Ancak daha sonra Hz. Yunus hatasını anlayıp olumsuz duygulardan arınarak tam bir tövbe ile Allah'a nida etmiş ve neticede Allah tövbesini kabul ederek onu kurtarmıştır: *"Zünnun'u (balık sahibi Yunus'u) da hatırla. Hani o, öfkelenerek gitmişti de, bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Fakat sonunda karanlıklar içinde: "Senden başka ilâh yoktur, sen münezzehsin, Şüphesiz ben haksızlık edenlerden oldum" diye seslenmişti"* (Enbiya, 87).

Kuran'da sabrı ile anılan ve sabır denince akla gelen bir diğer peygamber Hz. Eyüb'tür. Hoca Ahmet Yesevî'ye göre makamların esası sekizdir. Bu sekiz

makamdan biri olan sabîrler makamının üstadı Hz. Eyüb'dür. Ağır bir hastalık geçirmiş, evlatlarını ve malını kaybetmiştir. Tüm bu sıkıntılar karşısında sabretmiş nihayetinde Allah'a dua etmiş ve şifa bulmuştur. *“Ey Eyyûb: ‘Eline bir demet sap al, onunla vur, yeminini bozma’ demiştik. Gerçekten O çok sabırlı bir kulumuzdu, daima Allah’a yönelirdi” (Sâd, 44).*

Tasavvufta sabır kişinin sahip olması gereken en önemli özelliklerden biridir. Akşemseddin kulluğu ten kulluğu, nefis kulluğu, gönül kulluğu, sır kulluğu ve can kulluğu olarak beş kategoriye ayırmış, her kulluk basamağının ayrı zorluklar içerdiğini ve bu mertebelerin ancak sabırla kat edilebileceğini belirtmiştir. İncinmeme kulluğunu kulluk basamağının en üstü şeklinde ifade etmiştir. İncinmeme kulluğu kendisini inciten kimseye karşı affedici olma ve adeta incinmemiş gibi davranabilmektir. Hz. Muhammed de kendisine edilen eziyetlere karşı sabırlı ve affedici olmuştur. Akşemseddin Allah'la vuslatı ifade eden can kulluğu makamına ulaşmak isteyen kimseye incitilmeye tahammül gösterme sünnetini tavsiye etmekte ve bunu başaran kimsenin kendi iç âleminde miraç ederek Allah'la vuslata ereceğini ifade etmiştir (Göktaş, Yıldız, 2010).

Sabır kavramının Kuran, tasavvuf ve İslami literatürdeki açıklamalarına baktığımızda psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olan bir boyutu olduğunu söyleyebiliriz. Zorluklar karşısında yılmadan, ümidini kaybetmeden ve Allah'a güvenerek sıkıntılara göğüs germek olan sabır ve sabrın olumlu ve güzel bir süreç olarak değerlendirildiği sabrı cemil kavramı; dinin, olumsuz yaşam olaylarıyla kararlı bir şekilde mücadeleyi destekleyen boyutunu göstermektedir.

2.3. Rıza

Rıza kavramı sözlükte memnunluk, hoşluk, razı olma, kabullenme, izin gibi anlamlara gelmektedir. Kuşeyri risalesinde ıstılahi manası “*tabiattaki ilâhi kanunlar hükmünü icra ederken itiraz etmemek ve sızlanmamak, tevekkülün nihaî mertebesi, rabbın takdiri karşısında kalbin neşe içinde olması, irâdeyi terk etmek, kâinatta her şeyin en mükemmel şekilde vücuda geldiğini düşünmek*” şeklinde verilmiştir. Tasavvufta rıza kaderin acı tecellileri karşısında kalbin huzur ve sükun halinde bulunması demektir (Kuşeyri, trc. Uludağ, 2012). Allah’ın kuldan razı olması ve kulun Allah’tan razı olması şeklinde iki türlü rıza vardır. Bu durum Kuran’da şöyle karşılık bulur: “*Allah kendilerinden hoşnut ve razı olmuş, onlar da Allah’tan hoşnut ve razı olmuşlardır (98/8)*”. “*Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön (89/27-28)*”.

Dekkak “*rıza belayı hissetmemektir*” demiştir. Rıza genelde, kişinin hüküm ve kazaya itirazda bulunmamasını ifade eder. Tasavvuf yoluna da rıza kapısı denmiştir. Mevlevîlerde, çile günleri ebced hesabına göre, rıza kelimesinin sayısal değerine uygun olarak bin bir gündür. Tasavvuf yolu zor olduğu için adeta yutması zor bir demir leblebiye benzetilmiş ve bu yolda gitmeye rıza lokması denmiştir. “*Güzel âşık cevrimizi çekemezsin demedim mi? Bu bir rıza lokmasıdır yiyemezsin demedim mi?*” diyen Pir Sultan Abdal bu yolun zorluğuna işaret etmiştir (Cebecioğlu, 2009)

Rıza kavramının daha iyi anlaşılması açısından tevekkül ve teslimiyet kavramları önemlidir. Tevekkül lügatte teslim olmak, itimat etmek, güvenmek gibi manalara gelmektedir. Dini bir terim olarak ise tevekkül kişinin herhangi bir konuda elinden gelen çabayı gösterdikten sonra işin sonucunu Allah’a bırakarak O’na

güvenmesine tevekkül denir. Bazı tasavvuf ehli rızanın tevekkül ve sabrı tamamlayan ve onların üzerinde bir merteye olduğunu söylemişlerdir. Allah'ın kazasına teslim olup itirazı terk eden kimse rıza makamına yükselerek dünyevi her türlü şeyin kaybindan ya da kazanılmasından ötürü sevinç ya da üzüntü duymayı terk eder. Sadece Allah'ın memnuniyeti yani rızasını kazanmaya çalışır (Bkz. Eraydın, 2001). “Allah'a güven tevekkül et), vekil olarak Allah (sana) yeter” (Nisa, 81) ayeti gereğince tevekkül eden kimse olaylarla ilgili endişelenmeyi bırakarak işin sonucunu Allah'a bırakır ve endişelenmekten vazgeçer. Çünkü inanan ve tevekkül eden bir insan kendisine olumlu gibi görünen bir durumun aslında olumsuz ya da olumsuz gibi görünen bir durumun aslında olumlu olabileceğini düşünür. “Bazen hoşunuza gitmeyen bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz” (Bakara, 216) ayeti bu duruma dayanak olabilecek ayetlerden biridir.

Teslimiyet ve tevekkül birbiriyle yakın ilişkili iki kavramdır. Kuşeyri tevekkül eden kimsenin yani mütevekkilin tevekkül, teslim ve tefvizden oluşan üç derecesi olduğu; tevekkül sahibinin Allah'ın vaadine güvenip huzur bulduğunu; teslimiyet sahibinin Allah'ın (halini bildiğine kani olarak) ilmi ile iktifa ettiğini, tefviz sahibininse Allah'ın hükmüne rızâ gösterdiğini aktarmıştır (Kuşeyri, trc. Uludağ, 2012). Kelime anlamı tasarruf ve iradeyi başkalarına vermek olan Tefviz kavramı tasavvufî bir terim olarak “insanın tüm işlerini inandığı varlığa havale etmesi ve Onun yaptığı ve yapacağı her işi gönül hoşluğuyla karşılaması, hiçbir hususta ne dil, ne de kalp ile O'na itiraz etmemesi, sızlanmaması ve içinde bir rahatsızlık dahi hissetmemesi gibi derin ve psikolojik manalar ifade etmektedir” Karaca, 1999, 238,

239). Erzurumlu İbrahim Hakkı Tafvizname isimli şiirinde bu üst düzey ruh halin, en açık ve anlaşılır şekilde ifade edilmiştir:

“Hak şerleri hayr eyler

Ârif onu seyreyler

Zannetme ki gayreyler

Mevlâ görelim neyler. Neylerse güzel eyler

Sen Hakk’a tevekkül kıl

Sabreyle ve râzı ol

Tevfiz et ve rahat bul

Mevlâ görelim neyler. Neylerse güzel eyler

Nâçar kalacak yerde.

Nâgâh açar ol perde.

Derman eder her derde.

Mevlâ görelim neyler.

Neylerse güzel eyler.””

Kişinin başına gelen olumsuzluklar için üzüntü ve endişe duymadan kalbinin huzur ve Allah’a karşı güven duygusuyla dolu olması şeklinde de anlayabileceğimiz rıza çok üst düzey bir manevi yaşantıyı göstermektedir. *“Hoştur bana senden gelen, ya gonca gül yahut diken, ya hil’at u yahut kefen, lütfun da hoş, kahrında hoş “* diyen

Yunus Emre'nin yaşadığı halin rıza olduğunu söylenebiliriz. Yine Kuşeyri'nin aktardığı üzere Ebû Osman “Aziz ve Celil olan Allah, kırk seneden beri beni hiç bir hâlde ikamet ettirmemiştir ki, ben o hâlden hoşnut olmuş olmayayım başka bir duruma nakletmemiştir ki, kızmış olayım” sözüyle rıza kavramına örnek gösterilecek bir duruma işaret etmektedir. (Kuşeyri, trc. Uludağ, 2012). Yunus Emre'nin “Ne varlığa sevinirim, ne yokluğa yerinirim, aşkın ile avunurum, bana seni gerek seni” sözleri iyi ya da kötü Allah'tan gelecek her şeyi aynı teslimiyet içinde karşılayan rıza makamına etmiş bir ruh dünyasının izlerini taşımaktadır. Ancak önemli hususlardan biri sadece Allah'tan gelen şeylere rıza gösterilmesi gerektiğidir. Bir haksızlık ya da zulüm karşısında sessiz kalmak ve rıza göstermek İslam dininde tasvip edilmemektedir.

Zunnûn ı Mısri üç şeyi rızanın işareti saymıştır: Kazadan evvel (olacak şeyler henüz olmadan) kişinin Allah'ın iradesini kendi iradesine tercih etmesi; kazadan (her şey olup bittikten ve Allah'ın hükmü ortaya çıktıktan) sonra bu hükmün acılığını hissetmemek ve bu sonucun Allah'ın isteği olduğunu bilerek herhangi bir rahatsızlık duymamak; musibetin içinde iken ilâhî sevginin heyecanını duymaya devam etmek (Kuşeyri, trc. Uludağ, 2012). Görüldüğü üzere rıza kavramı, kişinin travma sonrası tekrar eski normal haline dönebilmesi anlamına gelen psikolojik dayanıklılık kavramının ötesinde, daha üst düzey bir ruhsal olgunluk halidir. Öyle ki kişi yaşadığı musibetin etkisini adeta hissetmeden eski memnun haline dönebilmektedir. Hatta Rûveyym b. Ahmed el Bağdadi rızayı “insanın başına gelen musibetlerden haz duyması” şeklinde ifade etmiştir (Eraydın, 2001, 180).

Rızayı Horasanlı sûfiler bir makâm; Iraklı sûfiler ise hâl olarak kabul etmişlerdir. Kuşeyrî ise bu iki zıt fikri bir noktada bütünleştirmeye çalışmıştır.

Kuşeyri'ye göre haller sonradan kazanılmaz. Allah tarafından kişiye lütfedilir. O rızâyı ilk başta makâm, daha sonra ise hâl olarak değerlendirmiştir. İlk başta rıza çalışılarak kazanılırsa da daha sonra o kulda devamlı bir hal olur (Göztepe, 2008).

Mutasavvıflar genellikle nefsin mertebelerini yedi sınıfta değerlendirmişlerdir. Bu mertebelerin beşincisi olarak nefsi razıyeyi (rızâ makâmına ermiş), altıncısı olarak nefs-i marziyeyi (kendisinden râzı olunan) zikretmişlerdir. Yani rıza mertebesine erdikten sonra Allah'ın da kendinden razı olduğu bir kul mertebesine ulaşmış bir kimse kâmil, her türlü dünyevi istek ve beklentiden arınmış, olgunluğa ermiş bir nefis olma yolunda sona yaklaşmıştır.

Birçok dinin arınmış, ideal insan portresi yaşadığı zorluklar sonrasında yılmayan, Tanrı'ya olan güven ve bağlılığı sarsılmayan, yaşadıklarına isyan etmeyip aksine memnuniyetini devam ettirebilen bir birey olmak şeklindedir. Tasavvufta nefsin mertebelerinde ilerleyen, teslimiyet, tevekkül ve rıza gösteren kimselerin özellikleri hep bu doğrultudadır.

3. YÖNTEM

Bu kısımda tezin yöntem özellikleri, araştırma deseni, örneklem ve örnekleme süreci, veri toplama araçları, veri toplama ve analiz süreci detaylı bir şekilde sunulmaktadır.

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, daha çok betimleyici bir nitelik taşıyan (Metin, 2014) ve ilişkisel analizler yapmak için veri sağlayan, tarama modelinde desenlenmiş nicel bir araştırmadır. Sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan tarama (survey) araştırma deseni, belli bir grubun düşünce, tutum, davranış vb. eğilimlerini ortaya koymaya yardımcı olan (Kıncal, 2010) ve aynı anda birçok katılımcıya ulaşma imkânı sunan (Frankel&Wallen, 2006) bir araştırma desenidir.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Ancak Türkiye'de 200 civarında üniversite olduğu düşünülürse, çalışmanın uygulanabilirliği ve ekonomikliği açısından örneklem seçilme yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmayı yürütmek için bazı üniversiteler ve ilgili fakülteler ile bağlantıya geçilmiş ancak sadece 4 üniversiteye ulaşılmış ve uygulamalar bu üniversitelerde yürütülmüştür.

Araştırmaya katılan üniversitelerin eğitim ve ilahiyat fakülteleri ile iletişime geçilmiştir. Çalışmaya toplam 824 üniversite öğrencisi katılmıştır.

Tablo 1. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin demografik özellikleri

Demografik Özellikler	<i>f</i>	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kız	378	63.4
Erkek	216	36.2
Cevap vermeyen	2	0.3
<i>Yaş</i>		
18 ve altı	16	2.7
19 – 20	204	34.2
21 – 22	285	47.8
23 ve üstü	90	15.1
Cevap vermeyen	1	0.2
<i>Fakülte</i>		
Eğitim	443	74.3
İlahiyat	153	25.7
<i>Bölüm</i>		
Türkçe Öğretmenliği	83	14
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	96	16.1
Fen Bilgisi Öğretmenliği	247	41.4
İlahiyat	153	25.7
Diğer	17	2.8
<i>Sınıf</i>		
Hazırlık	29	4.9
1 Sınıf	69	11.6
2. Sınıf	306	51.3
3. Sınıf	132	22.1
4. Sınıf	46	7.7
Diğer	14	2.4

Ancak bu öğrencilerden 166'sı ölçeklerde yer alan risk faktörlerinden herhangi birini işaretlemediği, 31 tanesi veri toplama araçlarının bir kısmını veya tamamını doldurmadığı ve 6'sı yanlış işaretleme yaptığı için araştırma dışı tutulmuştur. Sonuç olarak, araştırmanın örneklemini 621 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Ancak yapılan analizlerde 25 öğrenci uç nokta çıkmış bu sebeple analizlerde değerlendirmeye alınmamıştır. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerine ilişkin demografik bilgiler (yaş, cinsiyet, bölüm, fakülte vb) Tablo 1'de sunulmuştur.

Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin 378'i kız 216'sı ise erkektir. Öğrencilerin iki tanesi cinsiyet sorusunu boş bırakmıştır. Katılımcılardan 16'sı 18 yaş ve altı grupta, 204'ü 19-20 yaş arasında, 285'i, 21-22 yaş arasında ve 90'i 23 yaş ve üstü grupta yer almaktadır. 1 öğrenci yaşını beyan etmemiştir. Okudukları fakülteler incelendiğinde, 443 öğrenci eğitim fakültesinde geri kalan 153 öğrenci ise ilahiyat fakültesinde okumaktadır. Öğrencilerin okudukları bölümler incelendiğinde, 83'ü Türkçe öğretmenliği programında, 96'sı sosyal bilgiler öğretmenliği programında, 247'si fen bilgisi öğretmenliği programında, 153'ü ilahiyat bölümünde ve geri kalan 17'si diğer programlarda (matematik, tarih öğretmenliği vb.) okumaktadır. Öğrencilerin 29'u hazırlık sınıfında, 69'u 1. sınıfta, 306'sı 2. sınıfta, 132'si 3. sınıfta 46'sı 4. sınıfta ve geri kalan 14'ü ise diğer sınıflarda okumaktadır (5. sınıf veya dönem uzatma).

3.3. Ölçme Araçları

3.3.1.Sosyo Demografik Veri Formu

Katılımcılara ait bazı demografik bilgileri betimlemek amacı ile hazırlanan bu formda katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, fakülte, gibi temel bilgilerinin elde edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bireyin kendini dindar olarak tanımlama düzeyleri ve kendilerini her hangi bir dini inanca ait hissedip hissetmedikleri de sorulmuştur. Dindarlık düzeyleri sırasıyla çok dindar, dindar, biraz dindar ve dindar değil/dine ilgisiz şeklinde dört seçenekten oluşmaktadır. Müslüman dini yönelim ölçeğinde kişilerin dini yönelim biçimleri ele alınacaktır ancak dindarlık düzeyleri bu formda verdikleri cevaba göre değerlendirilecektir. Ayrıca katılımcıları kendilerini her hangi bir dine ya da inanç sistemine ait hissedip hissetmedikleri; hissediyorsa hangi din ya da inanç sistemine ait hissettiği sorulmuştur.

Bu bölümde katılımcılara sorulan bir diğer bilgi de dini eğitimi nereden aldığıdır. Seçenekler aile, dini gruplar, okul, akraba-komşu, dini eğitim almamak ve diğer şeklinde verilmiştir. Ayrıca öğrencilere dini eğitimin demokratik mi (özgür bırakarak) yoksa baskı ise mi verildiği de sorulmuştur. Bu formada toplam 11 soru yer almaktadır.

3.3.2. Tanrı Algısı (TA) Ölçeği

TA Ölçeği, katılımcıların Tanrı'ya yönelik sevgi yönelimli ya da korku yönelimli atıflarını ortaya koymak üzere Güler (2007b) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek maddeleri korku yönelimini ve sevgi yönelimini karşılayacak şekilde hazırlanmıştır. Ölçekte, Tanrı ile ilgili 22 tutum ifadesi yazılmış ve seçenekler 5' li Likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçeği yanıtlayan bireyden her soru için (1) “Hiç Yansıtıyor”, (2) “Kısmen Yansıtıyor”, (3) “ Biraz Yansıtıyor”, (4) Oldukça Yansıtıyor” ve (5) “Tamamen Yansıtıyor” şeklindeki şıklardan birini işaretlemesi istenmektedir.

Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin sevgi yönelimli, olumlu Tanrı algısına; düşük puanlar ise korku yönelimli olumsuz Tanrı algısına sahip olduğunu gösterir. Sevgi ifadeleri düz puanlanırken, korku ifadeleri ters yönde puanlanmaktadır. Buna göre 1, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 20 ve 22 numaralı ifadeler düz , 3, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 18, 21 numaralı maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach's alpha güvenirlik katsayısı .83 olarak bulunmuştur ki bu değer oldukça güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir. Faktör yapısı incelendiğinde,ölçeğin beş faktörden oluştuğu bulunmuştur.Bunlardan 1. faktörün “Seven Tanrı”, 2. faktörün “Tanrı'ya yönelik olumlu duygular”, 3. faktörün “Uzak/ Umursamaz Tanrı”, 4. faktörün “Korkutan ve cezalandıran Tanrı”, 5. Faktörün“Tanrı'ya yönelik olumsuz duygular” faktörlerini ölçtüğü görülmüştür. Tüm faktörler toplam varyansın % 55,6'sını açıklamaktadır (Güler, 2007 b). Ancak, ölçeğin alt faktörleri olmasına rağmen, ölçeği geliştiren araştırmacı yapmış olduğu çalışmalarda tek bir TA puanı almayı tercih etmiştir (Güler, 2007a, 2007b). Dolayısıyla buradaki tez çalışmasında da benzer yol izlenmiştir.

3.3.3. Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (MROS-R)

Ercan (2009) tarafından geliştirilen 21 maddelik Dini Yönelim Ölçeği bireylerin dini, yönelim biçimlerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu ölçeğin toplam dört alt boyutu vardır; içsel dini yönelim (İDY), dışsal dini yönelim (DDY), katı kuralcı dini yönelim (KKDY) ve sorgulayıcı dini yönelim (SDY). Ölçeğin amacı bireyin dini anlamlandırma şeklini ve dine bakış açısını ortaya koymaktır. (MROS-R)'in ilk formu, Harlak, Eskin ve Demirkıran (2008) tarafından geliştirilmiş olup, içsel, dışsal ve sorgulayıcı yönelim olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Daha sonra Ercan (2009) bu ölçeği revize ederek ölçeğe bir alt boyut daha eklemiştir. Bu alt boyut katı kuralcı dini yönelimi ölçmektedir. Dört alt boyuttan oluşan ölçeğin son formunda toplam 21 madde bulunmaktadır. Ölçek 7'li likert yapıdadır (1 -Kesinlikle uygun değil, 7- Tamamen uygun). Ölçek maddelerinden 1,2, 7, 8, 13 ve 18. maddeler içsel (intrinsic) dini yönelim; 3, 5, 12, 20 ve 21. maddeler katı kuralcı (fundamentalist) dini yönelim, 10, 11, 15, 16 ve 17. maddeler dışsal (extrinsic) dini yönelim; 4, 6, 9, 14 ve 19. maddeler sorgulayıcı (quest) dini yönelim boyutlarına aittir. İç güvenilirlik katsayıları içsel yönelim için (.93), dışsal dini yönelim için (.83), sorgulayıcı yönelim için (.73) katı kuralcı yönelim için (.81) bulunmuştur (Ercan, 2009). İDY ile ilgili maddelerden yüksek puan alınması bireyin dinle ilgili içsel motivasyonunun yüksekliğini göstermektedir. DDY boyutundan yüksek puan alınması dini motivasyonda toplumsal ya da manevi beklentilerin var olduğunu göstermektedir. SDY boyutundan yüksek puan alınması dini sunulduğu kabul etmeyip dine sorgulayan aynı zamanda araştırmacı bir yaklaşımın varlığını gösterir. KKDY boyutundan yüksek puan almak dinde kuralları her şeyin üzerinde gören, dinin sorgulanmasına karşı çıkan bir yönelim biçimini göstermektedir. Bu boyutlardan katı

kuralcılık ve sorgulayıcılık boyutları birbirine ters iki yaklaşımı gösterirken diğer boyutlar için böyle bir sınıflama söz konusu değildir.

3.3.4. Risk Faktörleri Listesi

Dayanıklılıktan söz edebilmek için bireyin risk altında olması ya da olumsuz bir yaşantı deneyiminin ardından olumlu bir gelişimden söz etmek gerekmektedir. Bu sebeple bireylerin başına gelebilecek olumsuz durumları belirlemek üzere üniversite örnekleminde karşılaşılabilecek muhtemel ve birey için ciddi şekilde olumsuzluk içeren durumların bir listesi oluşturulmuştur. Bu listenin oluşturulmasında Terzi (2008a) tarafından hazırlanan 28 maddelik Risk Faktörlerini Belirleme Listesi'nden yararlanılmıştır. Bu listede yer alan; özel eğitime muhtaç olma, erken yaşta çocuk sahibi olma gibi maddeler, üniversite örneklemine çok uygun olmadığı düşünülerek kullanılmamıştır. Bireysel risk faktörlerinden biri de travmatik yaşam olaylarıdır. Bu sebeple listede yer almayan ancak bireyi derinden etkilemiş her hangi bir olumsuz yaşantısı varsa bunu ortaya koyması amacıyla listenin sonuna bunu soran açık uçlu bir seçenek konmuştur. Bu listede yer almamasına karşın örneklemin yaş grubu ve gelişim dönemi düşünüldüğünde romantik ilişkilerin ve bunla ilgili durumların öğrencilerin hayatında büyük bir öneme sahip olduğu düşünülerek bununla ilgili aldatılma, terk edilme, istemeden ayrılma gibi olumsuz bir durum yaşanıp yaşanmadığı da sorulmuştur. Çünkü bu yaş grubunda intihardan cinayete kadar istenmedik ileri düzeyde olumsuz birçok davranış ve olayın kaynağında romantik ilişkilerle ilgili yaşanan olumsuz deneyim ve hayal kırıklıklarının olduğu bilinmektedir. Araştırmacı tarafından düzenlenen bu listede birey, aile ya da sosyal

çevre ile ilişkili olabilecek ve kişiyi olumsuz anlamda etkileme ihtimali yüksek olan biri açık uçlu cevaplamaya müsait toplam 26 farklı risk durumları yazılmış ve katılımcılardan bunlardan herhangi birini yaşadılarsa yanındaki kutucuğa işaret koymaları istenmiştir. Katılımcılardan bu maddelerden en az birini işaretleyenler değerlendirmeye alınmış herhangi bir işaretleme yapmayanların formları değerlendirmeye alınmamıştır.

3.3.5. Yılmazlık Ölçeği

Psikolojik dayanıklılığı ölçmek için Gürkan (2006b) tarafından üniversitesi öğrencileri örnekleminde kullanılmak üzere geliştirilen Yılmazlık Ölçeği kullanılacaktır. Yılmazlık Ölçeği 50 maddeden oluşan beşli Likert tipi bir ölçektir. Kişinin kendisiyle ilgili durumları değerlendireceği ölçekte seçenekler “hiç tanımlamıyor”, “biraz tanımlıyor”, “orta düzeyde tanımlıyor”, “iyi tanımlıyor” ve “çok iyi tanımlıyor” şeklindedir. Ölçek olumlu ve olumsuz ifadelerden oluşmakta dolayısıyla bazı maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçekten 50 ile 250 puan arasında puan alınabilmektedir. Puanların artması dayanıklılık düzeyinin yüksekliğini göstermektedir.

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için test-tekrar test güvenilirliği ile ölçeğin Cronbach's alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda toplam varyansın %57.56'sını açıklayan 50 maddenin 8 faktörde toplandığı görülmüştür. Bu faktörler sırasıyla “güçlü olma”, “girişimci olma”, “iyimser olma/ yaşama bağlı olma”, “iletişim /ilişki

kurma”, “öngörü”, “amaca ulaşma”, “lider olma”, “araştırmacı olma”dır. Ancak biz araştırmamızda dayanıklılığı ölçmek için ölçekten alınacak toplam yılmazlık puanını değerlendireceğiz.

3.4. Veri Toplam Süreci

Veriler 2013-2014 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde toplanmıştır. Uygulama, Öğretim Üyeleri ve asistanlar tarafından ders saatlerinde gönüllülük esasına göre yapılmıştır. Öğrenciler araştırmaya katılma konusunda zorlanmamış isteyen öğrencilere soru formları verilmiştir. Araştırmanın amacı öğrencilere kısaca sunulmuş ve amaca ulaşabilmesi için samimi bir şekilde cevap vermekten kaçınılmaması vurgulanmıştır. Uygulamalar 25 dakika ile 30 dakika arasında sürmüştür. Uygulama Akdeniz Üniversitesi, Niğde Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Mersin Üniversitelerinde, ilahiyat fakülteleri ile eğitim fakültesinin bazı öğretmenlik bölümlerinde yapılmıştır. Sınıf düzeyi konusunda bir ayırım gözetilmemiştir.

3.5. Veri Analiz Süreci

Toplanan veriler analiz için hazırlanan SPSS veri setine aktarılmıştır. Oluşturulan veri seti üzerinde yapılan analizler iki aşamada gerçekleştirilmiştir; (1) Betimsel analizler; veri setinin temizlenmesi ve (2) Yordamsal analizler; araştırma sorularının cevaplanması. *İlk aşamada* toplanan veri seti üzerinde veri temizleme işlemi yürütülmüştür. İlk olarak, veri setinde hatalı girilen veya eksik girilen verilerin tespitini yapmak üzere frekans (sıklık), ranj, ortalama değer hesaplamaları gibi

analizler yapılmıştır. Bu analize bağılı olarak, veri setinde hatalı veya eksik girilen veriler düzenlenmiştir. İkinci olarak, kayıp veriler tespit edilmiş ve demografik veriler dışındaki verilerin kayıp veri oranları tespit edilmiştir. Kayıp verilerin oranının toplam verinin %5'in altında olduğu görülmüş ve kayıp verilerin kontrol edilebilmesi için "ortalama ile yer değiştirme" (replacedwithmean) tekniği kullanılmıştır. Daha sonra veri setindeki değişkenlerin normal dağılımını etkileyen uç nokta (outlier) analizi yapılmıştır. Bunun için veri seti standartlaştırılmış ve uç noktalar tespit edilmiştir. 25 adet uç nokta tespit edilmiş ve veri setinden çıkartılmıştır. Bu işlemler sonrasında veri seti temizlenmiş ve yordamsal analizler için hazır hale getirilmiştir. *İkinci aşamada*, araştırma sorularını yanıtlamak için yordamsal analizler gerçekleştirilmiştir. Psikolojik dayanıklılık, öznel dindarlık düzeyi, Tanrı algısı ve Dini yönelim değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek için çoklu korelasyon analizi; üniversite öğrencilerinin Dayanıklılık, Tanrı algısı ve Dini yönelim düzeyini cinsiyet ve fakülte açısından karşılaştırmak üzere çift yönlü varyans analizi (two-way-ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Öznel dindarlık düzeyinin cinsiyet ve üniversiteye göre değişip değişmediğini test etmek için ise çapraz tablolar kullanılarak Ki kare testi gerçekleştirilmiştir. Tüm bu yordamsal analizlerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı (p) .05 anlamlılık düzeyinde incelenmiştir.

4. BULGULAR

Bu kısımda, demografik veri formunda yer alan sorulara ilişkin betimsel sonuçlar, üniversite öğrencilerinin sahip oldukları risk faktörleri, her bir ölçekte yer alan faktörlere ilişkin betimsel analiz sonuçları ve araştırma sorularına ilişkin ayrı ayrı gerçekleştirilen yordamsal istatistik sonuçları rapor edilmiştir.

Yapılan betimsel istatistik analizleri sonucunda 25 öğrenci outlier (uç nokta) olarak tespit edilmiş ve ileriki analizlerde veri setinden çıkartılmış kalan 596 öğrenciden elde edilen veriler üzerinde yordamsal istatistik analizleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilerden 585 (%98)'i kendini bir dine ait hissederken, 11 (%2) öğrenci kendini herhangi bir dine ait hissetmemektedir. Kendini bir dine ait hissedenlerden 583 (%97.8)'ü kendilerinin İslam dinine ait olduğunu ifade ederken, bir öğrenci kendini agnostik bir öğrenci ise deist olarak tanımlamıştır. Geri kalan öğrenciler ise ya ateizm seçeneğini işaretlemiş ya da herhangi bir dini veya inanç sistemi belirtmemişlerdir. Öznel dindarlık düzeyi açısından bulgular incelendiğinde, 26 öğrenci (% 4.4) kendini çok dindar, 306 öğrenci (%51.3) kendini dindar, 219 öğrenci (%36.7) kendini biraz dindar ve 40 öğrenci (% 6.7) kendini dindar değil olarak tanımlamaktadır. Diğer öğrenciler bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır. Ayrıca öğrencilere, dini eğitimlerinin çoğunu nereden aldıkları sorulmuştur. Öğrencilerden 547'si tek bir kaynağı işaret ederken geri kalan 40 kişi iki kaynağı, 7 kişi ise üç kaynağı işaret etmiştir. 2 öğrenci ise herhangi bir kaynağı işaret etmemiştir. Sırası ile Anne/baba/büyükanne/büyükbaba 372 (%62.4) kişi tarafından işaret edilen dini eğitim alınan kaynak olarak işaret edilmiştir. Bunu sırası ile okul (n=110, %18.5), dini gruplar (n=92, %15.5) ve akraba /komşu (n=8, %1.3) takip etmektedir. 16

(%2.7) öğrenci herhangi bir dini eğitim almadığını söylerken 46 (%7.6) öğrenci diğer kaynaklardan dini eğitim aldığını belirtmiştir. Bu diğer kaynaklar; kendi araştırmam, cami, kuran kursu olarak ifade edilmiştir. Öğrencilerin dini eğitimi alma biçimleri incelendiğinde ise, 492 (%82.6) öğrenci dini eğitimi demokratik (özgür bırakan) bir şekilde aldığını, 37 (%6.2) öğrenci baskıcı bir şekilde aldığını ve geri kalan 57 öğrenci ise dini eğitimini diğer yollarla aldığını belirtmiştir. Diğer seçeneğini işaretleyenler genellikle biraz demokratik biraz baskıcı şeklinde açıklama yapmıştır. Daha sonra gelen açıklamalar ise rol model olarak, yetişkinlerin nasihatı ile şeklindedir. Özellikle ilahiyat fakültesi öğrencilerinden diğer seçeneğini işaretleyenlerin bir kısmı açıklamaya korku ile ümit arasında cevabını vermiştir. 10 öğrenci ise bu soruya yanıt vermemiştir.

4.1. Üniversite Öğrencilerinin Belirttikleri Risk Faktörleri

Öğrencilerin belirtmiş oldukları risk faktörlere ilişkin betimsel istatistik bulguları Tablo 2’de sunulmuştur. Bu tabloda sunulan istatistikler en sık ifade edilen risk faktöründen en az ifade edilen risk faktörüne doğru sıralanmıştır.

Bazı öğrenciler 1 risk faktörü belirtirken birçok öğrenci birden fazla risk faktörü belirtmiştir. Tek risk faktörü belirten öğrencilerin sayısı 211 (%35.4) iken iki risk faktörü bildiren 117 (%19.6), üç risk faktörü bildiren 94 (%15.8), dört risk faktörü bildiren 62 (%10.4), beş risk faktörü bildiren 42 (%7) kişi, altı risk faktörü bildiren 19 (%3.2) kişi, yedi risk faktörü bildiren 14 (%2.3) kişi, sekiz risk faktörü bildiren 12 (%2) kişi, dokuz ve daha fazla risk faktörü bildiren ise 24 (%4) kişidir.

Öğrenciler tarafından en fazla işaretlenen risk faktörü düşük maddi gelire sahip olmaktır (n=192, %32.2). Daha sonra sırasıyla akademik başarısızlık yaşama (n=185, % 29.7); değer verilen bir kimse tarafından aldatılma, terk edilme, istemeden ayrılma durumu yaşama (n= 177, % 29.5); değer verdiği (ailenin dışında) birini kaybetme (n=176, % 29.5); okul dönemi içinde para kazanma amaçlı çalışmak durumunda kalma (n= 131,% 22.1); anne, baba, kardeş gibi aileden birinin fiziksel ya da psikolojik bir hastalığının olması (n=97, % 16.2); fiziksel ya da psikolojik önemli bir hastalık yaşama (n= 89, % 14.9); anne, baba, kardeş, eş gibi aileden birini ya da birilerini kaybetme (n=80, 13.5); doğal afet veya kaza (deprem, sel, trafik kazası vb. gibi) yaşama (n=81, %13.3); anne ve/veya babanın çok otoriter (sert ve baskıcı) ya da ilgisiz tutumla davranması (n=70, % 11.7); yaşanan yerleşim yeriyle ilgili sorunlar yaşama (toplumsal şiddet, terör olayları, hırsızlık, töre vb gibi) (m=69, & 11.5); fiziksel ya da psikolojik şiddete maruz kalma (n= 60, 10.2); kronik bir hastalığa sahip olma (n= 58, % 9.7); göç yaşama (n=47, %8); Tek ebeveynle yaşamak durumunda kalma (n=39, % 6.5); bağımlılık yapan (alkol veya uyuşturucu gibi) bir maddeyi kullanma (n=30, % 5.5); arkadaşlar tarafından reddedilme (n=26, % 4.3); anne ve babanın boşanması (n=26, % 4.3); yukarıda sayılanlar dışında yaşanan ve kişiyi sarsan olumsuz bir yaşantı (n=26, 4.3); üvey anne/baba ile yaşamak durumunda kalma (n= 16, % 2.9); anne ve/veya babanın alkolik olması ve/veya uyuşturucu madde kullanması (n= 14, % 2.5); fiziksel bir engelle sahip olma (n= 13, % 2.5); cinsel istismara maruz kalma (n=13, % 2.5); anne, baba, kardeş gibi aileden birinin kanunen suç işlemiş olması (n=9, % 1.7); toplum tarafından dışlanan bir aileye sahip olma (n=9, % 1.7); evlatlık olarak bir ailenin yanında yetişmedir (n=5, % 0.9).

Tablo 2. Üniversite öğrencilerinin belirtmiş / sahip oldukları risk durumları

Risk Faktörleri	f	%	Risk Faktörleri	f	%
2.Düşük maddi gelire sahip olma	192	32.2	21.Göç yaşama	47	8
1.Akademik başarısızlık yaşama	185	31.1	8.Tek ebeveynle yaşamak durumunda kalma	39	6.6
7.Değer verdiğiniz bir kimse tarafından aldatılma/terk edilme/istemeyerek ayrılma durumu yaşama.	177	29.7	19.Bağımlılık yapan (alkol veya uyuşturucu gibi) bir maddeyi kullanma	30	5.3
5.Hayatta sizin için değerli olan (ailenin dışında) birini kaybetme.	176	29.5	14.Arkadaşlar tarafından reddedilme	26	4.3
15.Okul dönemi içinde para kazanma amaçlı çalışmak durumunda kalma	131	22.1	16.Anne ve babanın boşanması	26	4.3
10.Anne, baba, kardeş gibi aileden birinin fiziksel ya da psikolojik bir hastalığının olması	97	16.2	26.Yukarıda sayılanlar dışında yaşadığınız ve sizi sarsan olumsuz bir yaşantınız varsa, lütfen kısaca belirtiniz	26	4.3
4.Fiziksel ya da psikolojik önemli bir hastalık yaşama	89	14.9	22.Üvey anne/baba ile yaşamak durumunda kalma	16	2.9

Tablo 2. Devam

Risk Faktörleri	f	%	Risk Faktörleri	f	%
20.Doğal afet veya kaza (deprem, sel, trafik kazası vb. gibi) yaşama	81	13.3	12.Anne ve/veya babanın alkolik olması ve/veya uyuşturucu madde kullanması	14	2.5
17.Anne, baba, kardeş, eş gibi aileden birini ya da birilerini kaybetme.	80	13.5	11.Fiziksel bir engeli sahip olma	13	2.5
18.Anne ve/veya babanın çok otoriter (sert ve baskıcı) ya da ilgisiz tutumla davranması	70	11.7	9.Cinsel istismara maruz kalma	13	2.5
13.Yaşanılan yerleşim yeriyle ilgili sorunlar yaşama (toplumsal şiddet, terör olayları, hırsızlık, töre vb gibi)	69	11.5	23.Anne, baba, kardeş gibi aileden birinin kanunen suç işlemiş olması	9	1.7
6.Fiziksel ya da psikolojik şiddete maruz kalma.	60	10.2	24.Toplum tarafından dışlanan bir aileye sahip olma	9	1.7
3.Kronik bir hastalığa sahip olma	58	9.7	25.Evlatlık olarak bir ailenin yanında yetişme	5	0.9

4.2. Psikolojik Dayanıklılık, Dini Yönelim Biçimleri ve Tanrı Algısı

Değişkenlerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Tablo 3’de, psikolojik dayanıklılık, dini yönelim biçimleri ve Tanrı algısı değişkenlerinin alt ölçeklerine ilişkin betimsel analiz sonuçları rapor edilmiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyi orta düzeyin üzerindedir. Dini yönelim biçimleri alt ölçekleri incelendiğinde ise, öğrencilerin SDY düzeyinin orta düzeyde; İDY düzeyinin yüksek düzeyde; KDY düzeyinin orta düzeyin üstünde ve DDY düzeyinin ise orta düzeyin biraz üzerinde olduğu görülmektedir. TA ölçeğinden alınan puanlar incelendiğinde ise, öğrencilerin TA puanlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Temel değişkenlere ilişkin betimsel analiz sonuçları

Ölçek / Alt ölçek	Madde sayısı	Min-Max puanlar	Aritmetik Ortalama (M)	Standart Sapma (Ss)
Psikolojik Dayanıklılık	50	50 – 250	187.45	30.57
Dini Yönelim Biçimleri				
SDY	5	5 – 35	19.58	6.58
İDY	6	6 – 42	37.59	3.88
KKDY	5	5 – 35	24.2	6.18
DDY	5	5 – 35	21.13	6.55
TA	22	22 – 110	94.83	11.47

4.3. Öznel Dindarlık Düzeyinin Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi

Üniversite öğrencilerinin öznel dindarlık düzeyi kendilerini hangi oranda dindar hissettikleri sorusu ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Verilen cevapların dağılımına bakıldığında “çok dindar” ve “dine ilgisiz” diyenlerin sayısı orta gruptaki “dindar” ve “biraz dindar” diyenlere göre oldukça düşük olduğu için ve istatistiksel olarak karşılaştırma yapma gücünün ortaya çıkabileceği için “çok dindar” ve “dine ilgisiz” olduğunu ifade edilenler buradaki analizler için dikkate alınmamıştır. Dindarlık düzeyinin cinsiyet ve fakülte türüne göre değişip değişmediğini test edebilmek için öncelikle ayrı ayrı çapraz tablolar oluşturulmuştur.

Tablo 4. Çapraz tablo (cinsiyet X dindarlık düzeyi)

		Dindarlık düzeyi			Toplam
		Dindar	Biraz dindar		
Cinsiyet		<i>f</i>	205	130	335
	Kadın	%	61.2	38.8	100
		<i>f</i>	100	88	188
	Erkek	%	53.2	46.8	100
		<i>f</i>	305	218	523
	Toplam	%	58.3	41.7	100

Oluşturulan ilk çapraz tabloda satır kısmına cinsiyet (kadın – erkek), sütun kısmına ise dindarlık düzeyi kategorileri konulmuştur. Oluşturulan ikinci çapraz

tabloda ise satır kısmına fakülte türü (eğitim – ilahiyat) sütun kısmına ise dindarlık düzeyi kategorileri konulmuştur. Bu tablolar yardımı ile dindarlık düzeyinin cinsiyet ve fakülte türüne göre değişip değişmediği Pearson Ki kare (Pearson χ^2) analizi ile test edilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin öznel dindarlık düzeylerinin cinsiyete göre dağılımını gösteren çapraz tablo sonuçları frekans ve yüzde değerleri açısından Tablo 4’de verilmiştir.

Bu test sonucuna göre üniversite öğrencilerinin öznel dindarlık düzeyleri cinsiyetlerine göre değişmektedir ve kız öğrencilerde daha yüksektir; ancak bu değişim anlamlı değildir [Pearson χ^2 (1, N=523) = 3.173, $p > 0.05$]. Bu sonuç öğrencilerin öznel dindarlık düzeylerinin cinsiyetlerine göre farklılaştığını; ancak bu farklılaşmanın istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir.

Tablo 5. Çapraz tablo (fakülte türü X dindarlık düzeyi)

		Dindarlık düzeyi			Toplam
		Dindar	Biraz dindar		
Fakülte		<i>f</i>	198	185	383
	Eğitim	%	51.7	48.3	100
		<i>f</i>	108	34	142
	İlahiyat	%	76.1	23.9	100
Toplam		<i>f</i>	306	219	525
		%	58.3	41.7	100

Benzer analiz öznel dindarlık düzeyinin fakülte türüne göre değişip değişmediğini test etmek için de gerçekleştirilmiştir. Üniversite öğrencilerinin öznel dindarlık düzeylerinin fakülte türüne göre dağılımını gösteren çapraz tablo sonuçları frekans ve yüzde değerleri açısından Tablo 5’de verilmiştir.

Bu test sonucuna göre üniversite öğrencilerinin öznel dindarlık düzeyleri fakülte türüne göre değişmektedir ve bu değişim istatistiki olarak anlamlıdır [$\text{Pearson}\chi^2 (1, N=525) = 25.28, p < 0.05$]. Bu sonuçlara göre ilahiyat fakültesi öğrencileri eğitim fakültesi öğrencilerine göre daha dindardır.

4.4. Psikolojik Dayanıklılık Puanının Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi

Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanlarının cinsiyet ve fakülte türü açısından değişip değişmediğini test etmek için çift yönlü varyans analizi (2X2ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen varyans analiz sonuçları Tablo 6’de gösterilmiştir.

Tablo 6. Yılmazlık Ölçeği için yapılan varyans analiz sonuçları

Ölçek	Değişken	F Puanı	Anlamlılık düzeyi
Psikolojik Dayanıklılık	Cinsiyet	10.053	$p < 0.05$
	Fakülte Türü	0.212	$p > 0.05$
	Cinsiyet X Fakülte Türü	5.98	$p < 0.05$

Bu analiz sonrasında erkek öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyi ($n=216$; $M=192.69$, $Ss=30.21$) kız öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyinden ($n=378$; $M=183.22$, $Ss= 30.53$) yüksektir ve iki grup arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır [$F (1, 590) = 10.053$, $p < 0.05$]. Diğer yandan, fakülte açısından karşılaştırıldığında eğitim Fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyi ($n=443$; $M=188.65$, $Ss=30.02$), ilahiyat fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyinden ($n=153$; $M=187.27$, $Ss=31.99$) yüksek olmasına rağmen, iki grup arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır [$F (1, 590) = 0.212$, $p > 0.05$]. Psikolojik dayanıklılık düzeyinin cinsiyet ve fakülte değişkenlerinin her ikisi bakımından değişip değişmediği incelendiğinde ise bu iki değişkenin etkileşiminin anlamlı bir fark ortaya koyduğu görülmüştür. Yani cinsiyet ve fakülte etkileşimi öğrencilerin psikolojik dayanıklılık puanlarında anlamlı bir fark yaratmaktadır [$F (1, 590) = 5.98$, $p < 0.05$]. Bu bulguya bağlı olarak, öğrencilerin her iki fakültedeki erkek ve kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılık puanları karşılaştırılmıştır. İlahiyat fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin PD puanı $M=195.65$, eğitim fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin puanları $M=189.73$, eğitim fakültesinde okuyan kız öğrencilerin puanları $M=187.56$ ve ilahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin puanları $M=178.88$ olarak bulunmuştur. Bu puanlar karşılaştırıldığında psikolojik dayanıklılık puanı en yüksek olanlar ilahiyat fakültesinde okuyan erkek öğrenciler iken psikolojik dayanıklılık puanı en düşük olanlar ise ilahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerdir.

4.5. Dini Yönelim Biçimleri Puanının Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi

Üniversite öğrencilerinin dini yönelim biçimlerinin cinsiyet ve fakülte türü açısından farklılık gösterip göstermediğini test etmek için çift yönlü varyans analizi (2X2ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Dini yönelim ölçeğinin dört alt ölçeği bulunmaktadır. Her bir alt ölçek için ayrı ayrı varyans analizleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen varyans analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Her ne kadar, SDY puanı açısından kız öğrencilerin puanları (M=20.104) erkek öğrencilerinkinden yüksek (M=19.68) olmasına rağmen iki grup arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı değildir [F (1, 546) = 0.384, $p > 0.05$]. Aynı puan açısından ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanları (M=20.55) eğitim fakültesi öğrencilerinin puanlarından (M=19.23) daha yüksek olmasına rağmen iki grup arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı değildir [F (1, 546) = 3.782, $p > 0.05$]. Cinsiyet ve fakülte etkileşimi açısından bakıldığında bu etkileşimin SDY puanı açısından bir fark yaratmadığı görülmektedir [F (1, 546) = 0.687, $p > 0.05$].

Dini yönelim biçimlerinden, İDY puanları incelendiğinde, Kız öğrencilerin İDY puanları (M=37.9), erkek öğrencilerin puanlarından yüksektir (M=36.47). Kız ve erkek öğrencilerin puanları arasındaki fark istatistiki olarak anlamlıdır ve kız öğrencilerin lehinedir [F (1, 590) = 14.417, $p < 0.05$]. İDY puanları açısından karşılaştırıldığında, eğitim fakültesi öğrencilerinin puanları (M = 37.62) ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanlarından (M=36.75) yüksektir. eğitim fakültesi ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanları arasındaki fark istatistiki olarak anlamlıdır ve eğitim fakültesi öğrencileri lehinedir [F (1, 590) = 5.367, $p < 0.05$]. Ancak cinsiyet ve fakülte etkileşimi açısından bakıldığında bu etkileşimin içsel dini yönelim puanı açısından bir fark yaratmadığı görülmektedir [F (1, 590) = 0.363, $p > 0.05$].

Tablo 7. Dini Yönelim Biçimleri ölçeğinin her bir alt ölçeği için yapılan varyans analiz sonuçları

Alt Ölçek	Değişken	F Puanı	Anlamlılık düzeyi
SDY	Cinsiyet	0.38	p> 0.05
	Fakülte Türü	3.782	p> 0.05
	Cinsiyet X Fakülte Türü	0.687	p> 0.05
İDY	Cinsiyet	14.417	p< 0.05
	Fakülte Türü	5.367	p< 0.05
	Cinsiyet X Fakülte Türü	0.363	p> 0.05
KKDY	Cinsiyet	0.026	p> 0.05
	Fakülte Türü	33.52	p< 0.05
	Cinsiyet X Fakülte Türü	0.325	p> 0.05
DDY	Cinsiyet	0.025	p> 0.05
	Fakülte Türü	0.328	p> 0.05
	Cinsiyet X Fakülte Türü	0.103	p> 0.05

Dini yönelim biçimlerinden, KKDY puanları incelendiğinde erkek öğrencilerin puanları (M=25.08) kız öğrencilerinin puanlarından (M=24.99) yüksektir. Ancak, erkek ve kız öğrencilerin puanları arasında istatistiki bir fark

yoktur [F (1, 590) = 0.026, $p > 0.05$]. Diğer yandan, fakülteler karşılaştırıldığında, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin KKDY puanları (M=26.76) eğitim fakültesi öğrencilerinin puanlarından (M=23.32) yüksektir. eğitim fakültesi ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanları arasındaki fark istatistikî olarak anlamlıdır ve ilahiyat fakültesi öğrencileri lehinedir [F (1, 590) = 33.52, $p < 0.05$]. Ancak cinsiyet ve fakülte etkileşimi açısından bakıldığında bu etkileşimin KKDY puanı açısından bir fark yaratmadığı görülmektedir [F (1, 590) = 0.325, $p > 0.05$].

Dini yönelim biçimlerinden, DDY puanları incelendiğinde kız öğrencilerinin puanları (M=21.05) erkek öğrencilerin puanlarından (M=20.94) daha yüksek olmasına rağmen iki grup arasındaki fark istatistikî olarak anlamlı değildir [F (1, 590) = 0.025, $p > 0.05$]. Diğer yandan, fakülteler karşılaştırıldığında, eğitim fakültesi öğrencilerinin DDY puanları (M=21.18) ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanlarından (M=20.81) daha yüksektir. Ancak iki grup arasındaki fark istatistikî olarak anlamlı değildir [F (1, 590) = 0.328, $p > 0.05$]. Ayrıca, cinsiyet ve fakülte etkileşimi açısından bakıldığında bu etkileşimin DDY puanı açısından bir fark yaratmadığı görülmektedir [F (1, 590) = 0.103, $p > 0.05$].

4.6. Tanrı Algısı Puanının Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi

Üniversite öğrencilerinin TA puanlarının cinsiyet ve fakülte türü açısından farklılık gösterip göstermediğini test etmek için çift yönlü varyans analizi (2X2ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen varyans analiz sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. TA ölçeği için yapılan varyans analiz sonuçları

Ölçek	Değişken	F Puanı	Anlamlılık düzeyi
TA	Cinsiyet	2.12	$p > 0.05$
	Fakülte Türü	17.52	$p < 0.05$
	Cinsiyet X Fakülte Türü	0.041	$p > 0.05$

TA puanları incelendiğinde, kız öğrencilerin puanları (M=96.58) erkek öğrencilerin puanlarından (M=94.96) yüksek olmasına rağmen iki grup arasındaki fark istatistikî olarak anlamlı değildir [F (1, 590) = 2.12, $p > 0.05$]. Diğer yandan fakülteler karşılaştırıldığında, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin TA puanları (M=98.09), eğitim fakültesi öğrencilerinin TA puanlarından (M=93.44) daha yüksektir ve iki grup arasındaki fark istatistikî olarak anlamlıdır [F (1, 590) = 17.52, $p < 0.05$]. Ancak cinsiyet ve fakülte etkileşimi açısından bakıldığında bu etkileşimin TA puanı açısından istatistiki olarak bir fark yaratmadığı görülmektedir [F (1, 590) = 0.041, $p > 0.05$].

4.7. Tanrı Algısı, Öznel Dindarlık Düzeyi, Dini Yönelim Biçimleri ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki

Psikolojik dayanıklılık, öznel dindarlık düzeyi, TA ve dini yönelim biçimleri alt ölçekleri arasındaki ilişkinin varlığını incelemek için üç ayrı çoklu korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. İlk analiz genel veri seti üzerinde yapılmıştır. Daha sonraki korelasyon analizleri her bir fakülte için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir.

Dindarlık düzeyi değişkeni kategorik (sınıflamalı) türünde bir değişken olduğundan korelasyon analizine bu değişkeni sokabilmek için değişken dummy coding tekniği ile sürekli değişken haline getirilmiştir. Korelasyon analizlerinde ilişkinin yönüne, düzeyine ve anlamlılık derecesine bakılmıştır. Ortak veri seti için gerçekleştirilen çoklu korelasyon analiz sonuçları Tablo 9’da rapor edilmiştir.

Tablo 9. Ortak veri seti için çoklu korelasyon analizi sonuçları

	Öznel Dindarlık Düzeyi (ÖDD)	Sorgulayıcı Dini Yönelim (SDY)	İçsel Dini Yönelim (İDY)	Katı Kuralcı Dini Yönelim (KKDY)	Dışsal Dini Yönelim (DDY)	Tanrı Algısı (TA)
PD	.139**	.006	.20**	.034	-.048	.338**
ÖDD		-.181**	.163**	.435**	.052	.345**
SDY			-.087*	-.378**	.145**	-.250**
İDY				.291**	.166**	.446**
KKDY					.232**	.422**
DDY						-.003

* Korelasyon değeri 0.05 düzeyinde anlamlıdır

** Korelasyon değeri 0.01 düzeyinde anlamlıdır

Tablo 9’de görüldüğü üzere toplam 21 ikili korelasyon değerine ulaşılmıştır. Bu korelasyon değerlerinden 16 korelasyon değeri istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu korelasyon değerlerinden biri 0.05 anlamlılık düzeyinde, geri kalan 15’i ise 0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Genel olarak araştırma sorusu açısından incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanları ile öznel dindarlık düzeyi ($r = 0.139, p < 0.01$), İDY ($r = 0.20, p < 0.01$) ve TA ($r = 0.338, p < 0.01$) puanları arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Bu bulgu psikolojik dayanıklılık, ile öznel dindarlık düzeyi, İDY ve TA arasında pozitif bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile genel olarak üniversite öğrencileri için öznel dindarlık düzeyi, İDY, TA düzeyleri artarken psikolojik dayanıklılık düzeyi de artmaktadır. Diğer yandan, üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile SDY, KK DY ve DDY arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı bulunamamıştır.

Öznel dindarlık düzeyi ile İDY ($r = 0.163, p < 0.01$), KKDY ($r = 0.435, p < 0.01$) ve TA ($r = 0.345, p < 0.01$) ve arasındaki ilişki anlamlıdır ve bu ilişkiler pozitif yönlüdür. Bu sonuç, öznel dindarlık düzeyi artarken, öğrencilerin aynı zamanda İDY, KKDY ve TA puanlarının da arttığını göstermektedir. Diğer yandan, öznel dindarlık düzeyi ile SDY ($r = -0.181, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır, ancak ilişkinin yönü negatiftir Yani öznel dindarlık düzeyi artarken öğrencilerin SDY puanları azalmaktadır.

SDY ile KKDY ($r = -0.308, p < 0.01$) ve TA ($r = -0.250^{**}, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır. Ancak bu ilişkiler negatif yönlüdür. Bu bulgu, üniversite öğrencilerinin SDY ile KKDY ve TA arasında ilişkinin negatif ve ters

yönlü olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile öğrencilerin SDY düzeyleri artarken KKDY düzeyleri ve TA puanları azalmaktadır. Diğer yandan, SDY ile DDY arasındaki ilişki ($r = 0.145, p < 0.01$) ise istatistiki olarak anlamlı ve ilişkinin yönü pozitifdir. Bu bulgu, SDY ile DDY arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu ve SDY düzeyi artarken DDY düzeyinin de arttığını göstermektedir ($r=145, p < 0.01$). İDY ile KKDY ($r = 0.291, p < 0.01$), DDY ($r = 0.166, p < 0.01$) ve TA ($r = 0.446, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve ilişkilerin yönü pozitifdir. Diğer bir ifade ile öğrencilerin İDY düzeyi artarken, KKDY , DDY ve TA düzeyleri de artmaktadır.

KKDY ile DDY ($r = 0.232, p < 0.01$) ve TA ($r = .422, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve ilişkilerin yönü pozitifdir. Bu bulgu, öğrencilerin KKDY ile DDY ve TA düzeyleri arasındaki ilişkinin olumlu olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile öğrencilerin KKDY düzeyi artarken DDY ve TA puanları da artmaktadır.

DDY ile TA arasındaki ilişki ise negatif yani ters yönlüdür ancak bu ilişki istatistiki olarak anlamlı değildir.

Psikolojik dayanıklılık, öznel dindarlık düzeyi, TA ve DY biçimleri alt ölçekleri arasındaki ilişki eğitim ve ilahiyat fakültesi öğrencileri için ayrı ayrı yeniden analiz edilmiştir. eğitim fakültesi öğrencilerine ilişkin korelasyon sonuçları Tablo 9'da, İlahiyat fakültesi öğrencilerine ilişkin korelasyon sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

4.7.1. Eğitim Fakültesi Öğrencileri İçin Tanrı Algısı, Öznel Dindarlık Düzeyi, Psikolojik Dayanıklılık Ve Dini Yönelim Biçimleri Arasındaki İlişki

Tablo 10’da görüldüğü üzere psikolojik dayanıklılık düzeyi ile öznel dindarlık düzeyi, İDY ve TA arasındaki ilişkiyi incelemek üzere toplam 21 ikili korelasyon elde edilmiştir. Bu korelasyon değerlerinden biri 0.05, 15’i 0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı, geri kalan 5 korelasyon değeri ise istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur.

Tablo 10. Çoklu korelasyon analizi sonuçları (Eğitim Fakültesi öğrencileri için)

	Öznel Dindarlık Düzeyi (ÖDD)	Sorgulayıcı Dini Yönelim (SDY)	İçsel Dini Yönelim (İDY)	Katı Kuralcı Dini Yönelim (KKDY)	Dışsal Dini Yönelim (DDY)	Tanrı Algısı (TA)
PD	.101*	-.009	.233**	.026	-.062	.382**
ÖDD		-.240**	.212**	.418**	.061	.311**
SDY			-.176**	-.466**	.131**	-.294**
İDY				.355**	.157**	.541**
KKDY					.258**	.422**
DDY						.033

* Korelasyon değeri 0.05 düzeyinde anlamlıdır

** Korelasyon değeri 0.01 düzeyinde anlamlıdır

Psikolojik dayanıklılık düzeyi ile öznel dindarlık düzeyi ($r = 0.101, p < 0.05$), İDY ($r = 0.233, p < 0.01$), TA ($r = .382, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitiftir. Diğer bir ifade ile eğitim fakültesi öğrencileri için öznel dindarlık düzeyi, İDY, TA puanları artarken Psikolojik dayanıklılık düzeyinin de arttığı söylenebilir.

Öznel dindarlık düzeyi ile İDY ($r = 0.212, p < 0.01$), KKDY ($r = 0.418, p < 0.01$) ve TA ($r = .311, p < 0.01$), arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitiftir. Diğer bir ifade ile eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel dindarlık düzeyi artarken İDY, KKDY, TA puanları da artmaktadır. Diğer yandan, öznel dindarlık düzeyi ile SDY ($r = - 0.240, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı ve ilişkinin yönü negatiftir. Bu bulgu öznel dindarlık düzeyi ile SDY arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile öznel dindarlık düzeyi artarken SDY düzeyi azalmaktadır.

SDY ile DDY ($r = 0.131, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı ve ilişkinin yönü pozitiftir. SDY ile İDY ($r = -.176, p < 0.01$), KKDY ($r = - 0.466, p < 0.01$) ve TA ($r = -.294, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı ancak ilişkilerin yönü negatiftir. Bu bulgu SDY ile DDY arasındaki ilişkinin pozitif yönlü, ancak İDY, KKDY ve TA ile ters yönlü olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile eğitim fakültesi öğrencileri için SDY düzeyi artarken DDY düzeyi de artmakta, ancak İDY, KKDY ve TA düzeyleri azalmaktadır.

İDY ile KKDY ($r = 0.355, p < 0.01$), DDY ($r = 0.157, p < 0.01$) ve TA ($r = 0.541, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı ve bu ilişkilerin yönü pozitiftir. Bu bulgu İDY ile KKDY, DDY ve TA arasındaki ilişkinin pozitif

olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile eğitim fakültesi öğrencilerinin İDY düzeyi artarken KKDY, DDY ve TA düzeyleri de artmaktadır.

KKDY ile DDY ($r = 0.258, p < 0.01$) ve TA ($r = .422, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitiftir. Bu bulgu KKDY ile DDY ve TA arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile eğitim fakültesi öğrencilerinin KKDY düzeyi artarken DDY ve TA düzeyleri de artmaktadır.

DDY ile TA puanları arasında pozitif ilişki olmasına rağmen bu ilişki istatistiki olarak anlamlı değildir

4.7.2. İlahiyat Fakültesi Öğrencileri İçin Tanrı Algısı, Öznel Dindarlık Düzeyi, Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Yönelim Biçimleri Arasındaki İlişki

Tablo 11’de görüldüğü üzere psikolojik dayanıklılık düzeyi ile öznel dindarlık düzeyi İDY ve TA arasındaki ilişkiyi incelemek üzere toplam 21 ikili korelasyon elde edilmiştir. Bu korelasyon değerlerinden 7’si 0.01 anlamlılık düzeyinde, 7’si ise 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı, geri kalan 7 korelasyon değeri ise istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur.

Psikolojik dayanıklılık ile öznel dindarlık ($r = 0.307, p < 0.01$) ve TA ($r = 0.273, p < 0.05$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitiftir. Bu bulgu psikolojik dayanıklılık ile öznel dindarlık düzeyi ve TA arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile ilahiyat fakültesi öğrencileri için öznel dindarlık düzeyi ve TA puanları artarken psikolojik dayanıklılık düzeyi de artmaktadır. Psikolojik dayanıklılık ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler anlamlı bulunmamıştır.

Öznel dindarlık düzeyi ile KKDY ($r = 0.360, p < 0.01$) ve TA ($r = 0.384, p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitiftir. Bu bulgu öznel dindarlık düzeyi ile KKDY ve TA arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile ilahiyat fakültesi öğrencileri için öznel dindarlık düzeyi artarken KKDY ve TA puanları da artmaktadır.

Tablo 11. Çoklu korelasyon analizi sonuçları (İlahiyat Fakültesi öğrencileri için)

	Öznel Dindarlık Düzeyi (ÖDD)	Sorgulayıcı Dini Yönelim (SDY)	İçsel Dini Yönelim (İDY)	Katı Kuralcı Dini Yönelim (KKDY)	Dışsal Dini Yönelim (DDY)	Tanrı Algısı (TA)
PD	.307**	.076	.089	.142	-.015	.273*
ÖDD		-.132	.096	.360**	.070	.384**
SDY			.244**	-.199*	.209*	-.186*
İDY				.196*	.185*	.169*
KKDY					.210**	.238**
DDY						.238**

* Korelasyon değeri 0.05 düzeyinde anlamlıdır

** Korelasyon değeri 0.01 düzeyinde anlamlıdır

SDY ile İDY ($r = 0.244, p < 0.01$) ve DDY ($r = 0.209, p < 0.05$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitiftir. Bu bulgu SDY ile

İDY ve DDY arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile ilahiyat fakültesi öğrencileri için SDY düzeyi artarken İDY ve DDY düzeyi de artmaktadır. SDY ile KKDY = - 0.199, $p < 0.01$) ve TA ($r = - 0.186$, $p < 0.01$) TA arasındaki ilişki de istatistiki olarak anlamlıdır; ancak bu ilişkilerin yönü negatiftir. Bu bulgu SDY ile KKDY ve TA arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile ilahiyat fakültesi öğrencileri için SDY düzeyi artarken KKDY ve TA düzeyi azalmaktadır.

İDY ile KKDY ($r = 0.196$, $p < 0.05$), DDY ($r = 0.185$, $p < 0.05$) ve TA ($r = 0.169$, $p < 0.05$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitifdir. Diğer bir ifade ile ilahiyat fakültesi öğrencilerinin İDY düzeyi artarken KKDY, DDY ve TA düzeyleri de artmaktadır.

KKDY ile DDY ($r = 0.210$, $p < 0.01$) ve TA ($r = 0.238$, $p < 0.01$) arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu ilişkilerin yönü pozitifdir. Bu KKDY ile DDY ve TA arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile ilahiyat fakültesi öğrencileri için KKDY düzeyi artarken, DDY ve TA düzeyi de artmaktadır.

DDY ile TA ($r = .238$, $p < 0.01$) anlamlıdır ve ilişkinin yönü pozitifdir. Bu bulgu DDY biçimi ile TA arasındaki ilişkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile ilahiyat fakültesi öğrencileri DDY düzeyi artarken TA puanları da artmaktadır..

4.7.3. Psikolojik Dayanıklılık, Öznel Dindarlık Düzeyi, Tanrı Algısı ve Dini Yönelim Biçimleri Arasındaki İlişkinin Fakültelere göre karşılaştırılması

Psikolojik dayanıklılık ile öznel dindarlık düzeyi, DY biçimleri (SDY, İDY, KKDY,DDY) ve TA arasındaki ilişki çoklu korelasyon analizi ile eğitim fakültesi ve ilahiyat fakültesi öğrencileri için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bu sonuçlar karşılaştırmalı olarak Tablo 12’de özetlenmiştir.

Elde edilen bu korelasyon değerleri arasında istatistiki bir farkın olup olmadığını ortaya koymak, yani eğitim fakültesi öğrencileri için elde edilen korelasyon değerlerinin ilahiyat fakültesi öğrencileri için elde edilen korelasyon değerlerinden istatistiki olarak farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için Fisher’s r-to-z transformasyon tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğe göre elde edilen korelasyon değerleri z puanına göre transformasyon edilmiş ve bu transformasyonun 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı ve hangi fakülte türü lehine olup olmadığı incelenmiştir.

Toplam yedi karşılaştırmadan sadece psikolojik dayanıklılık – öznel dindarlık düzeyi arasındaki ilişki değerleri iki fakülte arasında farklılık göstermektedir. ilahiyat fakültesi öğrencileri için psikolojik dayanıklılık ile öznel dindarlık düzeyi arasındaki ilişki değeri eğitim Fakültesi öğrencileri için elde edilen korelasyon değerinden istatistiki olarak farklılaşmaktadır ve bu ilişki ilahiyat öğrencilerinde daha güçlüdür [$Z = -2.18, p < 0.05$]. Diğer karşılaştırmalar 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunamamıştır.

Tablo 12. Korelasyon değerlerinin faklterlere göre karşılaştırılması

İkili Korelasyon	Korelasyon Değerleri (<i>r</i>)		Fisher's r-to-z trans.
	Eğitim Fakültesi	İlahiyat Fakültesi	
Psikolojik Dayanıklılık – znel Dindarlık Düzeyi	0.101*	0.307**	Z = -2.18, p < 0.05
Psikolojik Dayanıklılık – SDY	- 0.009	0.076	Z = -0.85, p > 0.05
Psikolojik Dayanıklılık – İDY	0.233**	0.089	Z = 1.57, p > 0.05
Psikolojik Dayanıklılık – KKDY	0.026	0.142	Z = -1.24, p > 0.05
Psikolojik Dayanıklılık – DDY	-0.062	-0.015	Z = -0.5, p > 0.05
Psikolojik Dayanıklılık – TA	0.382**	0.273**	Z = 1.29, p > 0.09

5.TARTIŞMA

Bu araştırmada Tanrı algısı, dindarlık ve dini yönelim biçimlerinin psikolojik dayanıklılıkla ilişkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Üniversite öğrencileri örnekleminde gerçekleştirilen araştırmada 824 eğitim ve ilahiyat fakültesi öğrencisine ulaşılmıştır. Öğrencilere sosyo demografik bilgileri kendileriyle ilgili algıladıkları dindarlık düzeyini de içeren soruların yer aldığı form, öğrencilerin yaşamaları olası olumsuz durum ve olayların yer aldığı Risk Faktörleri Listesi, Tanrı Algısı Ölçeği (Güler, 2007b), Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (Ercan, 2009) ve Yılmazlık Ölçeği (Gürgan, 2006b) uygulanmıştır. Ancak risk faktörlerinden herhangi birini işaretlemeyen ya da veri toplama araçlarından bir kısmını ya da tamamını doldurmayan öğrenciler değerlendirme dışı tutularak toplamda 621 öğrencinin verileri analiz edilmiştir. Yordamsal analiz öncesi gerçekleştirilen betimsel analizlerde normal dağılımı etkileyen uç noktalar (outlier) tespit edilmiş ve 25 öğrenci daha veri setinden çıkartılarak sonuç olarak 596 öğrenci değerlendirmeye alınmıştır.

Öğrencilerin TA puanlarına bakıldığında puanların ortalamanın üzerinde ve oldukça yüksek (Min-Max:22-110, M:94.83) olduğu görölmektedir. Bu da katılımcıların olumsuz ve korku yönelimli bir Tanrı tasavvurundan ziyade olumlu ve sevgi yönelimli bir Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını göstermektedir. Yani üniversite öğrencileri Allah'ı korkutan, cezalandıran, affetmeyen gibi olumsuz sıfatlarıyla tanımlamaktan ziyade daha çok seven, koruyan, affeden gibi olumlu sıfatlarıyla tanımlama eğilimindedirler. Bu sonuç hem yurtdışında hem de ülkemizde konuyla ilgili yapılan araştırma sonuçlarıyla da paralellik arz etmektedir.

Mehmetoğlu (2011) ergen ve yetişkinlerden oluşan karışık bir grup üzerinde yaptığı araştırmanın sunucunda Allah tasavvuruyla ilgili en yüksek aritmetik ortalamanın sırasıyla yetkin/aşkın, merhametli, aşırı talepte bulunmayan, teslim olunan, yakın/içkin, dost, koruyup gözeten, müdahale ve kontrol eden, seven Allah tasavvurları olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın son iki sırada olumsuz Allah tasavvuruna ait boyutlar olan intikam alan ve cezalandıran Allah tasavvurları yer almıştır. Tisdale (1997) üç din mensuplarını karşılaştırdığı araştırmasında yakın ve seven, iyiliksever/merhametli, içkin, önemli ve anlamlı, her şeyi bilen, her yerde hâzır ve nâzır ve yüce şeklindeki pozitif Tanrı tasavvurunun Müslümanlarca en üst düzeyde benimsendiğini, özellikle iyiliksever/merhametli Tanrı tasavvurunun Müslümanlarda Yahudi ve Hristiyanlara (Protestan) göre anlamlı şekilde yüksek olduğunu ortaya koymuştur (akt. Mehmetoğlu, 2011). Yapıcı'nın (2004) Çukurova Üniversitesi örnekleminle gerçekleştirdiği araştırma da benzer sonuçlar vermiş ve gençlerin Allah'ı genelde olumlu sıfatlarla nitelendirdiği görülmüştür. Bacanlı'nın (2002) Selçuk Üniversitesi öğrencileriyle gerçekleştirdiği bir araştırmada da Allah'ın merhametli ve affedici sıfatı tüm öğrenciler tarafından işaretlenen tek seçenek olmuştur. Ayrıca katılımcılar Allah'ı affedici, güvenilir, yaratıcı, cömert, sevecen, şefkatli ve güçlü olarak değerlendirmiştir. Tüm bu sonuçlardan yola çıkarak Üniversite öğrencilerinin Allah'ı olumlu sıfatlarıyla ve sevgi yönelimli olarak algılama eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz.

TA puanları cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık yaratmazken Fakülte türü açısından ilahiyat fakültesi öğrencilerinin TA puanları eğitim fakültesi öğrencilerine göre anlamlı düzeyde yüksek [$F(1, 590) = 17.52, p < 0.05$] bulunmuştur. Bu sonuç ilahiyat fakültesi öğrencilerinin eğitim fakültesi öğrencilerine göre Allah'ı daha fazla

sevgi yönelimli ve olumlu olarak nitelendirdiklerini göstermektedir. Bu durumun birçok farklı nedeni olabilir. Ancak ilahiyat fakültesi öğrencilerinin dini eğitim aldıkları ve bu açıdan dini bilgilerinin daha fazla olduğu düşünülürse bu farklılığın dini bilginin artmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Güngördü (2001) de Allah'a atfedilen sıfatlar ve depresyon arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında ilahiyat öğrencilerinin Sosyoloji bölümünde okuyan öğrencilere göre Allah'ı daha olumlu sıfatlarla tanımladıklarını görmüştür.

Çalışmaya katılanların tamamına yakını (97,8) din olarak kendilerini İslam dinine ait şeklinde tanımlamıştır. Öznel dindarlık düzeyi açısından öğrencilerin yarıdan fazlası (%51,3) kendisinin dindar, %36,7 si ise az dindar olduğunu ifade etmiştir. Çok dindar (% 4.4) ya da dine ilgisiz/dindar değil (%6.7) olanların toplam oranı (%11,1) diğer iki gruba göre çok düşük olduğu için istatistiki olarak değerlendirmeye alınmamış dindarlıkla ilgili analiz ilk iki gruba göre yapılmıştır. Kımtar'ın (2008) araştırmasında da benzer bir sonuç elde edilmiş, Üniversite öğrencilerinin yarısına yakını kendilerini dindar, daha sonra sırasıyla az dindar, dindar değil ve çok dindar olarak ifade etmiştir. Çok dindar olanların ve dindar olmayanların toplam oranı %17 civarında kalmıştır.

Bu çalışmada kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha dindar bulunmakla birlikte bu fark istatistiki olarak anlamlı değildir[Pearson χ^2 (1, N=523) = 3.173, $p > 0.05$]. Yurtiçinde ve yurtdışında cinsiyet dindarlık ilişkisini ele alan birçok çalışma mevcuttur. Türkiye'deki araştırma sonuçları birbirinden farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Köktaş (1993), Karaca (2000), Onay (2004) ve Mehmedoğlu (2004) tarafından yapılan çalışmalarda inanç ve ibadetleri yerine getirme açısından erkekler kadınlara göre daha dindar bulunmuştur (Kurt, 2009). Kımtar (2008)'in

araştırmasında ise inanç boyutunda cinsiyetler arası bir farklılık gözlenmezken dinin sosyal hayata yansımaları ifade eden etki boyutu ve ibadet boyutunda kızların erkeklerden önde olduğu görülmüştür. Türkiye’de konuyla ilgili yapılmış çalışmaların meta analizini yapan Yapıcı (2012) ölçek kullanılarak dindarlığı ölçen araştırmaların % 27.94’ünde kadınların, % 20.59’unda erkeklerin daha dindar çıktığını % 51.47’sinde cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilemediğini ifade etmiştir. Cirhinlioğlu ve Ok (2011, 135) da yaptıkları meta analitik çalışma sonucunda kadınların erkeklere oranla önemli sayılmayacak bir miktarda biraz daha dindar olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarının yerel literatürdeki diğer araştırma sonuçlarıyla genel olarak örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Öznel dindarlık düzeyi ilahiyat fakültesi öğrencilerinde anlamlı şekilde yüksek [$\text{Pearson}\chi^2(1, N=525) = 25.28, p < 0.05$] bulunmuştur. Bu durum aile yapısındaki farklılıklar, yetiştirilme biçimleri, mezun olunan lise türü, fakülte ortamındaki sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir. Kurt (2009) dindarlığı etkileyen faktörleri aile, cinselliğe bakış, cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, coğrafi bölge, kırsal-kent hayatı, sosyo-ekonomik statü şeklinde sıralamıştır. İki fakülte arasında yaş, medeni durum ve cinsiyet açısından önemli bir farklılık olmadığı göz önüne alınırsa diğer faktörlerin bu sonuç üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir. Bu sonuç üzerinde özellikle ilahiyat öğrencilerinin yoğun bir din eğitimi almalarının katkısı olduğu söylenebilir. Zira ülkemizde yapılan birçok araştırmada din eğitimi alan öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha dindar oldukları, öznel dindarlık algılarının daha yüksek olduğu ve dinin etkisini hayatlarında daha fazla hissettikleri tespit edilmiştir (Hayta, 1993; Yapıcı ve Zengin,

2003; Şahin, 1999; Kımtır, 2008; Yapıcı, 2006). Dolayısıyla bu sonucun ülkemizde yapılan diğer araştırma sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Araştırma sonucunda TA puanları ile öznel dindarlık arasında olumlu anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani kişinin Allah'ı olumlu sıfatlarıyla ve sevgi yönelimli olarak algılama düzeyi arttıkça dindarlık ta artmaktadır. Diğer bir deyişle Allah'la ilgili olumsuz değerlendirmeler ve korku duygularının artması dindarlıkla ters orantılıdır. Benzer bir sonuç Güler (2007a) tarafından da bulunmuştur. Allah korkusunun yararlı olmayacak şekilde yüksek düzeyde olması kişiyi umutsuzluğa sürükleyebilir. Yoğun günahkarlık duyguları, affedilmeme, cezalandırılma korkusu kişinin kendini dindar olarak görme düzeyini azaltmış olabilir. Ayrıca Allah'a karşı duyulan yüksek düzeyde korku ve beraberinde olumsuz duyguların artmasının kişiyi dinden uzaklaşmaya yönelttiği düşünülebilir. Albayrak (1995) korku motifinin bireyleri şekilsel olarak dine yönlendirdiği ancak içsel bir dindarlığa yönlendirmediğini ifade etmiştir.

Araştırma sonuçları İDY düzeyinin (Min-Max: 6 – 42, M: 37.59, Ss: 3.88) ortalamadan oldukça yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Yani üniversite öğrencileri Allah'a içten gelen duygularla bağlanmakta ve dini davranışların kaynağını büyük oranda içsel motivasyonlar oluşturmaktadır. Bu bulgu literatürle de uyumludur. Ercan (2009) tarafından yapılan Üniversite öğrencisi olan (ODTÜ) ve olmayan karma bir grupta yapılan araştırmada da İDY ortalamasının oldukça üzerinde yüksek bulunmuştur. Bergin vd. (1987) yaptıkları bir araştırmada katılımcıların %98,6' sının İDY'e sahip bireyler olduğunu bulmuşlar ve bu sebeple içselliğin dini yönelim olarak normal olan durumu ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bu çalışmada literatürle uyumlu olarak İDY ile DDY pozitif ilişkili bulunmuştur. Donahue (1985 b) içsel ve

dışsal dini yönelimle ilgili 34 çalışmanın meta analizini yapmış ve ikisi arasında -.58 ile .24 arasında değişen bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç katılımcıların Allport ve Ross (1967) tarafından literatürde ifade edildiği şekliyle hem içsel hem de dışsal dini yönelim gösteren “*farklılaşmamış bilişsel stile sahip din taraftarı*” bir yönelime sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bu çalışmada DDY düzeyi de (Min-Max:5-35, M:21.13, SS:6.55) orta düzeyde bulunmuştur. Bu bulgu katılımcıların dine ve Tanrı’ya içten gelen duygularla bağlanmalarına karşın dinle ilgili dışsal ve toplumsal kaygıları da tamamen aşmış olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca DDY cennete gitme, mükafat görme gibi manevi bir takım beklentileri de kapsadığı ve bu faktörler İslam dininde ve Kuran’da da önemli birer motivasyon unsuru olarak ön plana çıktığı için bu sonucun çok şaşırtıcı olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca araştırma sonuçları üniversite öğrencilerinin dini yönelim açısından orta düzeyde sorgulayıcı (Min-Max:5-35, M:19.58, SS:6.58) , orta düzeyin üstünde katı kuralcı (Min-Max:5-35, M:24.2, SS:6.18) olduklarını ortaya koymuştur. Ercan (2009) tarafından yapılan çalışmada SDY ve DDY ortalamasının üzerinde KKDY ise diğerlerine nispeten daha düşük ve orta düzeyde bulunmuştur. Bizim çalışmamız KKDY’in SDY ve DDY’e göre yüksek çıkması açısından Ercan’ın çalışmasından ayrılmaktadır. Çalışmamızda ilahiyat fakültesi öğrencilerinin KKDY puanlarının anlamlı düzeyde yüksek olduğunu göz önünde bulundurursak bu farklılıkta fakülte etkisinin olduğu düşünülebilir. Ayrıca eğitim durumu, yaş, gelir farklılıkları gibi farklı birçok değişken de sonuçları etkilemiş olabilir.

Bu çalışmada ortalama düzeyde olmakla birlikte tüm yönelim biçimleri içinde SDY’in en düşük orana sahip olduğu görülmüştür. Bu durumda öğrencilerin din

konusunda çok fazla sorgulamaktan kaçındığını söyleyebiliriz. Bu durum dinle ilgili sorgulamaların imana zarar verebileceği, kişinin dinden çıkmasına ya da uzaklaşmasına sebep olabileceği gibi bir takım endişelerden kaynaklanıyor olabilir. Ancak SDY'in orta düzeyin altında çıkmaması Üniversite öğrencilerinin din konusunda sorgulamaya ve değişime tamamen kapalı olmadıklarına delil sayılabilir.

Araştırma sonuçları kız öğrencilerin İDY puanlarının erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek [$F(1, 590) = 14.417, p < 0.05$] olduğunu ortaya koymuştur. Literatürde dini yönelim biçimlerini cinsiyet açısından ele alan çok fazla çalışma mevcut değildir. Ancak Strickland ve Shaffer'ın (1971) dini yönelim biçimleriyle iç kontrol odağı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yaptıkları çalışmada da kadınların erkeklere oranla daha fazla İDY'e sahip olduğu görülmüştür.

DDY puanları cinsiyet, fakülte ve cinsiyet fakülte etkileşimi bir arada ele alınmış ancak bu karşılaştırmaların hiç birinde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yani DDY konusunda gruplardan hiçbiri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu yönetime sahip olanlar dini güvenlik sağlama, sosyal ilişkiler kurma, kendini haklı çıkarma (Genia ve Shaw, 1991), sosyal fayda sağlama gibi amaçlar için kullanırlar (Goursuch ve McPherson, 1989; McFarland, 1989). fakülteler arasında fark çıkmaması dini belli amaçlar için kullanmanın alınan eğitimle ilişkili olmadığını akla getirmektedir.

SDY puanları da cinsiyet, fakülte ve fakülte cinsiyet etkileşimi açısından değerlendirilmiş ancak istatistiki olarak gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Diğer yandan SDY literatürle tutarlı olarak KKDY ile negatif ilişkili bulunmuştur. Altmeyer ve Hunseberger (1992) iki boyut arasında buldukları olumsuz

güçlü ilişki (-.79) nedeniyle bu iki yönelimin aynı boyutun iki zıt ucu olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmada da benzer bir sonuç ortaya çıkmış ve hem ortak veri seti için yapılan analizde hem de ilahiyat ve eğitim fakülteleri için ayrı ayrı yapılan analizlerin tamamında iki boyut negatif ilişkili çıkmıştır.

KKDY boyutuna bakıldığında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanlarının eğitim fakültesi öğrencilerine göre anlamlı düzeyde yüksek [$F(1, 590) = 33.52, p < 0.05$] olduğu görülmektedir. Yani ilahiyat öğrencileri din kurallarına bağlılık gösterme, kuralların her şeyden daha önemli oluşu ve bu kuralların değiştirilemezliği, geçmişin temel uygulamaları neyse aynen devam ettirilmesi (Altmeyer ve Hunsberger, 1992) fikirlerini diğer öğrencilere göre daha fazla benimsemektedir. İlahiyat öğrencilerinin aldıkları dini eğitimin din konusunda böyle bir farklılığın ortaya çıkmasında etkili olabileceği ve katı kuralcılık boyutunu destekleyen bir nitelikte olduğu düşünülebilir. Ayrıca ilahiyat öğrencilerinin din kurallarını daha iyi bildikleri düşünülürse bu kurallara uymaya diğer öğrencilerden daha fazla önem verdikleri de düşünülebilir.

Araştırmaya ilk olarak dâhil edilen 824 öğrenciden 166 tanesi olumsuz yaşam olaylarının yer aldığı risk faktörlerinden her hangi birini işaretlememiştir. Bu da örneklemin %80 kadarının olumsuz olaylardan en az biriyle karşılaştığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların en fazla işaretledikleri risk faktörü %32.2 ile düşük maddi gelire sahip olma durumudur. Risk faktörlerinde dikkat çeken diğer bir bulgu ise öğrencilerin %22.1'inin okurken para kazanmak amacıyla çalışmak zorunda kaldığını ortaya koymuştur. Yani üniversite öğrencilerinin en fazla karşılaştıkları sorun maddi sıkıntı yaşama durumudur. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin büyük

çoğunluğunun olumsuz yaşam olaylarıyla karşılaştığını ancak buna rağmen üniversite kazanacak düzeyde başarı gösterdikleri görülmektedir.

Araştırma sonuçları risk faktörlerinden en az birine maruz kaldıkları halde öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca yapılan analizlerde cinsiyetin anlamlı bir farklılık doğurduğu ve erkek öğrencilerin ($n=216$; $M=192.69$, $Ss=30.21$) kız öğrencilere göre ($n=378$; $M=183.22$, $Ss= 30.53$) psikolojik dayanıklılık puanının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bunun sebeplerinden biri toplumsal cinsiyet algısının ülkemizde güçlü olması olabilir. Kadınlar toplumda birçok alanda erkeklere göre daha fazla baskı altındadırlar. Ayrıca daha duygusal bir yapıda olmaları sebebiyle yaşadıkları olumsuz olaylardan erkeklere nispetle daha fazla etkilenmeleri de bir diğer seçenek olarak akla gelmektedir. Ancak sadece fakülte açısından bakıldığında Eğitim Fakültesi öğrencileri daha dayanıklı bulunmakla birlikte bu fark anlamlı bir düzeyde değildir. Buna karşın cinsiyet fakülte etkileşimi açısından bakıldığında araştırmanın anlamlı ve ilginç sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Nitekim cinsiyet fakülte etkileşimi açısından psikolojik olarak en dayanıklı olandan en az dayanıklı olana doğru sırasıyla ilahiyat erkek öğrencileri ($M=195.65$), eğitim erkek öğrencileri ($M=189.73$), eğitim kız öğrencileri ($M=187.56$) ve ilahiyat kız öğrencileri ($M=178.88$) bulunmuştur. Bu sıralamada da psikolojik dayanıklılık puanı erkek öğrencilerin lehine görünmekle birlikte eğitim fakültesinde cinsler arası farkın daha az olduğu ilahiyat öğrencilerinde ise cinsler arası puan farkının çok fazla olduğu görülmektedir. Bu da çıkan farkın sebebinin sadece cinsiyet ve bunla ilgili faktörler olmadığını akla getirmektedir. Bazı sebepler ilahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarını eğitim fakültesinde okuyan kız

öğrencilere göre düşürmektedir. Dindarlığın psikolojik dayanıklılığı desteklediği ve ilahiyat öğrencilerinin daha dindar oldukları araştırma sonucunda ortaya konduğuna göre burada farklı bir etki söz konusudur. Toplumsal cinsiyet ve bunla ilgili bazı olumsuz faktörlerin genelde dini bir çevreden gelen ilahiyat kız öğrencileri üzerinde eğitim fakültesi öğrencilerine göre daha fazla etkili olabileceği akla gelen seçeneklerden birisidir.

Araştırmanın hipotezlerinden birincisi TA ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu anlamlı bir ilişki olduğudur. Araştırma sonucunda TA puanlarının artması psikolojik dayanıklılıkla pozitif ilişkili bulunmuştur ($r=0.301$, $p<0.01$). Yani Allah'ı seven, bağışlayan, merhamet eden gibi olumlu sıfatlarıyla algılamak ve Allah'ı olumlu özellikleriyle ve sevgi yönelimli olarak algılamak psikolojik dayanıklılığı destekleyen bir durumdur. Bu durumda araştırmanın (1) numaralı hipotezi **doğrulanmıştır**. Güler (2007a)'in araştırması da benzer bir sonuç vermiştir. Allah ile ilgili “sevgisini kaybetme korkusu, cezalandırılma korkusu, suçluluk/utanç, sıkıntı ve hüznün” duygularının bireyin yaşamında işlevsel olmadığı ve Allah'ı düşündüğünde bu duyguları yaşayanların psikolojik semptomları yüksek kişiler olduğu görülmüştür. Korku yönelimli TA ile “anksiyete”, “depresyon”, “olumsuz benlik”, “somatizasyon” ve “hostilite” boyutlarından oluşan Kısa Semptom Envanterinden alınan puanlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Semptomları yüksek olan kişilerin Allah'a karşı olumsuz ve korku yönelimli duygular beslemeye daha meyilli oldukları görülmüştür. Batson vd. (1993)'nin yaptığı bir çalışmada da Allah'a karşı olumlu duygulara sahip bireylerin psikolojik olarak daha sağlıklı oldukları ortaya konmuştur (akt. Güler, 2007a). Schaefer ve Gorsuch (1991) da bir Protestan Kolejine devam eden öğrencilerle yaptıkları araştırma sonucunda olumlu Tanrı tasavvuruna sahip

öğrencilerin içsel dini yönelimli ve psikolojik olarak uyumlu kişilik özellikleri gösterdiklerini, olumsuz Tanrı tasavvuruna sahip olanların ise dışsal dini yönelimli ve psikolojik olarak uyum sorunlarına sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmanın hipotezlerinden ikincisi dini yönelim biçimlerinden İDY ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu anlamlı bir ilişki olduğudur. Araştırma sonuçları içsel dini yönelimin psikolojik dayanıklılıkla pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur ($r=0.20$, $p<0.01$). Yani üniversite öğrencilerinin içten gelen duygularla dine yönelmeleri, dini içselleştirerek yaşamaya çalışmaları psikolojik dayanıklılığı destekleyen bir durumdur. Bu durumda araştırmanın (2) numaralı hipotezi **doğrulanmıştır**. Bu bulgu İDY'in psikolojik sağlığı desteklediğine dair literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Laufer ve Solomon (2011) terör olaylarına maruz kalan 1973 İsraili lise öğrencinin travma sonrası semptomlarını dini yönelim biçimleri bağlamında ele almışlardır. Araştırmanın sonucunda İDY'in travma sonrası stres ile olumsuz ilişkili olduğunu ve travmaya maruz kalmanın olumsuz etkilerini azalttığını bulmuşlardır. Sonuç olarak İDY'in dayanıklılığı arttıran ve travmanın olumsuz etkisini azaltan olumlu özellikleri barındırdığını söylemişlerdir. Genia ve Shaw (1991) İDY'in depresyonla negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna karşın dışsal, ayırım gözetmeyen din taraftarı ve din karşıtı yönelimler depresyon ile ilişkili bulunmamıştır. Genia'nın (1996) bir diğer araştırmasında da İDY psikolojik iyi oluşun en belirgin yordayıcısı olarak bulunmuştur. Bergin vd. (1987) de kaygı ile İDY arasında negatif ilişki bulmuşlardır.

Araştırmanın hipotezlerinden üçüncüsü öznel dindarlığın psikolojik dayanıklılık ile pozitif ilişkili olduğudur. Araştırma sonuçlarına göre öznel dindarlık

düzeiy psikolojik dayanıklılık ile olumlu anlamlı bir ilişki göstermektedir ($r=0.139$, $p<0.01$). Yani kendini dindar olarak değerlendiren öğrenciler az dindar olarak değerlendiren öğrencilere göre psikolojik olarak daha dayanıklıdırlar. Bu durumda araştırmanın (3) numaralı hipotezi de **doğrulanmıştır**. İslam dininde iman esaslarından biri olarak kabul edilen kader inancının psikolojik dayanıklılığı destekleyerek bu sonuç üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü kader inancı her şeyin önceden belirlenmiş bir plan dahilinde gerçekleştiği, her olan şeyde kişinin bilmediği bir hayır ve olumluluk olabileceği, yaşanan zorlukların Allah'tan geldiği ve bunlara sabredip isyan etmemek gerektiği fikirleriyle bireyi yaşanan zorluktan sonra psikolojik olarak destekleyecek niteliktedir. Dolayısıyla, kader inancının dindar bireyler tarafından benimsenip içselleştirilme ihtimalinin daha yüksek olduğunu da göz önüne alırsak, bu inancın psikolojik dayanıklılığı arttırabileceği düşünülebilir.

Kevin ve Hill (2001) din ve maneviyat ile fiziksel ve ruhsal sağlık ilişkisiyle ilgili yaptıkları literatür taramasının sonucunda maneviyat ve dinin genel sağlık durumuna etkisinin genelde olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Reutter ve Bigatti' (2014) hem dindarlığı hem de maneviyatın psikolojik dayanıklılık için etkili bir kaynak olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu araştırmadaki bulgular her ne kadar doğrudan dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisini ele alan çalışmaların sayısı az olsa da dindarlık ve/veya maneviyatın ve bunlarla ilişkili bazı faktörlerin (dini katılım, ibadetler) dayanıklılığı desteklediğini ortaya koyan araştırmalarla (Hamlin 2009, Reutter ve Bigatti 2014) paralel bir sonuç ortaya koymuştur. Ayrıca dindarlık veya maneviyatın ve bunlarla ilgili bazı faktörlerin psikolojik ve fiziksel sağlığa olumlu etkisini ortaya koyan çok sayıdaki araştırma sonucuyla da paralel bir sonuç

ortaya çıkmıştır (Braam vd., 2001; Stack 1983; Francis ve Kaldor 2002; Alcorta, 2006; Strawbridge vd. 2001).

Araştırmanın dördüncü hipotezi ilahiyat ve eğitim fakültesi arasında öznel dindarlık düzeyi, dini yönelim biçimleri ve Tanrı algısı puanları açısından farklılıklar olacaktıydı. Bu iki fakülte arasındaki öğrencilerin geldikleri dini gelenek, aile yapıları vb birçok sebebin yanında özellikle ilahiyat öğrencilerinin aldıkları dini eğitim farklılığı sebebiyle böyle bir farklılığın ortaya çıkması beklenmiştir. Araştırma sonucunda iki fakülte arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. İlahiyat öğrencilerinin TA[F (1, 590) = 17.52, $p < 0.05$], KKDY[F (1, 590) = 33.52, $p < 0.05$] ve öznel dindarlık düzeyi [Pearson χ^2 (1, N=525) = 25.28, $p < 0.05$] puanları eğitim fakültesi öğrencilerinden yüksek bulunmuştur. Buna karşın eğitim fakültesi öğrencilerinin İDY puanları [F (1, 590) = 5.367, $p < 0.05$] ilahiyat fakültesi öğrencilerine göre anlamlı düzeyde yüksektir. Fakülte DDY ve SDY açısından ise bir farklılık doğurmamıştır. Bu sonuçlar göre araştırmanın (4) numaralı hipotezi büyük oranda **doğrulanmıştır**.

Araştırmanın beşinci hipotezi dini yönelim biçimleri, Tanrı algısı ve öznel dindarlık puanları açısından kız ve erkek öğrenciler arasında bazı farklılıklar olacağı şeklindeydi. Araştırma sonucunda dini yönelim biçimlerinden İDY açısından kız öğrencilerin puanlarının erkeklere göre [F (1, 590) = 14.417, $p < 0.05$]; psikolojik dayanıklılık açısından erkek öğrencilerin puanlarının kızlara göre [F (1, 590) = 10.053, $p < 0.05$] anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Öznel dindarlık düzeyi, diğer dini yönelim biçimleri ve TA puanları açısından ise cinsiyet anlamlı bir farklılığa sebep olmamıştır. Bu durumda araştırmanın (5) numaralı hipotezi kısmen **doğrulanmıştır**.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tanrı tasavvuru, oluşumunda etkili olan faktörler ve bireyin zihninde var olduktan sonra etkileşim içinde olduğu düşünülen faktörler din psikolojisinin üzerinde en fazla durduğu konulardan biridir. İlk olarak Allport ve Ross tarafından bir ayrıma tabi tutulduğu andan itibaren dindarlık tipleri ya da dini yönelim biçimleri yeni sayılabilecek bir alan olan din psikolojisinde birçok çalışmaya konu olmuştur ve görünen o ki olmaya da devam edecektir. Çünkü inanan ya da dindar bireyin dine ve Tanrı'ya yaklaşımı dini, dünyevi, psikolojik ve sosyal birçok konuya olan yaklaşımı ile de ilişki içindedir. Bu ilişkiyi ortaya koyan çalışmaların sonuçları konuya olan ilgiyi daha da arttırmakta ve bu ilgiyi taze tutmaktadır. Araştırma sonuçları kişinin Tanrı'ya olan bakış açısının kendi benliği ile (Benso & Spilka 1973, Spilka, Addison ve Rosensohn;1975, Nelsen ve Kroliczak 1984; Cecero vd. 2004) dini yönelim biçimleriyle (Spilka ve Mullen, 1977), anne ve baba algıları ile (Nelson ve Jones 1957; Nelson 1971; Keyser & Collins 1976) ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında Tanrı'nın nasıl algılandığı ile ilgili hem Hristiyan örnekleme hem de ülkemizde Müslüman örnekleme yapılan birçok çalışma mevcuttur. Tüm bu araştırmaların ortak sonucu olarak şunu söyleyebiliriz ki kişinin Tanrı'yı tasavvur etme şekli, bunun neden ve sonuçları birçok faktörlerle yakından ilişkilidir. Diğer yandan dindarlığın bazen önyargı gibi olumsuz durumlarla ilişkili görülmesine karşın (Allport, 1954, 1959, 1960, 1966, akt. Allport & Ross 1967; Allport 1963) çoğunlukla din ve maneviyatın fiziksel ve psikolojik sağlıkla olumlu ilişkili bulunması (Kevin ve Hill, 2001; Reutter ve Bigatti, 2014; Hamlin 2009; Braam vd., 2001; Stack 1983; Francis ve Kaldor 2002; Alcorta, 2006; Strawbridge vd. 2001)

dinin birey üzerindeki etkilerinin ve dindarlık tiplerinin tartışılmasına sebep olmuştur. Yapılan çalışmalar dini yönelim ve dindarlığın bazı formlarının olumlu psikolojik sağlıkla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Pozitif psikoloji ile ilişkili bir kavram olan ve bireyin güçlü yönleri üzerine eğilen psikolojik dayanıklılık giderek daha fazla ilgi çeken bir konu haline gelmektedir. Felaket, travma, güçlükler ve süregelen belirgin yaşam stresleriyle karşılaştığında, kişinin uyum sağlayabilme becerisi olarak görülen (Newman, 2005) psikolojik dayanıklılığı destekleyerek risk durumlarının olumsuz etkilerini azaltan koruyucu faktörlerin neler olduğu psikolojik dayanıklılığın en fazla araştırılan konularından biridir. Yurt dışında yapılmış çalışmalar dindarlık ve kiliseye katılım vb. gibi bunla ilgili bazı faktörlerin psikolojik dayanıklılığı olumlu desteklediğini ortaya koymuştur. Buna karşın ulusal literatürde bu konuyla ilgili her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bizim bu araştırmayı yapmaktaki amaçlarımızdan biri hem ulusal literatürde ilk olacak böyle bir çalışma yapmak hem de dindarlık, Tanrı algısı ve dini yönelimin bazı biçimlerinin psikolojik dayanıklılığı destekleyip desteklemediğini ortaya koymaktır. Yapılan analizlerde öznel dindarlık algısının psikolojik dayanıklılığı desteklediği görülmüştür. Yani kendini daha dindar olarak tanımlayan öğrenciler daha dayanıklı bulunmuştur. Her ne kadar öznel dindarlık düzeyinin gerçek dindarlık düzeyini tamamen ortaya koyamayacağı düşünülse de bireyin kendisi hakkında yapacağı değerlendirme bireyi merkeze alan psikoloji ve din psikolojisi için önemli bir kaynaktır. Literatürde bireyin psikolojik dayanıklılığını arttıran, risk faktörlerinin etkisini azaltan ya da yaşanan travmatik olay sonrasındaki olumsuz sonuçlar zincirinin etkisini azaltan faktörler koruyucu faktörler olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın sonucuna dayanarak dindarlığın

psikolojik dayanıklılık için koruyucu bir faktör olduğu söyleyebiliriz. Elbette dindarlığın her şekli birey için yararlı olmayabilir. Nitekim din adına yapılan savaşlara işlenen cinayetlere ve akıl dışı uygulamalara tarihin her döneminde şahit olduğu gibi bugün de şahit olmaktayız. Bunu ortaya koymak amacıyla dini yönelim biçimlerinin, bazı araştırmalarla geçtiği şekliyle dindarlık tiplerinin, hangisinin psikolojik dayanıklılığı desteklediğini ortaya koymak da bu araştırmanın bir diğer amacıydı. Bireyin sosyal ya da bireysel beklentilerin ötesinde sadece içinden geldiği ve Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla dine yönelmesi bireyin hayatına olumlu bir katkıda bulunur. Araştırmanın sonucu bu fikri desteklemiş ve içsel dini yönelimin psikolojik dayanıklılığı desteklediğini ortaya koymuştur. O halde gerçek ve samimi dindarlık olarak nitelendirilebilecek içsel dini yönelimin psikolojik dayanıklılığı destekleyen koruyucu bir faktör olduğunu söyleyebiliriz. Zaten dine çıkar beklentisiyle yönelmek İşlam dininde olumlu karşılanmamış hatta eleştirilen bir durum olmuştur. Kişinin samimiyet gerektiren konuların başında gelen din ve inanç konusunu kendisi için bir fayda aracı olarak görmesi sağlıklı bir dindarlığa ve sağlıklı bir psikolojiye işaret etmez. Zaten araştırma sonucu da dışsal dini yönelimin psikolojik dayanıklılıkla olumsuz ilişki gösterdiğini ancak bu ilişkinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığını ortaya koymuştur. Bunun nedeni daha önce de ifade ettiğimiz gibi dışsal dini yönelim boyutunun maddi ve manevi beklentileri bir arada içeren sorulardan oluşması olabilir. Maddi çıkar beklentisiyle dine yönelmek ile manevi beklenti ve mükâfat arzusuyla yönelmek aynı değerlendirilmemelidir. Neticede birinde dünyevi ve maddi bir fayda umulurken diğerinde manevi ya da ahiret hayatına ait bir fayda umulmaktadır. Bu iki durumdan ikincisi ideal bir din anlayışını göstermemekle birlikte dinen de insani olarak da kabul edilebilir makul

“insani” bir yaklaşımı göstermektedir. Buna karşın dini dünyevi çıkarlar için kullanmak İslam dini açısından da, başka dinler açısından da ahlaki olarak da kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durumda dini yönelim ölçeğinin dışsal dini yönelim boyutu bu ayırım dikkate alınarak yeniden yapılandırılabilir. Böylece daha anlamlı ve sağlıklı sonuçlar elde edilebilir. Nitekim dışsal dini yönelimi sosyal ve kişisel olmak üzere iki boyut olarak ele alan bazı araştırmalar iki boyutun değişkenlerle farklı ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. O halde dışsal boyutu maddi ve manevi beklentiler olarak değerlendirmek psikolojik dayanıklılık ya da farklı değişkenlerle farklı ve anlamlı ilişkiler gösterebilir.

İslam dininde Allah sevgi ve merhametiyle ön plandadır. Besmele Allah’ın koruyan, merhamet eden, seven ve bağışlayan iki isminden oluşmakta ve Kuran’da sure başlarında sürekli tekrarlanmaktadır. Buna rağmen çocukların cehennem ya da Allah’la korkutularak eğitime çalışıldığı örnekleri hepimiz görmüş ya da duymuşuzdur. Dahası dünya konjonktüründe İslam ile anılan bir takım terör örgütleri ve İslam’ın özü ile bağdaşmayacak birçok yanlış uygulamanın din adına yapıldığına şahit olmaktayız. O halde insana dünya ve ahiret mutluluğu vaat eden bir dinin nasıl olup da bu şekilde korku ve olumsuzluklarla anılabildiğini düşünmek gerekir. İslam dininde ve Kuran’da hem sevgi hem de korku boyutu var olmakla birlikte bunların dengesi sevgi lehine kurulmuştur. Her insan az çok her iki yaklaşıma ait özellikler taşımakla birlikte baskın olan duygunun hangisi olduğu önemlidir. Çünkü insanın kendisine azap edip acı vereceğini düşündüğü bir varlığa karşı zaman içinde sevgi ve diğer olumlu duyguları azalabilir. Allah’a karşı aşırı bir korku duygusu zaman içinde olumlu duyguların azalıp olumsuz duyguların artmasına sebep olabilir. Allah’ı sevgi boyutunun önüne geçecek şekilde cezalandıran, azap eden olarak algılamak bireyin

ruh sağlığını olumluz olarak etkileyebilir. Bu araştırma sonucunda olumlu ve sevgi yönelimli Tanrı algısının psikolojik dayanıklılığı desteklediği içinde Allah'a karşı olumsuz duyguları da barındıran korku yönelimli Tanrı algısının ise düşük psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olduğu görüşmüştür. İslam'ım özüne uygun olan yaklaşıma sahip olan ve Allah'ın kendisini sevdiğini, kusurlarını bağışlayıp affedeceğini düşünen kendini ona yakın hisseden ğrenciler O'ndan çokça korkan, cezalandırılma korkusu taşıyan ve Allah'ı kendine uzak hissedenlere göre başlarına gelen sorunlardan sonra daha rahat toparlanmakta ve güçlüklerle daha iyi baş edebilmektedir. Bu sonuçlar akla "nasıl bir dindarlık?" sorusunu getirmektedir. Allah'a sevgiyle yaklaşan ve onu sevginin kaynağı olarak gören sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olmak bireylerin ruh sağlığını korumakta ve daha dayanıklı olmalarına katkı sağlamaktadır. Ancak tüm bunların yanında araştırma niversite öğrencileriyle sınırlı olduğundan bu sonuçları genelledebilmek için yetişkin ve ergenler üzerinde de benzer çalışmalar gerçekleştirilebilir. Böylece din ve dindarlığın hangi boyutlarının kişinin ruh sağlığını ve bununla ilgili boyutları nasıl etkilediği ortaya konabilir.

Diğer dinler gibi İslam dini de insana Yaradan'ı sevmeyi, O'na güvenmeyi ve zorluklar karşısında sabır göstermeyi tavsiye eder. İntihar, yaşanılan zorluklar karşısında kadere ve Allah'a isyan, intikam almak gibi davranışlar dinen tasvip edilmemiştir. İnsan ruhunun kemale ermesi amacını taşıyan tasavvuf ilmi sabrı dahi yeterli görmemiş kişinin yaşanılan sıkıntılardan dolayı Allah'a bile şikyette bulunmaması gerektiğini ortaya koyan rıza, teslimiyet ve tefviz gibi kavramlarla insana çok daha yüksek manevi hedefler göstermiştir. Ayrıca günlük hayatta zorluklar ve acı tecrübelerle geçmiş çocukluklarına rağmen başarı öyküleriyle dolu

hayatlar yaşıyan birçok insan vardır. Psikoloji bilimi insana yaşadığı güçlükler sonrasında yılmadan mücadeleye devam etmesi ve sağlıklı normal bir birey olması konusunda yardım ederken din de sabretmesini, yılgınlık göstermemesini ve Allah'a güvenmesini öğütler. Her iki alan da insanı zorluklar karşısında güçlü ve dayanıklı kılmak ister. Dinin ve dindarlığın bazı biçimleri ve Allah ile ilgili sevgi duygusunun yüksek olması bu ortak amaca hizmet ederek psikolojik olarak daha dayanıklı bireyler ortaya çıkarmaktadır. O halde insanların büyük bir çoğunluğunun bir Yaratacıya inandığı gerçeğini de göz önünde bulundurarak psikoloji bilimi dinin bireyin psikolojisi üzerindeki olumlu etkilerini dikkate almalı ve birey için yararlı olan bu yönlerinden bireyin iyiliği adına faydalanma yoluna gitmelidir. Araştırmacılar bunu yaparken dinle ilgili kişisel inanç ve önyargılarını bir kenara bırakmalı ve dini salt birey ve bireyin psikolojik sağlığı için faydalı olacak bir faktör olarak ele almalı ve objektif davranmalıdır. Diğer yandan din eğitimi veren kişi ve kurumların psikoloji biliminin araştırma ve verilerini dikkate alarak psikolojik olarak daha sağlıklı ve dayanıklı bireyler yetiştirmeye katkı sağlayacak öğretim yöntem ve metodları geliştirmesi, içsel dini yönelimi ve sevgi yönelimli Tanrı algısını güçlendirecek tedbirler alması yerinde olacaktır. Ayrıca dindarlığın destekleyici etkisine rağmen ilahiyat kız öğrencilerin tüm gruplara ve diğer kızlara göre psikolojik dayanıklılıklarının düşük çıkması toplumsal cinsiyet faktörünün bu öğrenciler için diğer kızlara göre daha olumsuz bir etkisi olduğunu düşündürmektedir. Elbette bu sonuçta birçok faktör etkili olabilir. Ancak yine de ilahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin o güne kadar aldıkları dini eğitim içinde kadının statüsü ile ilgili algılarının düşük olabileceği ve bu algının düşük psikolojik dayanıklılık ile ilişkili olabileceği de akla gelen bir diğer seçenektir. Bu durumun

sebebinin ortaya konması son derece önemlidir. Çünkü bireyin psikolojik dayanıklılığını genel anlamda destekleyen dindarlık, bunu daha çok bir cinsiyet için başarabiliyorsa burada bir sorunun varlığı aşikârdır. Bu durumda mevcut dini gelenekte, ilahiyat fakülteleri başta olmak üzere din eğitimi veren kurumlarda ve bizzat verilen dini eğitimde kadının konumu ve statüsü yeniden ele alınmalı, kadının dindeki yeri ile ilgili mevcut algının Müslüman kadının psikolojisi üzerindeki etkisi incelenmeli ve bununla ilgili gerekli tekbirler alınmalıdır. Bu noktadan hareketle bu tezin sonucunda yapılacak öneriler şöyledir:

1. Bu sonuçları genellemek ve desteklemek amacıyla ergenler ve yetişkinler gibi farklı yaş gruplarıyla benzer çalışmaların yapılması.
2. Öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarını yükseltmek ve dinin olumlu etkisinden faydalanmak amacıyla Üniversitelerde, ayrıca diğer risk gruplarının bulunduğu cezaevlerinde, hastanelerde, çocuk esirgeme kurumları ve çocuk evlerinde, kadın sığınma evlerinde, psikolojik danışmanın yanı sıra din psikolojisi uzmanlarının istihdam edilmesi.
3. Kuran kurslarında ve Cuma hutbelerinde içsel dini yönelimi ve sevgi yönelimli Allah algısını arttıracak nitelikte mesajlara yer verilmesi.
4. İlahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarıyla ilgili verilerin genellenebilirliğini, sebeplerini ve üniversite faktörünün etkili olup olmadığını ortaya koymak amacıyla farklı üniversitelerin ilahiyat fakülteleriyle karşılaştırmalı çalışmaların yapılması.
5. İlahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını arttırmak amacıyla kadın ile ilgili algılarının niteliğini ve psikolojik

dayanıklılığı düşüren faktörleri ortaya koyacak çalışmalar yapılması ve bu çerçevede gerekli tedbirlerin alınması.

6. Katı kuralcı dini yönelim araştırmalarda ön yargı ve hoşgörüsüzlükle ilişkili bulunduğundan ve bu boyut ilahiyat öğrencilerinde yüksek çıktığından ilahiyat öğrencilerine verilen eğitimin nitelini ortaya koyacak çalışmaların yapılması, verilen eğitimin hoşgörülü ve önyargısız olmayı teşvik edecek unsurlarla desteklenmesi.
7. Çocukların din ve Tanrı ile ilgili algılarını en fazla etkileyen kişilerden olan din kültürü öğretmenlerinin yetiştirilmesinde gerekli hassasiyetin gösterilmesi, bu öğretmenlerin yetiştirilmesinde sevgi yönelimli Tanrı algısını ve içsel dini yönelimi destekleyecek gerekli tedbirlerin alınması. Din kültürü öğretmenlerinin sevgi yönelimli Tanrı algısı ve içsel dini yönelimle ilgili bilgi ve birikimlerini öğrencilerine doğru bir şekilde aktarmaları noktasında eğitilmeleri, bu konuda eğitim fakültelerinden faydalanılması.

7. KAYNAKÇA

Agaibi, C. E. & Wilson, J. P. (2005). Trauma, PTSD, and resilience: A review of the literature. *Trauma, Violence, & Abuse, 6*(3), 195-216.

Aktay, T. E. (2010). Risk altındaki ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin kendini toplama güçlerinin incelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Akyüz, N., (2002), "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ölçeği Üzerine Bir Pilot Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43*(1), 123-134

Alcorta, C. (2006). Youth, religion and resilience, PhD thesis, University of Connecticut.

Allport, G.W. (1963). Behavioral science, religion and mental health. *Journal of Religion and Health, 2*, 187-197.

Allport, G.W. & Ross J.M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology, 5*, 432-443.

Altemeyer, B., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion, 2*, 113-133.

Aydın, A.R. (2010).*Tanrı algısına Jungçu bir bakış*, OMÜİFD, 28, 53-61.

Ayten, A. (2012). Psikoloji ve din (Psikologların din ve tanrı görüşleri) , İz yayıncılık, İstanbul.

Bacanlı, H. (2002). Psikolojik kavram analizleri, Nobel Yayınları, Ankara.

Bahadır E. (2009). Sağlıkla ilgili fakültelerde eğitime başlayan öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri, Yüksek Lisans Tezi, H.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Baker M. & Gorsuch R. (1982).Trait anxiety and intrinsic-extrinsic religiousness.*Journal for the Scientific Study of Religion*, 21(2), 119-122

Balibey, M. (2014). El Elma'ul Husna :Münacat, .Nuh yay.

Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal for the Scientific Study of Religion* 15 (1): 29-45 (March).

Batson, C. D., Flink, C. H., Schoenrade, P. A., Fultz, J., & Pych, V. (1986). Religious orientation and overt versus covert racial prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(1), 175.

Batson, C. D.,& Schoenrade, P. A. (1991a). Measuring religion as quest: 1. validity concerns,*Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 416-429.

Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991b). Measuring religion as quest: 2) reliability concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 430-447.

Batson, C., D., Schoenrade, P. & Ventis, W., C. (1993). Religion and the individual: a social psychological perspective, New York: Oxford University Press.

Başak B. E. (2012). Düşük gelirli ailelerden gelen üniversite öğrencilerinin özduyarlık, sosyal bağlılık ve iyimserlik düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiler. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Baçoğlu, M., Şalcıoğlu, E., & Livanou, M. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey, *Journal of Traumatic Stress*, 15(4), 269–276.

Beardslee W. R. & Podorefsky, D. (1988). Resilient adolescents whose parents have serious affective and other psychiatric disorders: Importance of self-understanding and relationships. *American Journal of Psychiatry*, 145, 63-69.

Bergin, A. E., Masters, K. S., & Richards, P. S. (1987). Religiousness and mental health reconsidered: A study of an intrinsically religious sample. *Journal of counseling psychology*, 34(2), 197-204.

Braam vd. (2001), Religion as a cross-cultural determinant of depression in elderly Euporeans: results from the EURODEP collaboration, *Psychological Medicine*, 31(05), 803-814.

Begun, A. L. (1993). Human behavior and the social environment: The vulnerability, risk, and resilience model. *Journal of Social Work Education*, 29(1), 26-35.

Benson P., Spilka B. (1973). God image as a function of self-esteem and locus of control. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 297-310.

Beardslee W. R. (1989). The role of self understanding in resilient individuals: The development of a perspective. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 266-278.

Block, J. (1993). Ego-Resilience through time, Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development (New Orleans, LA, March 25-28, 1993).

Block, J. H., & Block, J. (1980). The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. *In Development of cognition, affect, and social relations: The Minnesota symposia on child psychology*. 13, 39-101. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59 (1), 20–28.

Bonanno, G. A. (2005). Resilience in the face of potential trauma, *Current Directions in Psychological Science*, 14(3), 135-138.

Bonanno, G. A., Wortman, C. B., Lehman, D. R., Tweed, R. G., Haring, M., Sonnega, J. Carr, D., & Nesse, R. M. (2002). Resilience to loss and chronic grief: A prospective study from preloss to 18-months to loss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(5), 1150-1164.

Cebecioğlu E.,(2009).*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, adresinden 22.04.2014 tarihinde alınmıştır.

Cecero, J. J., Marmon, T. S., Beitel, M., Hutz, A., & Jones, C. (2004). Images of mother, self, and God as predictors of dysphoria in non-clinical samples. *Personality and individual differences*, 36(7), 1669-1680.

Chambers, E. & Belicki, K. (1998). Using sleep dysfunction to explore the nature of resilience in adult survivors of childhood abuse or trauma. *Child Abuse & Neglect*, 22(8), 753-758.

Connor, K. M. (2006). Assessment of resilience in the aftermath of trauma. *Journal of Clinical Psychiatry*, 67(2), 46-49.

Connor, K. M., Davidson, J. R., & Lee, L. C. (2003). Spirituality, resilience, and anger in survivors of violent trauma: A community survey. *Journal of traumatic stress, 16*(5), 487-494.

Çakır G. (2009). Factors And Mechanism of resilience Among Turkish Migrant Women inthe UK. Yayınlanmamış Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Çalışkan, Ş. (2011). Türkiye'de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (59)*, 89-132.

Dayıoğlu B. (2008). Resilience in university entrance examination applicants: The role of learned resoursfullnes, perceived social support and gender. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ.

Demirbaş N. (2010), Yaşamda anlam ve yılmazlık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Demirci M., Kur'an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı (2002),*Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*, 263-285.

Doll, B. & Lyon, M.A. (1998). Risk and resilience: Implications for the delivery of educational and mental health services in schools. *School Psychology Review, 27*(3), 348-363.

Donahue, M.J. (1985a). Intrinsic and extrinsic religiousness: review and meta-analysis, *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 400-419.

Donahue, M. J. (1985b). Intrinsic an extrinsic religiousness: the emprical research, *Journal for The Scientific Study of Religion*, 24, 418-432.

Dunn, D. S. & Dougherty, S. B. (2005). Prospects for a positive psychology of rehabilitation. *Rehabilitation Psychology*, 50(3), 305-311.

Dyer, J. G. & McGuinness, T. M. (1996). Resilience: Analysis of the concept. *Archives of psychiatric nursing*, 10(5), 276-282.

Eminağaoğlu N. (2006). Güç koşullarda yaşayan sokak çocuklarında dayanıklılık (sağlamlık). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir.

Eraydın S. (2001), *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İfav., İstanbul.

Ercan, N. (2009). The predictors of attitudes toward physical wife abuse: Ambivalent sexism, system justification and religious Orientation (Doctoral dissertation, METU).

Feagin, J. R. 1964 Prejudice and religious types: a focused study of southern fundamentalists. *Journal for the Scientific Study of Religion* 4, 3-13.

Fergus, S. & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: a framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annu. Rev. Public Health, 26*, 399-419.

Fine S. B. (1991). Resilience and human adaptability: Who rises above adversity? *The American Journal of Occupational Therapy, 45*(6), 493-503.

Fisher, R. D., Derison, D., Polley, C. F., Cadman, J., & Johnston, D. (1994). Religiousness, religious orientation, and attitudes towards gays and lesbians. *Journal of Applied Social Psychology, 24*(7), 614-630.

Francis L.J. & Kaldor P.,(2002), The relationship between psychological well-being and Christian faith and practice in an Australian population sample, *Journal for the Scientific Study of Religion, 41* (1), 179-184.

Fraser, M. W., Richman, J. M. & Galinsky, M. J. (1999). Risk, protection and resilience: toward a conceptual framework for social work practice. *Social Work Research, 23*(3), 129-208.

Fredrickson, B. L., Tugade, M. M., Waugh, C. E. & Larkin, G. R. (2003). What good are positive emotions in crises? A prospective study of resilience and emotions following the terrorist attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*(2), 365-376.

Garnezy, N. (1974). The study of competence in children at risk for severe psychopathology. In E. J. Anthony & C. Koupernik (Eds.), *The child in his family: children at psychiatric risk*. (p.547), New York: Wiley.

Garnezy, N. (1983). Stressors of childhood. N. Garnezy & M. Rutter (Eds.), *Stress, coping and development in children*, New York: McGraw-Hill. (43-84.)

Garnezy, N. (1991a). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*, 34(4), 416-430.

Garnezy, N. (1991b). Resilience in children's adaptation to negative life events and stressed environments. *Pediatric annals*, 20(9), 459-60.

Garnezy, N. (1993). Children in poverty: resilience despite risk. *Psychiatry*, 56(1), 127-130.

Garnezy, N., Masten, A. S., & Tellegen, A. (1984). The study of stress and competence in children: A building block for developmental psychopathology. *Child development*, 97-111.

Genia, V. (1996). I, E, quest, and fundamentalism as predictors of psychological and spiritual well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 56-64.

Genia, V.,& Shaw, D. G. (1991). Religion, intrinsic-extrinsic orientation, and depression. *Review of Religious Research*, 32, 274–283.

Gibbs, H. W.,& Achterberg-Lawlis, J. (1978). Spiritual values and death anxiety: implications for counseling with terminal cancer patients. *Journal of Counseling Psychology*, 25, 563-569.

Gillham, J. E.,& Seligman, M. E. (1999). Footsteps on the road to a positive psychology. *Behaviour Research and Therapy*, 37, 163-173.

Gilliam, D.H. (2012). Creation of an objective measure of god images in children. PhD thesis. Regent University.

Gizir, C. A. (2004). Akademik sağlamlık: yoksulluk içindeki sekizinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına katkıda bulunan koruyucu faktörlerin incelenmesi. Yayımlanmamış doktora tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gizir, C. A. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128.

Goenjian, A. K., Steinberg, A. M., Najarian, N. M., Fairbanks, L. A., Tashjian, M., & Pynoos, R.S. (2000). Prospective study of posttraumatic stress, anxiety and

depressive reactions after earthquake and political violence. *American Journal of Psychiatry*, 157(6), 911–916.

Gorsuch, R. L. (1984). Measurement: the boon and bane of investigating religion. *American Psychologist*, 39, 228-36.

Gorsuch, R. L. & Venable G. D. (1983). Development of an 'Age Universal' I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22, 181-87.

Gorsuch, R. L. & McPherson, S. E. (1989). Intrinsic/Extrinsic measurement: I/E-revised and single-item scales. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 348–358.

Gökmen D. (2009). Kadın sığınma evinde yaşayan şiddet görmüş kadınlar ile eşleriyle birlikte yaşayan şiddet görmüş kadınlar arasındaki psikolojik dayanıklılık ve bağlanma durumlarının karşılaştırılması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Göktaş V. (2014). Tasavvuf yazıları, İlahiyat Yayınları, Ankara.

Göktaş V., Yıldız M. A. (2010). Akşemseddin'de Kulluk Kategorileri, *Ekev Akademi Dergisi*, 43, 1-9.

Göztepe Y. (2008), Hâl Ve Makâmın Analizine Yönelik İlk Girişimler, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 407-417.

Güldü Ö., (2011), Sağ kanat yetkeçiliği: uyarlama çalışması, *Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2).

Güngördü, M. (2001), Allah' a atfedilen özellikler ile depresyon arasındaki ilişki üzerine bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gündüz F. (2007). Okul öncesi dönem çocuğunda dini tasavvurlara psikolojik bir yaklaşım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Gürkan U. (2006a). Grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin yılmazlık düzeylerine etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Gürkan U. (2006b). Resiliency scale (RS): scale development, reliability and validity study. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 39(2), 45-74.

Güler Ö. (2007a). Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkarlık duygusu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güler, Ö. (2007b). Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *AÜİFD* (1), 123-133.

Hamlin-Glover, D. L. (2009). Spirituality, religion, and resilience among military families, *Electronic Theses*, Florida State University, USA.

Hart, D., Hofmann, V., Edelstein, W., & Keller, M. (1997). The relation of childhood personality types to adolescent behavior and development: A longitudinal study of Icelandic children. *Developmental Psychology*, 33(2), 195.

Hasan, A. B. P. (2012). Role of Resilience Factors in Academic Life: Study of Religiosity and Social Support In Indonesia Islamic Private University. *Proceeding 1st International Conference on Behavioral and Social Science Research*, Universiti Tunku Abdul Rahman, Kampar, Perag, Malaysia, 2 November 2012.

Hayta A. (1993). Psiko-sosyal uyum ve dini pratikler, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: bağlanma teorisi ve islâm'da Allah tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 29-63.

Hetherington, E. M. (1989). Coping with family transitions: Winners, losers, and survivors. *Child development*, 60(1), 1-14.

Hoge D. R. (1972). A validated intrinsic religious motivation scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 11(4), 369-376.

Hood, R. W., & Morris, R. J. (1985). Conceptualization of quest: A critical rejoinder to Batson. *Review of Religious Research*, 26, 391-397.

Hunsberger B. (1995). Religion and prejudice: The role of religious fundamentalism, quest, and right-wing authoritarianism. *Journal of Social Issues*, 51(2), 113-129.

Hunsberger B., Owusu V. & Duck R (1999). Religion and prejudice in Ghana and Canada: Religious fundamentalism, right-wing. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9(3), 181-194

Hunt, R. A., & King, M. (1971). The intrinsic-extrinsic concept: A review and evaluation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 339-356.

Hunt, R. A. & King M. (1971). The intrinsic-extrinsic concept: A review and evaluation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 10(4), 339-356.

İnceoğlu M. (2010). Tutum algı iletişim. Beykent Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Jacelon, C. S. (1997). The trait and process of resilience. *Journal of Advanced Nursing*, 25(1), 123-129.

Jew, C. L., Green, K. E., & Kroger, J. (1999). Development and validation of a measure of resiliency. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 32(2), 75-89.

Kamya, H. A. (2000). Hardiness and spiritual well-being among social work students: Implications for social work education. *Journal of Social Work Education*, 36(2), 231-240.

Karaca, F. (1999). Dilimizde dini inanç ifade eden bazı kavramlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 227-243.

Kararımk, Ö (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 26(3), 129-142.

Kararımk, Ö, (2007). Investigation of personal qualities contributing to psychological resilience among earthquake survivors: A model testing study. Yayımlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kararımk, Ö.,&Siviş, R. (2008). Modernizmden Postmodernizme geçiş ve pozitif psikoloji. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 102-115.

Kasen, S., Wickramaratne, P., Gameraoff, M. J., & Weissman, M. M. (2012). Religiosity and resilience in persons at high risk for major depression. *Psychological medicine*, 42(03), 509-519.

Kevin S. S., Hill P. C. (2001), The role of religion and spirituality in mental and phsysical health, *Curren Directions in Psychological Science*, 10(1), 21-24.

Keyser, M. D.,& Collins, G. R. (1976). Parental image and consept of God: Evangelical Protestant-Catholic comparison. *Journal of Psychology and Theology*, 4(1), 69-80.

King, L. A., King, D. W., Fairbank, J. A., Keane, T. M. & Adams, G. A. (1998). Resilience-recovery factors in post-traumatic stress disorder among female and male Vietnam veterans: hardiness, postwar social support and additional stressful life event. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 420-434.

Kirkpatrick, L. A. (1989). A psychometric analysis of the Allport–Ross and Feagin measures of the intrinsic–extrinsic religious orientation. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 1, 1–31.

Kirkpatrick I. A.,(1993). Fundamentalism, christian orthodoxy, and intrinsic religious orientation as predictors of discriminatory attitudes. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32(3), 256-268.

Kirkpatrick, L. A., & Hood, R. W. Jr. (1990). Intrinsic-extrinsic religious orientation: the boon or bane of contemporary psychology of religion? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 442-462.

Kirkpatrick, L. A. & Shaver, P. (1990). Attachment theory and religion: childhood attachments, religious beliefs and conversions. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 315-334.

Klohn, E. C. (1996). Conceptual analysis and measurement of the construct of ego resiliency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 1067-1079.

Koenig H. G. (1995). Religion and older men in prison. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 10 (3), 219 – 230.

Koenig, H. G. & Larson D. B. (2001). Religion and mental health: Evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 13(2), 67-78.

Kojetin, B. A., McIntosh, D. N., Bridges, R. A., & Spilka, B. (1987). Quest: constructive search or religious conflict? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26 (1), 111-115.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.

Kuşat, A. (2006). Ergenlerde Allah tasavvuru. *Ed. Ü. Günay & C. Çelik, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi İçinde*, 113-156.

Kuşeyri, A.,(2012), *Kuşeyri Risalesi* (Trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, adresinden 16.04.2014 tarihinde alınmıştır.

LaFromboise, T. D., Hoyt, D. R., Oliver, L. V. & Whitebeck, L. B. (2006). Family, community and social influences on resilience among American Indian adolescents in the upper midwest. *Journal of Community Psychology*, 34 (2), 193 – 209.

Laufer A. & Solomon Z. (2011). The Role of religious orientations in youth's posttraumatic symptoms after exposure to terror. *Journal of Religion and Health*, 50, 687–699.

Lawrence R.T. (1997). Measuring the image of God: The God image inventory and the God image scales. *Journal of Psychology and Theology*, 25(2), 214-226.

Lee, R. M. (2005). Resilience against discrimination: Ethnic identity and other group orientation as protective factors for Korean Americans. *Journal of Counseling Psychology*, 52(1), 36-44.

Leipold, B. & Greve, W. (2009). Resilience: A conceptual bridge between coping and development. *European Psychologist*, 14(1), 40-50.

Leong, F. T. L. & Zachar, L. (1990). An evaluation of Allport's religious orientation scale across one Australian and two United States samples. *Educational and Psychological Measurement*, 50, 359–368.

Levin, J. S., & Vanderpool, H. Y. (1987). Is frequent religious attendance really conducive to better health?: Toward an epidemiology of religion. *Social Science & Medicine*, 24(7), 589-600.

Luthar, S. S., Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543-562.

Major, B., Richards, C., Cooper, M. L., Cozarelli, C., & Zubek, J. (1998). Personal resilience, cognitive appraisals, and coping: An integrative model of adjustment to abortion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (3), 735-752.

McClain, E. W. (1978). Personality differences between intrinsically religious and nonreligious students: a factor analytic study. *Journal of Personality Assessment*, 42, 159-166.

McCullough, M. C. (2001), *Religious involvement and mortality: answers and more questions*, Plante, Thomas G. (Ed); Sherman, Allen C. (Ed), (2001). Faith and health: Psychological perspectives, 53-74. New York, NY, US: Guilford Press.

McFarland, S. G. (1989). Religious orientations and the targets of discrimination. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 324-336.

Malak K. (2011). *Üniversite öğrencilerin kendini toparlama gücü ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Maltby, J. (1999). The internal structure of a derived, revised, and amended measure of the religious orientation scale: the 'age-universal' I-E scale-12. *Social Behavior and Personality*, 27, 407-412.

Maltby, J., & Day, L. (1998). Amending a measure of quest religious orientation: applicability of the scale's use among religious and non-religious persons. *Personality and Individual Differences*, 25, 517-522.

Martin T. vd. (2003), Antecedents of adult well being: adolescent religiosity and health. *Journal of Menagerial Psychology*, 18(5), 453-470.

Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi*. (Çev.: Okhan Gündüz), İstanbul: Kuraldışı.

Masten, A. S. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. In Wang M. C. & Gordon E. W. (Eds.).

(1994). *Educational resilience in inner-city America: Challenges and prospects*, pp. 3–25, Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, xiii, 206 pp.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, *56*(3), 227-238.

Masten, A. S. (2012). Risk and resilience in the educational success of homeless and highly mobile children introduction to the special section. *Educational Researcher*, *41*(9), 363-365.

Masten, A. S., Best, K. M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcame adversity. *Development and Psychopathology*, *2*(04), 425–444.

Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1995). Competence, resilience, and psychopathology. In D. Cicchetti & D. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Vol. 2. Risk, disorder, and adaptation* (pp. 715-752). New York: Wiley.

Masten, A. S. & Reed, M.G. (2002). Resilience in development. In C.R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *The Handbook of Positive Psychology*, Oxford University, (74-88).

Masten, A. S.,& Obradović, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 13-27.

Mehmetoğlu A. U., (2011) Tanrıyı tasavvur etmek, amlıca Yayınları, İstanbul.

Mevdudi, Ebu'l-Ala, Tefhimü'l-Kur'an; trc. Kayani M. H. vd.;<http://www.enfal.de/tefhim/004/0321.htm> adresinden 25.03.2014 tarihinde alınmıştır.

Murphy, P. E., Ciarrocchi, J. W., Piedmont, R. L., Cheston, S., Peyrot, M., & Fitchett, G. (2000). The relation of religious belief and practices, depression, and hopelessness in persons with clinical depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(6), 1102-1106.

Nelsen, H. M.,& Kroliczak, A. (1984). Parental use of the threat" God will punish": replication and extension. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 267-277.

Nelson, M. O. (1971). The concept of God and feelings toward parents. *Journal of Individual Psychology*.27(1),46-49.

Nelson M.,&Jones E. (1957), An application of the Q-technique to the study of religious concepts, *Psychological Reports*, 3, 293-297.

Newman, R. (2005). APA's resilience initiative. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(3), 227-229.

Ní Raghallaigh, M.,& Gilligan, R. (2010). Active survival in the lives of unaccompanied minors: coping strategies, resilience, and the relevance of religion. *Child & Family Social Work, 15*(2), 226-237.

Nye, W. C.,& Carlson, J. S. (1984). The development of the concept of God in children,*The Journal of Genetic Psychology, 145*(1), 137-142.

Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *International Journal of Human Sciences, 8*(2).

Oktan V. (2008). Üniversite sınavına hazırlanan ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, KATÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Olsson, C., Bond, L., Burns, J.M., Vella-Brodrick, D.A. & Sawyer, S.M. (2003). Adolescent resilience: A concept analysis. *Journal of Adolescence, 26*(1), 1-11.

Onay, A. (2004). *Dindarlık, etkileşim ve değişim*. İstanbul: DEM

Önder A.,Gülay H. (2008). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerin psikolojik sağlamlığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi 23*, 192-197.

Öner-Özkan, B. (2007). Future time orientation and religion. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 35(1), 51-62.

Özcan B.(2005), Anne babaları boşanmış ve anne babaları birlikte olan lise öğrencilerinin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Özdoğan Ö. (2009a).*Mutluluğu seçiyorum*, Özdenöze Yay, Ankara.

Özdoğan, Ö. (2009b). *Aşkınıyanımız maneviyat*, Özdenöze Yay, Ankara.

Patterson, J. M. & Garwick, A. W. (1994). The impact of chronic illness on families: A family systems perspective. *Annals of Behavioral Medicine*, 16(2), 131-142.

Peker H.(2000). Din psikolojisi. Aksiseda matbaası: Samsun.

Polk, L. V. (1997). Toward a middle-range theory of resilience. *Advances in Nursing Science*, 19(3), 1-13.

Potvin, R. H. (1977). Adolescent God images. *Review of Religious Research*, 19(1), 43-53.

Rabkin, J. G., Reminen, R., Katoff, L. & Williams, J.B.W. (1993). Resilience in adversity among long term survivors of AIDS. *Hospital and Community Psychiatry*, 44(2), 162-167.

Rizzuto, A. M. (1981). *The birth of the living God: A psychoanalytic study*. The USA: University of Chicago Press.

Roof, C.W. & Roof, J.L. (1984). Review of the Polls: Images of God among Americans, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23, 201-205.

Rodgers, B.K. ve Rose, H.A. (2002). Risk and resiliency factors among adolescents who experience marital transitions. *Journal Of Marriage And Family*. 64, 1024-1037.

Reutter, K. K., & Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: Moderation, mediation, or moderated mediation? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 53(1), 56-72.

Rew, L., Taylor-Seehafer, M., Thomas, N. Y., & Yockey, R. D. (2001). Correlates of resilience in homeless adolescents. *Journal of Nursing Scholarship*, 33(1), 33-40.

Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of clinical psychology*, 58(3), 307-321.

Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity. *British journal of psychiatry*, 147(1), 598-611.

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3) , 316-331.

Sciarra, D. T.,& Gushue, G. V. (2003). White racial identity development and religious orientation. *Journal of Counseling & Development*, 81(4), 473-482.

Sameroff, A. J., Seifer, R., Baldwin, A., & Baldwin, C. (1993). Stability of intelligence from preschool to adolescence: The influence of social and family risk factors. *Child development*, 64(1), 80-97.

Sayar K. (2007), Parçalanmış ailelerde ve çocuklar görülen problemler, Günümüzde Aile Sempozyumu, 2-4 Aralık 2005, İstanbul, 70-77.

Schaefer C. A. & Gorsuch R. L. (1991). Psychological adjustment and religiousness: The multivariate belief-motivation theory of religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4), 448-461.

Schoon I. (2006), Risk and resilience (Adaptation in Changingtimes). Cambiridge University Press: New York.

Schultz D. P.,&Schultz S. E. (2007). Modern psikolojik tarihi, (çev. Yasemin Aslay), Kaknüs yay.:İstanbul.

Seidmahmoodi, J.,Rahimi C.,& Mohamedi N. (2011). Resiliency and religious orientation: Factors contributing to posttraumatic growth in Iranian subjects, *Iran Journal of Psychiatry*. 6(4): 145–150.

Sezgin F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi.*Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 489-502.

Sipahioğlu Ö. (2008).*Farklı risk grubundaki ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Spilka, B.,& Mullin, M. (1977). Personal religion and psychological schemata: A research approach to a theological psychology of religion. *Character Potential: a Record of Research*,8(2), 57-66.

Spilka, B., Addison, J., & Rosensohn, M. (1975). Parents, self, and God: a test of competing theories of individual-religion relationships. *Review of Religious Research*, 154-165.

Stack S. (1983a). The effect of the decline in institutional religion on suicide: 1954-1978.*Journal of Scientific Study of Religion*, 22, 239-252.

Stack S. (1983b). The effect of religious commitment on suicide: A cross-national analysis. *Journal of Health and Social Behaviour*, 24, 362-374.

Strawbridge, W. J., Shema, S. J., Cohen, R. D., & Kaplan, G. A. (2001). Religious attendance increases survival by improving and maintaining good health behaviors, mental health, and social relationships. *Annals of Behavioral Medicine*, 23(1), 68-74.

Strickland B. R., & Shaffer S.T. (1971). I-E, I-E, & F. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 10(4), 366-369.

Strickland, B. R., & Weddell, S. C. (1972). Religious orientation, racial prejudice, and dogmatism: a study of Baptists and Unitarians. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 11. 395-399.

Sturgeon R. S., & Hamley R. W. (1979). Religiosity and anxiety. *The Journal of social psychology*, 108(1), 137 – 138.

Sümer N., Karancı A.N., Berument S.K. & Güneş H. (2005). The role of personal resources in predicting psychological distress following the 1999 Marmara, Turkey Earthquake. *Journal of Traumatic Stress*, 18(4), 331-342.

Şahin A.(1999). İlahiyat, tıp ve mühendislik fakültelerinde okuyan öğrencilerde dini hayatın boyutları üzerinde karşılaştırılmalı bir araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Terzi, Ş. (2005). Öznel iyi olmaya yönelik psikolojik dayanıklılık modeli, Yayınlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Terzi, Ş. (2008a). Üniversite öğrencilerinde kendini toparlama gücünün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 297-306.

Terzi, Ş. (2008b). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 1-11.

Terzi Ş. ve Çankaya Z. C. (2009). Bağlanma stillerinin öznel iyi olmayı ve stresle başa çıkma tutumlarını yordama gücü, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4 (31), 1-11.

Tusaie, K.,& Dyer, J. (2004). Resilience: a historical review of the construct. *Holistic Nursing Practice*,18(1), 3-8.

Türk Psikiyati Derneği, (2013) Uyuyştutucu madde bağımlılığı, 10 Eylül 2013 tarihinde adresinden alınmıştır.

Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi, (2012). Türkiye uyuşturucu raporu 2012, 10 Eylül 2013 tarihinde www.tubim.gov.tr/dosyalar/raporlar/Tubim_Raporu_2012.pdf adresinden

Uysal, V. (1995). İslami dindarlık ölçeği üzerine bir pilot çalışma. *İslami Araştırmalar*, 8,263-271.

Varon, S. R.,& Riley, A. W. (1999). Relationship between maternal church attendance and adolescent mental health and social functioning. *Psychiatric Services*, 50(6), 799-805.

Vergote A.,&Tamayo A. (1981). The parental figures and the representation of god: a psychological and cross cultural study. Vol. 21. Walter de Gruyter.

Vergote A., Tamayo A., Pasquali L., Bonami M., Pattyn M.R. & Custers A. (1969). Concept of God and parental images. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8(1), 79-87.

Wagnild, G. M. & Young H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1(2), 1993, 165-178.

Wells M. M. , (2007). Resilience in rural community- dwelling older adults, Thesis (Ph. D.), State University of New York at Binghamton, Decker School of Nursing,.

Werner, E. E. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 72-81.

Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and psychopathology*, 5(04), 503-515.

Werner, E., & Smith, R. (1992). Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood. Cornell University Press. New York.

Wilson, W. C. 1960 Extrinsic religious values and prejudice. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 286-88.

Yapıcı A. (2004). Allah ve kutsal kavramlarının çağrıştırdıkları anlamlara sosyopsikolojik bir bakış: Çukurova üniversitesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2, 7-8.

Yapıcı A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi. *Ç.Ü.İ.F.D.*, 6(1), 65-115.

Yavuz K. (1983). Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Yıldız, M. (2006). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay.

Yıldız M. (2007). Çocuklarda Tanrı tasavvurunun gelişimi, İzmir İlahiyat vakfı Yayınları.

Yıldız M. (2012). İlköğretim öğrencilerinin Tanrı imgesinin belirlenmesi ve farklı değişkenler açısından incelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

8. ÖZET

Bu araştırmanın amacı psikolojik dayanıklılık ile Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmanın örneklemini eğitim ve ilahiyat fakültelerinde okuyan 596 kişi oluşturmuştur. Bu amaçla öğrencilere sosyo demografik veri formu, olumsuz yaşam olaylarını içeren risk faktörleri listesi, Tanrı Algısı Ölçeği (Güler, 2007b), Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (Ercan, 2009) ve Yılmazlık Ölçeği (Gürkan, 2006b) uygulanmıştır. Ölçekleri düzgün dolduran ve risk faktörlerinden en az birini işaretleyenler değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda öznel dindarlık düzeyi, sevgi yönelimli Tanrı algısı ve içsel dini yönelim psikolojik dayanıklılık ile olumlu ilişkili bulunmuştur. Buna karşın dışsal, sorgulayıcı ve katı kuralcı dini yönelime sahip olmak psikolojik dayanıklılık ile anlamlılık düzeyinde bir ilişki göstermemiştir. Diğer yandan fakülte türü (eğitim – ilahiyat) bazı alt ölçekler açısından anlamlı farklılıklara sebep olmuştur. İlahiyat öğrencilerinin sevgi yönelimli Tanrı algıları, öznel dindarlık düzeyleri ve katı kuralcı dini yönelim biçimleri eğitim öğrencilerine göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Eğitim fakültesi öğrencilerinin ise içsel dini yönelim düzeyleri ilahiyat öğrencilerinden anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Cinsiyet açısından erkeklerin psikolojik dayanıklılığı kızlara göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca tüm gruplar içinde ilahiyat erkek öğrencileri psikolojik dayanıklılığı en yüksek, ilahiyat kız öğrencileri ise en düşük grup olmuştur.

Anahtar kelimeler: psikolojik dayanıklılık, Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri.

9. ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the relationship of resilience with God perception, religious orientation forms and religiousness. The sample of the study undertaken with university students consisted of 596 university students studying in faculties of education and theology. Socio-demographic form, risk factor list including negative life events, God Perception Scale (Güler, 2007b), Revised Muslim Religious Orientation Scale (Ercan, 2009) and Resiliency Scale (Gürkan, 2006b) was administered to the students. The ones filled out fully and in which at least only one risk factors was signed was considered for the analyses. The analysis pointed out that resilience was positively correlated with subjective religiousness, love oriented God perception and intrinsic religious orientation. On the other hand, having extrinsic, quest and fundamental religious orientation was not correlated with resilience. Faculty type (education vs theology) made difference in some of the subscales. The students in faculty of theology had higher love oriented God perception and subjective religiousness level, and demonstrated higher fundamental religious orientation when compared with those in faculty of education. The students in faculty of education had higher intrinsic religious orientation level when compared with those in faculty of theology. As for gender, male students were observed to have higher resilience than female ones. In addition, among all groups, male students in faculty of theology had highest resilience and female in faculty of theology had lowest resilience.

Key words: resilience, God perception, religious orientation forms.

10. EKLER
EK A: SOSYO DEMOGRAFİK VERİ FORMU

Sevgili Öğrenciler

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin Tanrıyı algılama ve dini yönelim biçimleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyi arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için yanıtlarınızın doğru olması önemlidir. Lütfen her bir madde için sizi en iyi yansıtacak olan yanıtı veriniz. Verecek olduğunuz yanıtlar sadece araştırma amacı ile kullanılacak olup kimlik bilgileriniz istenmeyecektir. Çalışmaya katıldığınız için teşekkür ederim.

Doktora Öğrencisi Emine Erdoğan

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Psikolojisi Anabilim Dalı

BÖLÜM I. SOSYODEMOGRAFİK VERİ FORMU

- 1.Cinsiyet: Kadın Erkek
- 2.Yaş :.....
- 3.Üniversite :.....
4. Fakülte :
5. Bölüm/ Program :.....
6. Sınıf: Hazırlık 1 2 3 4 5 6
- 7.Kendinizi herhangi bir dine ait hissediyor musunuz?
 Evet Hayır
8. Eğer cevabınız evet ise hangi dine ya da inanç sistemine ait olduğunuzu hissediyorsunuz?
 İslam Hıristiyanlık
 Yahudilik Budizm/ Hinduizm
 Ateizm Diğer (belirtiniz).....

9. Kendinizi dindarlık açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Çok dinar
- Dindar
- Biraz dindar
- Dindar değil /dine ilgisiz

10. Dini eğitiminizin çoğunu nereden aldınız? (mümkünse tek seçenek işaretleyin)

- Anne/Baba/ Büyükanne/ Büyükbaba
- Dini gruplar
- Okul
- Akraba/komşu
- Dini eğitim almadım
- Diğer (Belirtiniz).....

11. Dini eğitim size çoğunlukla ne şekilde verildi?

- Baskıcı (korkutarak ve/ veya zorla)
- Demokratik (özgür bırakan)
- Diğer(Belirtiniz).....

EK B: RİSK FAKTÖRLERİ LİSTESİ

İnsan yaşadıkça akademik başarısızlık, maddi sıkıntılar, boşanma, sevdiği birinin ölümü, ciddi hastalık ve kazalar, şiddete uğrama, göç, gibi bazı olumsuz durumlardan en az biriyle çoğu zaman karşılaşır. Aşağıdaki listede **hayatınızın bir döneminde yaşadığınız ya da şu anda yaşıyor olduğunuz** sorunlardan bazıları listelenmiştir. Lütfen, aşağıda verilenlerden her birini dikkatlice okuyarak yaşadığınız sorunların yanına (X) işareti koyunuz. **Araştırmanın sağlıklı yürütülebilmesi için lütfen işaretleme yapmaktan çekinmeyiniz. Bilgiler tamamen gizli tutulacaktır. Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz.**

☐ Akademik başarısızlık yaşama	☐ Arkadaşlar tarafından reddedilme
☐ Düşük maddi gelire sahip olma	☐ Okul dönemi içinde para kazanma amaçlı çalışmak durumunda kalma
☐ Kronik bir hastalığa sahip olma	☐ Anne ve babanın boşanması
☐ Fiziksel ya da psikolojik önemli bir hastalık yaşama	☐ Anne, baba, kardeş, eş gibi aileden birini ya da birilerini kaybetme.
☐ Hayatta sizin için değerli olan (ailenin dışında) birini kaybetme.	☐ Anne ve/veya babanın çok otoriter (sert ve baskıcı) ya da ilgisiz tutumla davranması.
☐ Fiziksel ya da psikolojik şiddete maruz kalma.	☐ Bağımlılık yapan (alkol veya uyuşturucu gibi) bir maddeyi kullanma
☐ Değer verdiğiniz bir kimse tarafından aldatılma/terk edilme/istemeyerek ayrılma durumu yaşama.	☐ Doğal afet veya kaza (deprem, sel, trafik kazası vb. gibi) yaşama
☐ Tek ebeveynle yaşamak durumunda kalma	☐ Göç yaşama
☐ Cinsel istismara maruz kalma	☐ Üvey anne/baba ile yaşamak durumunda kalma
☐ Anne, baba, kardeş gibi aileden birinin fiziksel ya da psikolojik bir	☐ Anne, baba, kardeş gibi aileden birinin kanunen suç işlemiş olması

hastalığının olması	
() Fiziksel bir engelle sahip olma	() Toplum tarafından dışlanan bir aileye sahip olma
() Anne ve/veya babanın alkolik olması ve/veya uyuşturucu madde kullanması.	() Evlatlık olarak bir ailenin yanında yetişme
() Yaşanılan yerleşim yeriyle ilgili sorunlar yaşama (toplumsal şiddet, terör olayları, hırsızlık, töre vb gibi)	Yukarıda sayılanlar dışında yaşadığınız ve sizi sarsan olumsuz bir yaşantınız varsa, lütfen kısaca belirtiniz

EK C: DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ

Aşağıda, kişilerin dini tutum ve davranışlarıyla ilgili maddeler verilmiştir. Lütfen, verilen maddeleri dikkatlice okuyunuz. Mensubu olduğunuz dini nasıl hissediyorsanız ve yaşıyorsanız, soruları ona göre yanıtlayınız. Yanıtlarınızı her maddenin yanındaki rakamlardan uygun olanını yuvarlak içine alarak belirtiniz. Yanıt seçenekleri şu şekildedir:

	Kesinlikle Uygun Değil	Uygun Değil	Biraz Uygun Değil	Belirsiz	Biraz Uygun	Uygun	Tamamen Uygun
İfadeler							
1. İçimden geldiği için Allah'a inanırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
2. Allah'ın varlığını hissettiğim zamanlarda şükrederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
3. Dinimin gerekli gördüğü bütün kuralları yerine getirmeye çalışırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
4. Birçok dini konu hakkındaki görüşlerim hâlâ değişmektedir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
5. Din kuralları değiştirilemez bir bütündür; ya hepsini olduğu gibi kabul edersiniz, ya da hepsini reddedersiniz.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
6. Dini sorgulamadan sunulduğu gibi kabul edemem.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
7. Allah'ın varlığını sık sık	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)

	derinden hissederim.							
8.	İbadet, benim için Allah'tan bir şey dileme fırsatı değil, sükûnet ve Allah'ın varlığını hissetme yoludur.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
9.	Dinin kurallarını sorgular ve kendime göre uygularım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
10.	Dua etmemin amacı mutlu ve sakin bir hayatı garanti etmektir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
11.	Din, her şeyden önce, başıma acı ve felaket geldiği zaman beni teselli eder.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
12.	İnançlı bir kişi olarak dini kuralların yarım yamalak uygulanmasına karşıyım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
13.	Allah'a gönülden bağlı olmanın doğru ve mükemmel bir din anlayışına sahip olmaktan daha önemli olduğunu düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
14.	Ben değiştikçe dini inançlarım da benimle birlikte değişip gelişir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
15.	İbadet etmek için en önemli sebep Allah'ın yardımını ve korumasını sağlamaktır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
16.	Öbür dünyada cezalandırılmamak adına dini kurallara bağlı	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)

yaşamaya çalışırım.

17. Toplumda iyi bir yer edinmek için dinime bağlı kalmaya çalışırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
18. İçimden geldiği için dua ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
19. Dine şüpheli yaklaşmanın beni yeni açılımlara yönlendirdiğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
20. Hayatta her konuda dini kuralları temel alırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
21. Dinimin ön gördüğü kurallar üzerinde sorgulanıp, yorum yapılmasını dine karşı gelmekle bir tutarım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)

EK D: TANRI ALGISI ÖLÇEĞİ

Aşağıda “**Tanrı**” hakkındaki duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Sizden istenen; her bir ifadeyi dikkatlice okuyup, **ifadenin sizi ne kadar yansıttığını**, karşısında bulunan, derecelendirilmiş kutucuklara işaretlemenizdir. Araştırmadan sağlıklı ve doğru bilgiler elde edilebilmesi için lütfen çekinmeden **gerçek fikirlerinizi** belirtmeye çalışın.

İfadeler	Hiç Katılmıyorum	Kısmen Katılıyorum	Biraz Katılıyorum	Oldukça Katılıyorum	Tamamen
1 O’ nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2 O’ nu düşünmek bana sıkıntı veriyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3 O’ nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4 O’ nu düşündüğümde içimden gelen tek duygu: sevgi.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5 O’ nun bana olan sevgisini hissedebiliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6 O’ nun bana şefkatle davrandığını hissedebiliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7 O’ nu düşündüğümde utanıyorum ve kendimi suçlu hissediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8 O’ nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9 O’ nu düşünmek bana güven veriyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10 O aklıma geldiğinde O’ndan kaçıp uzaklaşmak	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

istiyorum.

11	O' nu düşünmek beni mutlu ediyor ve içim sevinçle doluyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12	O, ne yaparsam yapayım kusurlarımı örtüyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13	O, her zaman güvenebileceğim tek kaynaktır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14	O' nu düşününce kendim için kaygılanıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15	O, benim için korkutucudur.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
16	Zor zamanlarımda O'nun benim yanımda olmadığını hissediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17	O, bütün insanları karşılık beklemeden sever.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
18	O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
19	O' nu düşünmekle huzur buluyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20	O, bence gerçekten de çok bağışlayıcıdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
21	O' nun bana yakın olduğunu sanmıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
22	O' nun beni her durumda koruduğunu biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

EK E: YILMAZLIK ÖLÇEĞİ

ACIKLAMALAR Lütfen aşağıdaki maddeleri dikkatle okuyarak her maddede yer alan ifadenin size ne derece uygun olduğuna (sizi ne derece tanımladığına) karar veriniz. Verdiğiniz karara göre aşağıdaki ifadeleri dikkate alarak yanındaki boşluklardan bir tanesine çarpı (X) işareti koyunuz. Örneğin ifadelerden bir tanesi size hiç uygun değilse “**hiç tanımlamıyor**”, size oldukça uygunsa “**çok iyi tanımlıyor**” seçeneklerini işaretleyiniz. **Lütfen bütün ifadeleri cevaplayınız**

		Tanımlama düzeyi				
		Hiç tanımlamıyor	Biraz tanımlıyor	Orta düzeyde tanımlıyor	İyi tanımlıyor	Çok iyi tanımlıyor
1	Genel olarak olaylara kötümser bakarım	()	()	()	()	()
2	Güçlükler karşısında yılmadan, sabırla mücadele ederim	()	()	()	()	()
3	Kimsenin fark edemediği yaratıcı çözüm yollarını görebilirim	()	()	()	()	()
4	Atılgan bir kişi değilim	()	()	()	()	()
5	İyi liderlik yapamam	()	()	()	()	()
6	Kararlarımın sonuçlarına baktığımda genellikle isabetli kararlar verdiğimi görürüm	()	()	()	()	()
7	Çevremdeki olanak ve fırsatları kolay görüp değerlendiririm	()	()	()	()	()
8	Başarı için olabildiğince yüksek ama ulaşılabilir hedeflerim var	()	()	()	()	()
9	İnanmışım doğrular için çaba göstermek zor geliyor	()	()	()	()	()
10	Kendi yaşamım üstünde kontrol sahibi değilim	()	()	()	()	()
11	Parlak bir geleceğe sahip olma duygusu ve umudu içindeyim	()	()	()	()	()
12	Çevremdekiler üzerinde olumlu izlenimler	()	()	()	()	()

	bırakarak onların güvenini kazanırım					
13	Meraklıyım, sorular sorar, bilmediğim şeyleri öğrenmek için araştırırım	()	()	()	()	()
14	Kendimi yaşama pek bağlı hissetmiyorum	()	()	()	()	()
15	İçinde yer aldığım gruplarda etkin rol oynarım	()	()	()	()	()
16	Zorluklar karşısında dayanaksızım	()	()	()	()	()
17	Sokulgan (arkadaş canlısı, sıcakkanlı) değilim	()	()	()	()	()
18	Başkalarının üstesinden gelemeyeceği olumsuz yaşam koşulları ile baş etmeyi bilirim	()	()	()	()	()
19	Kendime her zaman güvenirim	()	()	()	()	()
20	Sorumluluklar üstlenmek bana zor geliyor	()	()	()	()	()
21	En zor şartlarda bile kendi kendimi iyileştirme yetisine sahibim	()	()	()	()	()
22	Hedeflerime ulaşmak için kendimi güdüleyebilirim	()	()	()	()	()
23	İnandığım şeyler için sonuna kadar mücadele ederim	()	()	()	()	()

24	Zor olan durumları bile lehime çevirmekte h�nerliyim	()	()	()	()	()
25	çıkabilecek problemleri önceden kestirerek �nlemlerimi alırım	()	()	()	()	()
26	Sahip olduğum özellikleri değerli bulmuyorum	()	()	()	()	()
27	atışmalarımı ozmekte sıkıntılar yaşıyorum	()	()	()	()	()
28	Zor bir durumda kaldığımda genellikle o durumdan çıkış yolumu bulabilirim	()	()	()	()	()
29	çözüm yollarını hemen görerek uygulamaya koyarım	()	()	()	()	()
30	Planlar yaptığım zaman, onları sonuna kadar götürürüm	()	()	()	()	()
31	Genellikle gülecek bir şeyler bulabilirim	()	()	()	()	()
32	Olaylar karşısında genellikle çaresiz kaldığımı hissediyorum	()	()	()	()	()
33	Rahat ve kolay iletişim kuramam	()	()	()	()	()
34	Kendi biricikliğimi içinde yaşadığım toplumla çatışmadan ortaya koyabilirim	()	()	()	()	()
35	Yeni insanlarla tanışmak, yeni yaşantılar beni �rk�t�r	()	()	()	()	()
36	Kendimle barışığım	()	()	()	()	()
37	Genellikle bir duruma birçok yönden bakabilirim	()	()	()	()	()
38	Yaşamımı anlamsız buluyorum	()	()	()	()	()
39	Yapmak zorunda olduğum şeyler için yeterli enerjiyi bulamıyorum	()	()	()	()	()
40	En zor durumlarda bile kendime inancımı kaybetmem	()	()	()	()	()
41	Yaşamımda azimli bir insan olmayı beceremedim	()	()	()	()	()
42	Kendimi güçlü hissetmiyorum	()	()	()	()	()
43	Yaşamımda üstlendiğim rollerimden zevk almıyorum	()	()	()	()	()
44	Anlatım ve ifadelerimle karşımdakileri ikna	()	()	()	()	()

	edemem					
45	Sözlü ve yazılı olarak kendimi ifade etmeyi başarırım	()	()	()	()	()
46	Diğer insanlardan gelen sinyalleri iyi okurum	()	()	()	()	()
47	Problemlerin kaynağını saptayamıyorum	()	()	()	()	()
48	Dertlerimi untabilmek için yaratıcılığımı kullanabilirim	()	()	()	()	()
49	Neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar veremem	()	()	()	()	()
50	İnandığım şeyler için tehlikeleri göze almak zor geliyor	()	()	()	()	()